

SADIK FERİDUNOĞLU

**BİTMEYEN
ERMENİ
SORUNU**

İSTANBUL 2002

SADIK FERİDUNOĞLU

**BİTMEYEN
ERMENİ
SORUNU**

İSTANBUL 2002

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ.....	5
1. ERMENİ PROPAGANDASI VE GERÇEKLER.....	10
2. OSMANLI DEVLETİNDE ERMENİLERİN DURUMU VE HAREKETLENMESİ.....	25
3. OSMANLI DEVLETİNDE ERMENİ KATLİAMLARI.....	33
4. KAFKASYA'DA ERMENİ KATLİAMLARI (1903-1907).....	47
5. GÜRCİSTAN'DA ERMENİ KATLİAM VE SALDIRILARI (1917 - 1920).....	52
6. ERMENİSTAN'DA ERMENİ KATLİAMLARI (1917-1920).....	57
7. AZERBAYCAN'DA ERMENİ KATLİAMLARI (1917-1920).....	62
8. KARABAĞ SORUNU.....	70
9. KIBRIS VE ERMENİLER.....	82
10. 24 NİSAN VE ERMENİ FAALİYETLERİ.....	91
11. ERMENİSTAN'IN SİLAHLI KUVVETLERİ.....	108
SONUÇ.....	116
BİBLİOGRAFYA.....	119

GİRİŞ

Ermeniler, "Ermeni meselesi", "Ermeni soykırımı", "Ermeni katliamı" hakkında çeşitli ülkelerde ve çeşitli dillerde çok sayıda, belki de binlerce makaleler, broşürler, kitaplar ve s. kaleme alınmış ve yayınlanmıştır. Bunlardan ezici çoğunluğu Ermeniler ve yahut Ermeni yanlıları tarafından yayınlanmış olup, maksatları Türkleri suçlamak, kötölemek, katil ve günahkar gibi takdim etmek, Ermenileri ise zavallı, masum ve soykırımı uğramış ırk olarak dünya kamuoyuna göstermek olmuştur.

Bu propaganda yüz yıl boyunca öyle güçlü, öyle "inandırıcı", öyle sistemli ve sürekli şekilde yapılmış ki, dünyanın pek çok ülkesinde, sıradan bir vatandaştan tutmuş devlet başkanlarına kadar Ermenileri açık veya gizli destekleyen milyonlarca insan, kandırılarak Ermenilerin "gerçekten" kitlesel katliama maruz kaldıklarına inandırılmış ve Türkiye'ye karşı tavrı almaları sağlanmıştır.

Ermeniler, Akdeniz, Karadeniz ve Hazar denizi üçgeninde yerleşen topraklar üzerinde "Büyük Ermenistan" devleti kurmak hülyasını gerçekleştirebilmek için XIX yüzyılın sonlarında başlattıkları mücadelelerinden hala daha vazgeçmemiş, yalanlarla dolu propaganda, terör ve isyanlar, katliam ve savaşlar dahil, her türlü yolu deneyerek, komşularına karşı düşmanlık siyasetlerini sürdürmüşlerdir, hala da sürdürmektedirler.

Dünyada Türkler kadar hoşgörülü, misafirperver, kin ve nefret duygularından uzak, kendisine yapılan kötülükleri ve eziyetleri kafasından ve kalbinden söküp atabilen pek az millet bulunabilir. Biz Türkler, bir millet olarak geçmişte bize yapılanları ya çabuk unuttuyoruz, ya da kendimize unutturuyoruz. Ancak Ermeniler, Yunanlılar ve Kıbrıstaki Rumlar aksine 1890-1920, 1960-1974 ve 1988-1993 yıllarında bizlere karşı yapmış oldukları zulmü hayasızcasına yalan, uydurma ve iftiralara başvurarak kendi lehlerine dönüştürmeyi başarmış ve aralarındaki sıkı işbirliği ve bu yalanları sürekli gündemde tutmaları

sayesinde dünya kamuoyunu yanıltmaya muvaffak olmuşlardır.

Ermeni çocuklarına doğdukları günden Türk düşmanlığı aşılanıyor ve bu gelenek onlarca senedir bu şekilde devam ediyor. Şimdi yer yüzünde önyargısız düşünebilen, gerçekleri görebilen, aklını ve mantığını kullanabilen çok az Ermeni'ye rastlayabiliriz.

Günümüzde Ermeniler, Yunanlılar ve Kıbrıs Rumları Türkiye, Azerbaycan ve Kıbrıs Türklerine karşı bir düşman cephesi oluşturmuş ki, bu cephenin de arkasında, yardımcı ve destekçi sıfatıyla Avrupa Birliği ve Avrupa Parlamentosu yer alıyor. Eskiden bu rolü Rusya, İngiltere, Fransa ve zaman zaman da ABD üstlenmişti. Çok enteresandır ki, düşmanlarımız bizi bizden iyi tanıyor ve bizleri bir bütün olarak görüyorlar.

Ermeniler her zaman Azerbaycanlı'lara "Hayes? Turkes?" diye soruyorlarmış, yani "Ermeni misin? Türk müsün?". Ermeniler Azerbaycan ve Kafkasya'daki tüm Müslümanları Türk adlandırmışlardır. Oysa biz hala Kuzey Kıbrıs, Türkiye ve Azerbaycan arasında yakın bir bağlantı kuramamış, bütünleşmeyi yahut birleşmeyi korkarak dile bile getirememişiz.

XIX. yüzyıldan başlayarak günümüze kadar Ermeni yalanlarını soykırım yahut katliam diyerek sık sık gündeme getiren ve Türkiye aleyhinde kararlar çıkaran ABD, Fransa, Rusya, İngiltere, İtalya ve diğerleri, 1960-1974 yıllarında Kıbrıs adasında 150 bin Türk'ün evlerinden ve köylerinden mecburen göç ettirilerek adanın % 3'lük kısmına sıkıştırıldığını, evlerinin yakılıp yıkıldığını, mallarının talan edildiğini, binlerce Türk'ün öldürüldüğünü ve yaralandığını hiç görmediler, hiç duymadılar mı? Elbette ki, gördüler de, duydular da, ancak yüzyıllardır düşman olarak gördükleri Türkleri desteklemek düşüncesi pek mantıklarına uygun gelmedi. Tam tersine, 1974 Barış Harekatı ile adaya huzur getiren Türkiye'ye karşı, askeri ambargo dahil, neler yapmadılar ki? Güney Rum Yönetimini adanın yegane temsilcisi olarak tanıdılar, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne karşı insanlık dışı ambargo uyguladılar, hala da bu ambargo devam etmektedir.

Aynı ülkeler, 1988-1993 yıllarında, Ermenilerin Dağlık Karabağ bölgesinde başlattıkları çatışmalar ve savaş sonucu Azerbaycan topraklarının % 20'nin işgal olduğunu, 1 milyondan fazla Türk'ün evlerinden ve köylerinden mecburen göç ettirildiklerini, evlerinin ve köylerinin yakılıp yıkıldığını, mallarının talan edildiğini, binlerce Türk'ün öldürüldüğünü ve yaralandığını görmediler ve duymadılar mı? Gördüler de, duydular da, ancak 8 yıldan fazla bir süre geçmesine rağmen Ermenilere karşı hiç bir şey yapmadılar, sert bir dille dahi

uyarmadılar, hiç bir ambargo uygulamadılar. Aksine, ABD tecavüz yapan Ermenilere her yıl yaklaşık 100 milyon dolar para yardımı yapıyor, tecavüze uğrayan Azerbaycan'a ise devlet yardımını yasaklamıştır.

1571'de Osmanlı Donanması Hıristiyan Avrupa Birliği Donanması tarafından yenilgiye uğratılmış, İspanya, İtalya, Fransa, İngiltere ve diğer Avrupa ülkelerinde bayramlar yapılmış, denizde hakimiyetin onlara geçtiği zannedilmişti. Ancak 6 ay sonra o zaman dünyanın en güçlü ve yeni Osmanlı Donanmasını Kıbrıs yakınlarında gördüklerinde hayrete kapılmış ve Kıbrıs'a girmek hayalinden vazgeçmişlerdi.

Avrupa ülkelerinin Türklere karşı olan düşmanlığı, kini ve nefreti neticesinde, Ermeni sorunu diye suni bir sorun yaratılmış ve bugüne kadar Türkiye aleyhinde kullanılmaktadır. Avrupa ülkeleri her zaman kendi aralarında yakınlaşmayı ve birleşmeyi hayal etmiş ve bugün oluşturdukları Avrupa Birliği sayesinde bunu başarmışlardır. İşte sözünü ettiğimiz bu Avrupa Birliği Türkiye'yi de kendi çatısı altına alacak diye bir takım tavizler vermeye zorluyor.

XVI. yüzyıldan sonra Avrupa devletleri, kitap neşrine başlayarak eğitim, bilim, sanat, kültür alanlarında ve bunun neticesi olarak da sanayi, ekonomi ve askeri alanlarda da çok hızlı bir şekilde gelişerek İslam dünyası ile aralarında büyük farkı yakalamışlardır. Bu devirlerde, İslam dünyasının din bilginlerinin gayreti ve çabası sayesinde İslam alemleri Batı dünyasından çok gerilerde kalmıştır.

Ziya Gökalp'ın deyiimiyle, "Türk milletindenim, İslam ümmetindenim, Batı medeniyetindenim" İşte bu sloganla yola çıkan Türkler, Atatürk'ün önderliğinde Batı devletleri karşısında Milli Mücadele'sini kazanmış, laiklik ve diğer ilke ve inkılapları gerçekleştirerek günümüzde Batı dünyasına çok yaklaşmışlardır.

Müslüman dünyasının gerçekten önde gelen bir ülkesi olan Türkiye'nin gittikçe daha da güçlenmesi, Balkanlardan Orta Asya'ya kadar olan geniş bir coğrafi alanda söz sahibi olması, yeraltı kaynakları ile zengin olan yeni beş Türk devletinin tarih sahnesine çıkması ve bu ülkelerin model olarak Türkiye'yi görmesi, Avrupa ülkelerinde nüfusun gittikçe azalması ve Türk nüfusunun artması, haklı olarak Batı devletlerini tedirgin ediyor. Bu arada onlar da Türkiye aleyhinde yeni sorunlar üretmeğe ve Ermeni soykırımı gibi kokuşmuş iftiraları sürekli gündemde tutmaya çalışıyorlar.

Her zaman Büyük Batı devletlerinin elinde alet olmuş Ermeniler, dünyanın her tarafında makale ve kitaplar yayınlıyor, Türklere iftira ve yalanlar yağıdırıyorlar. Türkiye ve Azerbaycan basınında

Ermenilerin yalanlarını su yüzüne çıkaran yazılar yayınlansa da, böyle yazıların sürekli olarak yayınlanması, çeşitli dillere çevrilerek gerçeklerin dünya kamuoyuna duyurulmasında yarar vardır.

Okuyuculara sunduğumuz bu kitap 7 makale şeklinde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetinde yayınlanan "KIBRIS" ve "HALKIN SESİ" gazetelerinde yazı dizisi halinde okuyucuya sunulmuş ve büyük ilgi gördüğünden kitap şeklinde basılmasına karar verilmiştir.

Kitabın yazılmasında çok önemli kaynak olarak Cemal Anadol'un "Tarih ışığında Ermeni dosyası", Kamuran Gürün'ün "Ermeni dosyası", Kazım Karabekir'in "Ermeni dosyası", Veysel Eroğlu'nun "Ermeni mezalimi", Azmi Süslü'nün "Ruslara göre Ermenilerin Türklere yaptıkları mezalim", Esat Uras'ın "Tarihte Ermeniler ve Ermeni meselesi", "Belgelerle Ermeni sorunu", Avusturyalı yazar Erich Feigel'in "Bir Terör efsanesi" ve diğer kitaplar kullanılmıştır. Türkçe yayınlanmış yaklaşık 56 kitap incelenmiştir.

Rusça yayınlanmış olan kitaplar içerisinde çok önemli kaynaklar arasında Rus tarihçi ve gazetecisi Veliçko'nun 1904 yılında Sankt-Petersburg şehrinde basılmış "Kafkas", Azerbaycan tarihçisi Aslan Halilov'un 2000 yılında Bakü'de basılmış "Tarih kaynaklarında Kafkasya Müslümanlarına karşı yapılmış soykırım", 1990 yılında Bakü'de yayınlanmış "Taşnaklar"(Bu kitap Rusya İçişleri Bakanlığı Polis dairesinin 1908 yılı raporudur), XIX yüzyılın sonları ve XX yüzyılın ilk yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu illerinde Rusya'nın Konsolos yardımcılığı yapmış Mayevski'nin "Ermeni meselesinin bir safhası olan Ermeni-Tatar kargaşası", 1992 yılında yine Bakü'de basılmış "Ermeni soykırımı. Efsane ve gerçek" ve diğer kitapları gösterebiliriz.

Azerbaycan Türkçesiyle yayınlanmış önemli kaynaklar arasında Memmed-Emin Resulzade'nin "Azerbaycan Cumhuriyeti", İngilab Velizade ve Bilal Muradov'un "Ermenistan Azerbaycanlılarının soykırımı", Rus Gazeteci Yuriy Pompeyev'in "Karabağ kan içinde" ve diğer kitapları gösterebiliriz.

Bu kitabın yazılışında Ermenistanda yayınlanan 2, Rusya'da yayınlanan 5, Azerbaycan'da yayınlanan 3, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde yayınlanan 3, Türkiye'de yayınlanan 7 gazete ve dergilerden Ermeniler, Ermeni meselesi, Ermenilerin Türklere karşı uyguladığı terör ve.s buna benzer konulara ait olan 80'den fazla makale kullanılmıştır.

Bu kitabın ortaya çıkmasında yardımlarını esirgemeyen KKTC'de yayınlanan "Halkın Sesi" ve "Kıbrıs" gazetelerinin yazı işleri müdürlerine, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Milli Arşivi yetkililerine,

Lefkoşa ve Girne kütüphanelerinin personeline, Sayın İbrahim Çeliker'e, Azerbaycan Milli Kütüphane personeline, Azerbaycan'daki "Ayna-matbu evi" Müdürü Sayın Aydın Talışinski'ye, Azerbaycan'daki "Yellow Pages" Matbu Evi müdürü Sayın Elmar Askerov'a, Azerbaycan'da yayınlanan "525ci" gazete yetkililerine, Azerbaycan Bilimler Akademisi Şarkşinaslık Enstitüsü'nün değerli bilim adamı, uzman-türkolog Sayın profesör Esmeralda Hasanova'ya içten teşekkürlerimi ve saygılarımı sunuyorum.

Kitap her yaşta olan insanın bilgilenebileceği ve faydalanacağı bir el kitabı niteliğindedir.

Kitabın içindekiler yakın tarihlerde makaleler şeklinde Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi ve Rus dillerinde çeşitli ülkelerde yayınlanacaktır.

Kitabın Türk Milletine yararlı olması en büyük dileğimdir.

Ortaya çıkabilecek kusurlardan dolayı sayın okuyuculardan hoşgörü bekliyorum.

Sadık Feridunoğlu

1.ERMENİ PROPAGANDASI VE GERÇEKLER

Osmanlı devletinde Müslümanlarla gayrimüslim tebaa arasında din, kültür ve ekonomi dahil tüm alanlarda eşitlik olmuş, gayrimüslimler devlet işlerinde, parlamentoda, dış ilişkilerde ve s. faal iştirak etmişlerdir.

Ermenilerin, Osmanlı gayrimüslim tebaası arasında her zaman özel bir yeri ve önemi olmuştur. Fatih Sultan Mehmet 1461'de ilk defa Ermeni Patrikhanesi'ni kurmuştur. Ermeniler, Anadolu'da yüzyıllar boyunca Türklerle birlikte huzur içinde yaşamış, diğer azınlıklara göre Müslüman Türklerle daha kolay kaynaşabilmişlerdir. Din farkı dışında bütün sosyal ve kültürel özellikler bakımından Ermeniler ile Türklerin arasında hemen hemen hiçbir ayrılık olmamıştır.¹

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı devletinde Ermeniler kendilerine tanınan hak ve imtiyazları kullanarak çok iyi bir şekilde gelişmiş ve huzur içinde yaşamışlar. Türk yaşam tarzını benimsemiş, Osmanlı güvenine layık görülmüş, "milleti sadıka" ünvanını kazanmış ve bu ünvan sayesinde iş ve devlet hayatında önemli mevkilere yükselmişlerdir. Osmanlı devleti Ermenilerden çok sayıda Paşa, Bakan, Milletvekili, Büyükelçi ve saire rütbeli memurlar yetiştirmiştir.²

İlk gazetelerini 1839 yılında yayınlamağa başlayan Ermeniler artık 1866 yılında İstanbul'da 16 gazete çıkarıyorlardı. Ermeniler ayrıca İzmir'de 3, Van'da 1, İzmit'te 1 ve yabancı ülkelerde çok sayıda gazete ve dergiler yayınlıyorlardı. Bu devirde İstanbul'da Müslümanların yalnız 8 gazetesi vardı.³

Rusya ve İngiltere öncülüğünde Hıristiyan dünyasının Osmanlı devletini parçalamak ve bu yolda Osmanlı vatandaşı olan tüm Hıristiyanları ayaklandırma politikasını uygulamaya geçen Ermeniler ilk kez 1869 yılında şikayet raporları ve başvurularına başlamışlardır. Ermeniler eziyet ve şikayet dilekçelerini, bir taraftan sistemli olarak en basit olayları abartarak hükümete duyururken, diğer yandan da bunları, siyasal yönden önemli olaylar şeklinde Avrupa devletleri temsilcilerine veriyorlardı.

Ermeni yalanlarının dünya kamuoyunda yarattığı etkini anlatan Edgar Granville yazıyor: "Dünya kamuoyu, kurtla kuzu hikayesine, zamanını peri kılıklı masum Hıristiyanları öldürmekle geçiren fanatik

¹ Osmanlıdan günümüze Ermeni sorunu, Ankara, 2000, s.9

² Dokuz soru ve cevapta Ermeni sorunu, Ankara, 1982, s.12-13.

³ Niyazi Ahmet Banoğlu. Ermeni'nin Ermeni'yezulmü, Ankara, 1976, s.44.

ve vahşi Müslüman efsanesine inanmaktadır. Avrupa'da yaygın olan bu efsanede bir tek suçlu vardır: Müslümanlar. Bu kaniya göre Türkiye'deki Hıristiyanlar tamamen suçsuz kurbanlar, Ortodoksların hamisi Rusya da bu ülkedeki ezilen bütün milliyetlerin şefkati taşan bir koruyucusudur".⁴

Ermeni yalanlarının büyük etki bulmasında hem de Hıristiyan dayanışmasının büyük rolü olmuştur. XI yüzyılın başlarında Bizans baskısı yüzünden bir kısım Ermeni Kilikya'ya yerleşmiş, burada 1080 yılında bir beylik kurmuşlardı. Haçlılara yardım ettiği için de Kilikya Ermenilerinin liderine Haçlılar tarafından 1198 yılında krallık tacı verilmiştir. Demek ki, Hıristiyan dünyasının Ermenilere olan sempatisi XII yüzyılın sonlarından başlıyor.⁵

Eziyet ve şikayet mektuplarının ardından Ermeniler örgütlenme faaliyetlerine geçerek 1877 yılında Cenevre'de Hınçak, 1885 yılında Londra'da Gregorijan, aynı yılda Van'da Armenekyan, 1890'da Tiflis'de (Gürcistan) Taşnak cemiyetlerini kurmuşlardır. Onlar Ermenice, Türkçe, İngilizce, Fransızca, Almanca ve Rusca gazeteler, broşürler ve kitaplar yayınlarak Osmanlı devletindeki Ermenilerin sözde çok kötü durumda olduklarını duyurmaya başlamışlardır. Bu cemiyetlerin hedefi ihtilal çıkararak siyasi ve ekonomi bağımsızlığı sağlamaktı. Bu amaçlarını gerçekleştirmek için propaganda ve silahlanma yolu ile terör ve eylemler yaparak gerginlik yaratmaya başlamışlardır.

Ermeni milli hareketinin öncülerinden Louise Nalbandian adlı bir Ermeni yazarı Hınçak programını şöyle özetliyor: "Halkın duygularını harekete geçirmek için tahrik ve teröre ihtiyaç vardı. Halk, düşmanlarına karşı da kışkırtılacak ve aynı düşmanın misilleme faaliyetlerinden yararlanacaktı. Terör, halkın korunmasının ve onların Hınçak programına güven duymalarının sağlanması için bir metot olarak kullanılacaktı. Parti, Osmanlı Hükümetini terörize etmeği amaçlamıştı. Bu suretle rejimin prestiji azaltılacak ve tam manasıyla dağılması için gayret sarfedilecekti. Terörist taktiklerin tek odak noktası sadece Hükümet olmayacaktı. Hınçaklar, o sırada Hükümet hesabına çalışan en tehlikeli Ermeni ve Türkleri öldürmek istiyor ve bütün casus ve muhbirleri yok etmeye çalışıyorlardı. Parti, bütün bu terörist hareketlerin gerçekleştirilmesinde yardımcı olmak üzere, özellikle terörist faaliyetlerde bulunacak kendine özgü bir kuruluş meydana getirecekti... İvedi hedefleri gerçekleştirecek topyekün

⁴ Edgar Granville.Çarlık Rusya'sının Türkiye'deki oyunları, Ankara, 1967, s.11.

⁵ Meydan-Larousse-6, s.345.

ayaklanmayı başlatmanın en uygun zamanı Türkiye'nin harp halinde olduğu zamandı".⁶

Aslında, Ermenilerin Türklere ve Müslümanlara olan kını XVII yüzyılda Osmanlı devletine karşı Rus düşmanlığının ortaya çıkması ile görünmeye başlamıştır. Bunu anlayan Ermeniler, Ruslar Osmanlı devletine ağır darbeler indirdikçe ve güneye doğru ilerledikçe, Ruslar'dan himaye istemişlerdir. Rusya İçişleri Bakanlığı Polis Dairesinin 1908 yılı raporundaki açıklamalara göre Ermeniler daha fazla destek kazanmak amacı ile kendi dinleri ile hile yaparak kendilerinin de ortodoks olduklarını beyan etmişlerdir. 1799 yılında Ermeni Patriği İosif Argutinski İmparator Pavel'e dini merasimlerde Rus imparatoru için de dua edileceğinin kararlaştırıldığını resmen bildirmiştir. O devirden başlayarak Ruslar Ermenilere ortodoks kardeşler gözü ile bakmışlar. Ama sonralar belli olmuştur ki, dini ayinlerde hiç bir hükümdar için dua okunmuyor. Dua etme merasimlerinde birinci sırada Katalikos (tüm dünya Ermenilerinin Patriği, yani Ermenilerin Baş Patriği), sonra ise Hıristiyan-grigorianlar yer alıyor, diğer Hıristiyanlar ve gavurlar "saçma ve sadakatsızdırlar", Ermeni kilisesine baskı yapanlar, hatta buna göz yumanlar lanetlenmelidirler.⁷

Ünlü Rus bilim adamı, tarihçi ve gazeteci-yazar V.L.Veliçko 1904 senesinde Sankt-Petersburg'da yayınlanmış "Kafkasya" adlı kitabında yazmıştır: "Ermeniler hakkında ta eskilerden beri olumsuz fikir hakimdir ve bu elbette sebepsiz değildir, yoksa bir dizi halklarda ve üstelik ayrı-ayrı devirlerde ortaya çıkmazdı".⁸

Büyük Rus şairi Puşkin ihtiyar bir Dağlı'nın (Kuzey Kafkasya'daki halklar) dili ile diyor ki, "Sen korkaksın, sen kölesin, sen Ermenisin!" Gürcü halkının ifadesine göre: "... Ermeni geldi ve yeni dert getirdi". Kafkasya Türkleri şöyle diyorlar: "Ermeni'nin yolunu aydınlatmak için kendi on parmağını da mum gibi yaksan bile, o sana teşekkür etmeyecektir".⁹

Ermeniler, Avrupa ve Amerika'nın çeşitli kentlerinde, basında bol-bol yalan, yanlış istatistikler ve haberler, iftiralar yayınlamışlardır. Ermeni bilim adamı M.G.Nersisyan başkanlığında bir yazı kurulu "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilerin soykırımı" adında bir derleme hazırlamış ve bu kitap önce 1966, sonra ise, bazı eklemeler yapılarak, 1983 yılında Ermenistan'ın başkenti Yerevan'da

⁶ Türkiye aleyhindeki Ermeni propagandası ve gerçekler, 1984, s.10-11.

⁷ Daşnaki, Baku, 1990, s.7.

⁸ V.L.Veliçko. Kafkas, Sankt-Peterburg, 1904, s.64.

⁹ V.L.Veliçko. Kafkas, Sankt-Peterburg, 1904, s.72.

yayınlanmıştır. Bu derlemede alman profesörü Yozef Markvart (1864-1930) hakkında Ermenilerin büyük dostu gibi söz ediliyor. Markvart'ın 1919 yılında Berlin'de almanca yayınlanmış kitabının Ermeni halkını savunduğu bölümü 1966 yılında makale şeklinde Yerevan'da ve Fransız diline tercüme edilerek 1919 yılında Paris'te ("L'origine et la reconstitution de la nation armenienne. Traduction Marie K.J. Basmadjian") broşür şeklinde basılmıştır.¹⁰

Ermeni dostu, Alman din görevlisi, İogannes Lepsius'un (1858-1926), o aynı zamanda "Alman-Ermeni cemiyeti"nin başkanı görevini de yapıyordu, 1916 yılında yazmış olduğu "Ermeni halkının Türkiye'deki durumu hakkında rapor" önce Almanca yayınlanmış, sonra ise Fransız ve Ermeni dillerine tercüme olunarak büyük tirajla basılmıştır.¹¹

Ermeni halkının diğer büyük dostu Norveç bilim adamı Fritof Nansen (1861-1930) 1926 yılında "Ermenistan ve Yakın Doğu" adında kitap yazmış ve bu kitap Norveç, İngiliz, Fransız, Alman ve Ermeni dillerinde yayınlanmıştır.¹²

Ermenilerin, büyük sevgi ve saygı abluğasına aldığı başka bir büyük dostu Rus şairi V.Y.Bryusov (1873-1924) olmuştur. Onun "Ermeni halkının tarihi kaderi" yazısı 1918 yılında Moskova'da, 1940 yılında ise Yerevan'da basılmıştır.¹³

Ermeni dostu olan başka bir Rus şairi Y.A.Veselovskiy (1872-1919) 1916-1917 yıllarında Moskova'da yayınlanan "Armyanskiy vestnik" adlı dergide faal işbirliği yapmıştır. 1915 yılında Moskova'da Veselovskinin "Türk Ermenistan'ının trajedisi" ve 1916 yılında gene de Moskova'da "Yoksul memleketin çocukları" adlı kitapları basılmıştır.¹⁴

Ermenilerin büyük dostu ve savunucularından biri de Fransız yazarı Anatol Frans (1844-1924) olmuştur. O, 1900-1914 yıllarında Paris'te yayınlanan "Pro Armenia" dergisinin yazı kurulunda olmuş ve faal işbirliği yapmıştır. Anatol Frans 1903-1904 yıllarında "Ermenistan ve Makedonya'nın Savunulması" komitelerinin Paris, London, Roma, Milan, Cenevre ve Avrupa'nın diğer büyük kentlerinde düzenledikleri miting ve konferanslarda bu hareketin

¹⁰ Genosid armyan v Osmanskoy imperii.Yerevan,1983, s.615

¹¹ Genosid armyan v Osmanskoy imperii.Yerevan,1983, s.604.

¹² Genosid armyan v Osmanskoy imperii.Yerevan,1983, s.616.

¹³ Genosid armyan v Osmanskoy imperii.Yerevan,1983, s.609.

¹⁴ Genosid armyan v Osmanskoy imperii.Yerevan,1983, s.601.

liderlerinden biri ve faal katılımcısı olarak iştirak etmiştir.¹⁵

Bunlar gibi, Ermenilere satılmış, onların çirkin propagandalarına alet olmuş, Türklere yalanla dolu iftiralar yağdıran daha onlarca bilim adamı, yazar, şair, gazeteci ve saire bulmak mümkündür. Bunlara cevap olarak yaklaşık 100 sene önce söylenmiş bir Rus şarkısından aşağıdaki kısmı gösterebiliriz:

Dar bir yatakta
Yatıyorum yalnız
Komşu koğuşta
Bağırıyor Ermeni

Veliçko'ya göre "bağırma" kelimesi Ermeniler için fevkalade tipiktir. Her hangi bir nedenden onların bağırma yeteneği vardır. Onları başkasının evine sokmayanda, yahut onların her hangi bir yalanı açıldığında, yahut ta onlardan biri hırsızlığa göre mahkemeye verildiğinde onlar sadece bağırıyor, yabancıları da, aptal ve satılmış insanları da, bağırmağa zorluyorlar.¹⁶

Aptal ve Ermenilere satılmış insanlar dışında hakikatleri gören,yazan ve dile getiren insanlar da bulunmuştur. Fransız gezgini Kont de-Şole Ermeniler hakkında diyor: "...onların hilekarlığı öyle iğrençtir ki, düşüklüğü öyle utanç vericidir ki, ve alçaklığı öyle öfkelenendiricidir ki, ben hiç bir zaman onlara bağlanmağı başaramadım".¹⁷

Alman gezgini Alfred Kyörte "Anadolu taslakları" yazısında böyle ifade ediyor: "Bu vilayetlerde halkın çekirdeği ile temasta olmuş her bir kes Türklere saygı göstermeyi ve sevmeği, Yunanlıları aşağılamağı, Ermenilere ise nefret etmeği ve hor görmeği öğreniyor...Yunanlı iki Yahudi'ni aldatabilir, Ermeni ise iki Yunanlını, atasözü her yerde doğrulanıyor. Kesin olarak söyleyebiliriz ki, eğer sizi Anadolu'da her hangi bir yerde aldatmışlarsa, o zaman siz Ermenilerle iş yapmışsınızdır".¹⁸

Aldatılmış yazarların bir kısmı da Ermeniler tarafından korkutuldukları ve kandırıldıklarını dile getirmişlerdir.

Aram Andonyan adlı bir Ermeni 1920'li yılların başında bir "belge koleksiyonunu" (aslında "belgelerin" fotoğrafları) yayınlamıştı. Bununla, Osmanlı hükümetinin Ermenileri imha etme niyetini kanıtlamış oluyordu. Andonyan'ın belgelerinin sahte olduğu sonralar kanıtlanmıştır. Hatta, Andonyan kendisini eleştiren Alman Doktor W.Rössler'e 1937 yılının Temmuz ayında yazdığı mektubunda kitabının tarihi bir araştırma değil, propaganda amacına yönelik

¹⁵ Genosid arman v Osmanskoy imperii.Yerevan,1983, s.606.

¹⁶ V.L.Veliçko. Kafkas, Sankt-Peterburg, 1904, s.72.

¹⁷ V.L.Veliçko. Kafkas, Sankt-Peterburg, 1904, s.73.

¹⁸ V.L.Veliçko. Kafkas, Sankt-Peterburg, 1904, s.73.

olduğunu, Londra ve Paris'teki Ermeni ulusal bürolarının, kitabını diledikleri gibi kullandıklarını ve belgelerin kaybolduğunu söylemiş, ve bununla da, kendisi bile yaptığı sahtekarlığı ortaya çıkarmıştır.¹⁹ Avusturyalı yazar Franz Werfel tabii başlangıçta gönülden inanarak "Musa Dağının Kırk Günü" adlı olağanüstü romanını Osmanlı hükümetinin bu "kıyım fermanı"na dayanarak yazmıştı; bir sahtekarlığa kurban gittiğini çok geç anladı ve Ermeni baskısından korktuğundan bu hatasını açıkça kabul etmeye cesaret edemedi.²⁰

Bu konuda ABD'li yazar Abraham Son Sever vasiyetnamesinde şöyle yazmıştır: "Artık aramızda olmayan çok değerli dostum Franz Werfel, Musa "Dağının Kırk Günü" kitabının yazarı, yazdıklarının doğru olup olmadığını araştırmak için hiçbir zaman bu bölgeye gitmedi.

Ermeni dostları Viyana'da ona ne anlattılarsa, o da öyle yazdı. Ölmeden önce bana böyle bir kitap yazdığı için utandığını anlattı; Ermenilerin pek çok asılsız iddia ve sahta belge vererek kendisini kandırdıklarını açıkladı. Ancak bu olguyu açıkça itiraf etmekten çekindiğini, Taşnak teröristlerince öldürülmekten korktuğunu da itiraf etti".²¹

XIX yüzyılın sonları ve XX yüzyılın ilk yıllarında Türkiye'nin Doğu kısmının çeşitli kentlerinde Rusya'nın konsolos yardımcılığını yapmış Rus diplomatı V.F.Mayevskiy 1906 yılında yayınlanmış "Ermeni meselesinin bir safhası olan Ermeni-Tatar kargaşası" adlı kitabında yazıyor: "...Bu devirde (1895-1897) bana Van, Bitlis, Erzurum ve kısmen de Diyarbakır ve Musul vilayetlerini aralıksız dolaşmak nasip olmuştur.... Benim gözlerimin önünde "Kan dökmek gerekiyor! Ve Ermeniler hep isteklerini alacaklar" başlığı altında çok büyük bir trajedi oynanıyordu ...Tanıklık edebilirim ki, bu Ermeni kanının akıtılması alanında gizli Ermeni cemiyetleri (mümkün kadar büyük alanda mümkün kadar fazla karışıklık yaratmak düşüncesine hizmet edenler) kendi kardeşleri olan Ermenilere karşı o kadar insanlık dışı ve katı yürekli hareketler ortaya koymuşlar ki, onlarda her hangi bir insani duygunun mevcudiyetine şüphe etmek zorunda kalıyordun".²²

Ermenilerde Hıristiyan üstünlüğü, Ermeni milliyetçiliği ve ihtilalci fikirlerin oluşturulması, "Ermeni meselesi" ile ilgili olarak iftiralarla

¹⁹ Geçmişten bugüne Türk-Ermeni ilişkileri, Ankara, 1983, s.76-77.

²⁰ Erich Feigl. Bir terör efsanesi, İstanbul, 1987, s.11.

²¹ Erich Feigl. Bir terör efsanesi, İstanbul, 1987, s.133.

²² Mayevskiy V.F. Armyano-tatarskaya smuta na Kafkaze, kak odin iz fazisov armyanskogo Voprosa, Baku, 1993, s.15.

dolu yalanların dünya kamuoyuna aktarılması ve yayılmasında Hıristiyan misyonerler çok önemli rol oynamışlardır. Bunlardan biri olan Amerikan misyoneri F.D.Green'in 1895 yılında New-York kentinde İngilizce yayınlanan "Ermeni buhranı ve Türklerin hakimiyeti" adlı kitabında, yazar tarafından bu kitap 1894 yılında Sason hadiselerinde ölenlere ithaf olunmuştur, bu hadise hakkında Amerikan vatandaşlarının mektupları ilk kez yayınlanmıştır. Bu mektup-raporlar Batı Anadolu'nun 6 ayrı kentinde uzun süre yaşamış Amerikan vatandaşları tarafından yazılmıştır. Bu insanların Türkler tarafından takip edilmesinden korkan Green mektupların hangi şehirlerden gönderildiği ve yazarlarının adları hakkında hiç bir bilgi vermiyor. Kitaba ek olarak bir çağrı gönderen aydınlar, devlet ve din adamlarından oluşan 19 kişi, mektuplarda yazılanların gerçek olduklarına inandıklarını açıklamışlardır.²³ Buradan belli oluyor ki, yazar Green Ermenilerin hazırlamış oldukları mektupları kendi yazısına dökmüş bulunuyor, ya bu mektuplar hiç yoktur, ya da gene de Ermeniler tarafından uydurulmuştur. 19 kişiye gelince de aydın, devlet ve din adamı olan kendisine saygılı bir kişi görmediği ve bilmediği şeyler hakkında bu şekilde inanç sergiliyorsa, bu kişiler ya Ermeni, ya da Ermeni'ye satılmış olmalı.

I Dünya Savaşı sırasında İngiliz propagandası Türklerle ilgili çeşitli dillerde 37 kitapçık ve broşür yayınlamış ve bunları her tarafa dağıtmıştır. Propaganda malzemelerinin yoğun olarak dağıtıldığı ülkelerden biri de Amerika olmuştur. Burada propaganda malzemeleri alanların listesinde Senatörler ve Temsilciler Meclisi Üyeleri, bilim adamları, tarih kurumları, okullar, kolejler, kütüphaneler, gazeteler, avukatlar, hakimler, ünlü ve seçkin kişiler ve saireler bulunuyordu. Türklerle ilgili kitapçık ve broşürlerin yazarları arasında Türkler aleyhine görüşlere sahip olan tarihçi Arnold Toynbee ve yazar Viscount Bryce da bulunuyordu. Bu ikilinin işbirliği neticesinde ortaya çıkan ve Bryce tarafından kaleme alınan "The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire" adlı kitap 1916 yılında Londra'da basılmıştır. Bryce raporu olarak bilinen bu kitaptaki 150 olayın 59'u misyonerler, 52'si ise Ermeniler tarafından yazılmış ve tamamen uydurma idi. Bu eser İngiliz propagandasının zaferiydi. Osmanlıların durumunu anlatacak kimse yoktu. Amerikan gazete ve dergileri bu raporun özetini ya da rapordan alıntılarını sık sık yayınlamış ve Türkleri kınamışlardı. Bundan başka Bryce raporu diğer propaganda

---

²³ Genosid arмян в Османской империи, Yerevan, 1983, s.595-596.

yayınları için bir kaynak olarak da kullanmıştır.²⁴

Türklerin Kafkasya'da güya binlerce Ermeni öldürdükleri hakkında haberlerin ABD'de kolayca yayıldığını duyan ve bundan hayrete gelen ABD' nin Türkiye'deki ilk Büyükelçisi Mark L.Bristol 28 Mart 1921 tarihinde Amerikan Kongresine gönderdiği mektubunda yazıyor: "Doktor Makkeylom'un Konstantinopol'dan haberler gönderdiğini gördüğümde ben şaşırımdım. Rapora dikkat yetirdiğimde, belli oldu ki, onu Ermeniler göndermişler, fakat telgrafta ne bu, ne de Ermeni bildirilerinin bizim bildirilerle doğrulanmadığı gösterilmiyordu... Ben ona inana bilmiyorum ki, adalete cinayet yolu ile ulaşabilmek mümkün olsun. Benim önce de doktor Pit ve diğer bir çoklarına açıkladığım gibi, ben eminim ki, bizim Ermeniler tarafından yayılan bu yalanları tekzip etmediğimiz sürece, yahut Ermeni meselesi konusunda hakiki gerçekleri kalkıp ta açıklamazsak, biz yalan haber vermede suç ortağı gibi itham olunmak riskini taşıyoruz".²⁵

Ermeniler Kafkasya'da yaşayan Gürcülere ve Azerbaycan Türklerine karşı çok eskiden beri kötü muamele yapmış ve saldırmışlardır. Büyük Gürcü yazarı ve gazetecisi İlya Çavçavadze 1877 yılında yazmış olduğu "Taşların feryadı" adlı eserinde şöyle ifade ediyor: "Ermeni bilim adamlarının ve onların iftiracı taraftarlarının hareketleri eski bayatıdır; o zamandan düz 60 yıl geçiyor, belki de fazla... Evet, düz 60 yıldır ki, başımızın üzerinde yıldırım gürledüyor, tufan kopuyor, bizim kişiliğimize bu minval ile saldırı ara vermiyor, gündün güne daha fazla edepsizlikle, cesaretle, hayasızcasına bizim derimizi soyup ve yok etmekle korkutuyorlar...".

O zamandan şimdiye kadar Ermeni bilim adamları tam güçleri ile çalışıyor, tüm güçlerini sarf ediyorlar ki, Gürcüstan'ı tüm dünyaya kötü tanıtsınlar, mümkün oldukça ondan daha çok arazi kesip benim-sinler, geçmişini yok etsinler, hatta bu gününü de lekelesinler".²⁶

Taşnaksütyun partisinin kanlı oyunlar yapması ve yaptıklarını kamuoyuna propaganda amacı ile kullanmaları ile ilgili olarak 1919 yılında Kafkasya'da bulunmuş İngiliz gazeteci Scotland-Lıddel yazmıştır: "Bu, uzun yıllar içerisinde Ermenileri Müslümanlara karşı saldırı yapmağa kasten iten, terörist cemiyettir. Onlar, hak ettikleri cezayı aldıklarında, dünyanın "masum Ermenilere" olan sempatisini

²⁴ Justin McCarthy. I. Dünya Savaşı'nda İngiliz propagandası ve Bryce raporu, Osmanlı'dan günümüze Ermeni sorunu, Ankara, 2000, s.18-26.

²⁵ Armyanskiy genosid. Mif i realnost, Baku, 1992, s.243.

²⁶ Şureddin Memmedeli. Parçalanmış Borçalı, Bakı, 1995, s.10.

uyandırmak için, ses salıyolardı... Öldürülmüş Ermeni Taşnak için değerlidir. Eğer bu fırsatı gereğince kullanırsan, o zaman propaganda işine büyük yarar sağlarsın".²⁷

Ermeni yazar A.Lalayan 1936 yılında yayınlanmış "Devrimci taşnaksutyun ve 1914-1918 yıllarında emperyalist savaşı!" adlı makalesinde Taşnaksutyun, Hınçak ve diğer Ermeni cemiyetlerinin faaliyetlerine deyinerek yazıyor ki, onların amacı Nahçıvan, Karabağ, Ahalkelik, Borçalı ve diğer bölgeleri işgal ederek, Doğu Anadolu'nu Türkiye'den zorla alarak Akdeniz kıyılarına kadar uzanan "Birleşmiş Ermenistan" düşüncesini gerçekleştirmek olmuştur.²⁸ Türklerin "soykırım" yaptığı iddiasında bulunan Ermenilerin kendilerinin katliamlar yaptıkları bir gerçektir. Alman Korgeneral Bronsart Schellendorf, 24 Temmuz 1921'de Deutsche Allgemeine Zeitung'da yayınlanan yazısında gerçekleri anlatmamanın isyanıyla anlatıyor ki, eli silah tutan tüm Müslümanlar, Türk Ordusunda silah altında olduğu için, Ermenilerin savunmasız halk arasında korkunç bir katliam yapmaları zor değildi. Çünkü Ermeniler, sadece Ruslar tarafından sıkıştırılan Doğu Ordusunun kanatlarını askeri açıdan zayıflatmakla kalmayıp, aynı zamanda bu bölgede Müslüman halkının kökünü kuruttular. Yapılan zulümleri gören bir kişi olarak, şunu söyleyebilirim: Bu gaddarlık, daha sonra Türklerin Ermenilere karşı giriştiği iddia edilen zulmünden çok daha acımasızdı.²⁹

Ermeniler, Doğu Anadolu'da, Gürcistan'da, Azerbaycan'da ve şimdiki Ermenistan Cumhuriyeti sınırları içerisinde bulunan topraklarda, 1890 yılından başlayarak 1920 yılına kadar olan bir devirde, sistemli ve planlı şekilde, Hınçak ve Taşnak partilerinin yönetiminde, karışıklıklar veargaşalar, bombalı ve silahlı saldırılar, soygunlar ve suikastler şeklinde başlattıkları terör eylemlerini ve isyanlarını gittikçe Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan'a karşı savaşa dönüştürmüş, bu geniş coğrafi alanda yüz binlerle Türk'ün, Müslüman'ın, Gürcü'nün ve Ermeni'nin ölümüne neden olmuşlardır.

Amerikalı tarihçi Justin McCarty Kurtuluş Savaşı'ndan sonra "Ermeni meselesi"nde Türkiye'nin sessiz kalmak gibi bir politikayı izlemesi ve Ermenilerin gerçekleri akis ettirmeyen propaganda faaliyetlerinden asla vaz geçmedikleri konusunda şöyle diyor: "Ermeni meselesinde sessizlik politikasını benimsemek Ermenilerden korkulduğu için değildi. Türklerin çatışmalara devam etmeleri isten-

²⁷ Daşnaki, Baku, 1990, s.3

²⁸ Aslan Halilov. Genosid protiv musulmanskogonaseleniya Zakafkazya v istoričeskih istočnikah, Baku, 2000, s.13.

²⁹ Hürriyet, 24 Nisan, 2001.

miyordu. Bu iyi bir politikaydı o dönemde. Ama zamanla iyi politikalar da etkisini kaybediyor. Elbette Türk Hükümetinin 1950, 60 ve 70'lerde aynı politikayı sürdürmesi hataydı, çünkü diasporadaki, ABD'deki, Fransa'daki Ermeniler kaybeden taraf oldukları için hafızalarını sürekli canlı tuttular. Etnik kimliklerine sıkı sıkı sarıldılar.³⁰ Dünya Savaşından sonraki yıllarda, Ermeniler kin ve nefretle dolu yalanlarını yaymaya devam etmişlerdir. ABD'de Ermeni propagandası Ermeni Gregoryen kilisesi ile, merkezi Boston, Massachusetts'de olan Taşnak partisi tarafından yürütülmüştür. Ermeni kilisesi, kiliseleri, rahipleri, okulları ile ülke çapında faaliyet gösterirken, Taşnak partisi, yerel Ermeni toplulukları ve öğrenci grupları arasında ve büyük şehirlerde yayınlanan Ermeni dergi ve gazeteleriyle çalışmalarını sürdürmektedir. Ermeniler hakkındaki üniversite programları, merkezi yine Boston'da bulunan Ulusal Ermeni Çalışmalarını İlerletme Cemiyeti tarafından geliştirilmekte ve doğuda Harvard ve Columbia, batıda ise California ve Los Angeles Üniversitelerine para ve diğer kaynaklar tahsis edilmektedir. Belli başlı üniversitelerde Taşnakların doğrudan denetimi altında bulunan Ermeni öğrenci dernekleri kurulmuştur. Bunlar Türklere karşı yönelttikleri eylemlerini haklı göstermek için, öğretim üyelerine Ermeni "mesajı"nı tartışmasız kabul etmeleri yolunda baskı yapmaktadırlar. Bu baskı tahriklerine boyun eğmeyen profesörler ise, Ermeni öğretim üyeleri tarafından teşvik edilen ve zaman zaman yetenek ve ehliyetlerinin gözden düşürülmesi çabaları dahil olmak üzere çeşitli şiddet hareketlerine maruz bırakılmaktadırlar.³¹

Düsseldorf Rus Ortodoks Metropoliti Paulos 21 Nisan 1986 tarihinde Almanya'da ARD Televizyonunda "Ermeni Sorunu Ortadan Kalkmıştır" adlı televizyon programını protesto etmek amacıyla yazdığı mektubunda şöyle yazıyor: "Ermeni Meselesi Ortadan Kalkmıştır" başlıklı haysiyet kırıcı yayının yazarı, muhtemelen Ermeni asıllı ola Armin t.Wegner'in "Talat Paşa'nın davası" adlı kitabına dayanarak yayını hazırlamıştır. Bu kitap, ikinci baskısında "Ermenilere Yapılan Soykırım" adını alarak 1980' de Gottingen ve Viyana'da çıkmıştır. İkinci baskının kapağında bir yandan kafataslarından oluşan bir piramit, diğer yandan da Talat Paşa'nın bir resmi görülmektedir. Kapağın arka sayfasında ise, kafatası piramitlerinin 1916-17 tarihleri arası öldürülen Ermenilere ait olduğu ve bunun da Türk barbarlığının bir delili olduğu bildirilmektedir.

³⁰ Hürriyet, 21 Mart, 2001.

³¹ Türkiye aleyhindeki Ermeni propagandası ve gerçekler, 1984, s. 21-22.

Esasında ise bu resmi 1871 yılında Verezhagin çizmiştir. Bu tablo, Rus devletinin kuruluşundan beri Moskova'daki ünlü Tretjakovskaja Galerisinde asılı olup müze kataloğunda da kayıtlı bulunmaktadır.

Bu yazının yazarı muhtemelen 1979 tarihinde 1352 adet ve Farsca olarak Tahran'daki Emir Kebir yayınevinde basılan İsmail Ra'nın "Ermeni Soykırımı" adlı kitabından da yararlanmıştı. Sözkonusu resim için bu kitabın 151 ve 163. sayfalarından birinde doğru olarak, diğerinde de ters basılarak gösterilmek küstahlığı yapılmıştır. İlkinde alt yazı Ermenice, ikincisinde ise Farsca'dır. Her iki resimde de "1917 tarihinde öldürülen Ermenilerin kafatasları" adıyla sözde "Türk barbarlığının" bir delili gösterilmektedir.

Aynı kitapta sözde katliamın emredildiğini ispatlayan belgeler yayınlanmıştır. Bu belgeler daha evvel bir Ermeni yazar tarafından yayınlanmış ve ilim adamları tarafından sahte oldukları tesbit edilmiştir....

Leningrad'da Auroro yayınevi, Verezhagin'in bahsekonu kafatası tablosunu renkli kartpostallara bastırmıştır. Kartların arkasında ise, tablonun orijinal adı "Savaşın Getirdikleri", tabloyu çizenin adı ve yaşadığı tarihler "1842-1904" ve tablonun ebadı (127x197) olarak kayıtlıdır.

Fransa'da aynı resmi gösteren kartpostallar, yukarda kayıtlı sahte Ermeni adıyla satışa çıkarılmıştır".³²

Sıykırım iddiaları konusunda Hıristiyan misyonerlerin önemli rol aldığını belirten McCarthy, yüzyılı aşkın bir süre önce özellikle I Dünya Savaşı yıllarında misyoner hareketinin en üst düzeye çıktığını ve ABD'deki Ermenilere yardım etmek amacıyla Türklerin suçlandığını, Türklerin düşman olarak lanse edildiğini kaydetmiştir. Bu propagandalar sırasında çok yanlış ve gerçeklerle bağdaşmayan unsurların öne çıkarıldığını belirten McCarthy, misyonerlerin en büyük yalanının da "Ermenilerin hiçbir Müslümanı ve Türkü öldürmediği" yönünde olduğunu söylemiştir.³³

Bunun neticesidir ki, dünyada "Ermeni soykırımı" iddialarına dönük 12 ülkede Türkiye aleyhine 22 karar alınmıştır. Bunlardan 6'sı 1965-1987 yıllarında, 14'ü ise 1993-2001 yılları arasındadır.

Ancak, Ermenistan'ın bu faaliyetlerle kendi vatandaşlarına zarar verdiğini vurgulayan İngiliz tarihçisi Dr. Andrev Mango belirtiyor ki, Ermeniler geçmiş tarihçilere bırakmak yerine intikamcı bir yol izli-

³² Azmi Süslü. Ruslara göre Ermenilerin Türklere yaptıkları mezalim, Ankara, 1987, s.90-93

³³ HALKIN SESİ, 1 Haziran, 2001.

yor, toprak ve tazminat talebini gündeme getirmeye çalışıyorlar.³⁴

Asoghik ve Mateos'dan Voltaire, Lamartine, Claude Farrere, Pierre Loti, Nogueres, İlone Caetani, Philip Marshall Brown, Michelet, Sir Charles Wilson, Politis, Arnold, Bronsart, Roux, Grousset, Edgar Granville, Garmier, Lewis, Price, Bombacı ve Shaw'a kadar uzanan ve bazılarına hiç de Türk dostu damgası vurulamayacak pek çok tarihçi ve yazar Türklerin gayrimüslimlere ve Ermenilere kötü muamele etmedikleri, baskı yapmatıkları ve ezmediklerini belirtmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nde Ermenilerin huzur içinde yaşadıkları ile ilgili olarak şu örneği verelim: Napolyon Bonapart, Akka yenilgisi üzerine Osmanlı İmparatorluğundaki katolik Ermenileri yönetime karşı ayaklandırmayı ve bir tür intikam almayı düşünür. Bunun mümkün olup olamayacağını İstanbul'daki Büyükelçisi Sebastiano'dan sorar. Büyükelçinin yanıtı çok açık ve nettir: "Ermeniler hayatlarından o kadar memnundurlar ki, buna imkan yoktur".³⁵

New-York Herald Gazetesi tarafından Ermeni hadiselerini yakından incelemek üzere 1894 yılında Türkiye'ye özel muhabir sıfatıyla gönderilen Dr. George H.Hepworth gönderdiği raporda olayların sorumlusu olarak İngiltere, Rusya ve Ermeni cemiyetleriyle çetelerini göstererek şöyle diyordu: "...Öldürme olayları Ermeni çetelerinin yüzünden olmuştur. Eğer bunlar olmasalardı veya sessiz dursalardı, asla öldürme hadisesi olmazdı. İnkâr edilmesi imkansız olan gerçek budur. Bütün karışıklıkları kendileri çıkardılar, fakat neticelerine Ermeni toplumu katlandı, kendileri kaçtılar. Şayet İngiltere ve Rusya sempatisi ve teşviki olmasaydı, bir şey yapacak kadar zayıf kalacaklardı..."³⁶

Ermeniler, Türkiye aleyhindeki propagandalarını son yıllarda yeniden hızlandırmışlardır. Avusturyalı yazar Erich Feigl araştırmaları sırasında tanıştığı Ermeni Zorian Enstitüsü Başkanı Dr. Gerard Libaridyen ile Cambridge, Massachusetts görüşmesi ile ilgili olarak şöyle yazıyor: "Karşılaşmamız ve sohbetlerimiz üzerine son derece heyecanlı bir tiyatro oyunu yazmak mümkün.En ateşli sözlerini not aldığım bu enfes konuşma boyunca ev sahibim Dr. Libaridyen sık sık "Andonyan Belgeleri"ne değindi... Doğal olarak, Dr. Libaridyen'in da bu belgelerin sahte olduğunu bildiğini düşündüğüm-

³⁴ TÜRKİYE, 15 Nisan, 2001.

³⁵ Dokuz soru ve cevapta Ermeni sorunu, Ankara, 1982, s.14-15.

³⁶ Bayram Kodaman. Bir Amerikalı Gazeteci gözüyle Ermeni macerası(1897), Tarih boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile ilişkileri Sempozyumu (8-12 Ekim 1984, Erzurum), Ankara, 1985, s. 257-262.

den, bu konuda herhangi bir söz söylemeyi de gereksiz buldum. Ancak Dr. Libarıdyan nedense Aram Andonyan'ın kitabından ve "belgeler"inden bir türlü kopamıyordu. En sonunda duramadım, atıldım: "Ama Doktor Libarıdyan, bu Andonyan Belgelerinin sahte olduğunu siz de en az benim kadar bilirsiniz!" Onun bu itirazıma kısa ve yalın biçimde cevap verirken takındığı yüz ifadesini hiç bir zaman unutamayacağım".

"And?"

"Eee?"

Evvet, bu cevabı hiçbir zaman unutamayacağım".³⁷

"Ermeni soykırımı" konusunda yayınlanan yazılarla ilgili olarak günümüzdeki Rus ve Amerikan basınına bakıldığında Ermeni yalanlarının devam ettirildiğini ve Ermenilere mükemmel destek verildiğini görüyoruz. "New York Times" gazetesi, 2001 yılının Mayıs ayında, Amerika'da yaşayan Türk akademisyen ve bilim adamlarının 19 Mayıs dolayısıyla yayınlamak istedikleri bildiriye sütunlarında yer vermediği reddetmiştir. Gazete, 125 Türk bilim adamının imzasını taşıyan bildiriye yayınlamama gerekçesi olarak da sözde Ermeni soykırımı konusunda "bilinen gerçeklere ters düşen ifadelerin yer almasını" göstermiştir.

Türk akademisyenlerin bildirisinde, "Türklük aleyhine yapılan bu kampanyalar sona ersin; dünya tarihçileri ve akademisyenleri bu konuda ortak bir çalışma yapsınlar; Ermenistan, Azerbaycan ve Türkiye'de insanlar barış ve kardeşlik içinde yaşasınlar" gibi isteklere yer veriliyordu. "New York Times"ta yayınlanması istenen bildiride, akademisyenlerin görüşlerinin yanı sıra 19 Mayıs'ta yapılacak Türk Günü Yürüyüşü ve Türk Kültür Festivali ile ilgili diğer etkinliklerden de söz ediliyordu.

Amerikalı 69 bilim adamı 1985 yılında, sözde Ermeni soykırımıyla ilgili olarak yayınladıkları bildiride, şu görüşlere yer vermişlerdi: "Tarihi siyasetçiler yapar fakat tarihi yazmak bilim adamlarının işidir. Tarihçiler, bazı olaylar üzerinde anlaşmamaktadırlar. Ermeni soykırımı da münakaşalı konulardan biridir. Ortada bir soykırımı yoktur sadece iç çatışmalar mevcuttur. Bilim adamlarının bu konuda daha çok çalışma yapması gerekir". Amerikalı bilim adamlarının bildirisi, o tarihte hem "New-York Times", hem de "Washington Post" gazetelerinde yayınlanmıştı.

Bugün ise "New York Times" gazetesi hem Türk tarafının

³⁷ Erich Feigl. Bir terör efsanesi, İstanbul, 1987, s. 10-11.

bildirisini yayınlamıyor, hem de Amerikan bilim adamlarının söylediklerini inkar edercesine, "klasik Ermeni düşünce ve görüşünü yansıtan bir cevap" veriyor.³⁸

Rusya'da Ermeni konusu hakkında sürekli yazılar yayınlayan ve Ermeni yanlısı olan gazete "Nezavisimaya Gazeta"dır. Bu gazetenin yazarları arasında Ermeni asıllı Armen Hanbabyan ve Arman Cilavyan da yer alıyor. Bu ikisinin makaleleri sürekli yayınlanmaktadır. Bunların dışında, başka Ermeni asıllı yahut Ermeni yanlısı yazarların makaleleri de yayınlanıyor. Bunların yazılarının hepsi Türkiye ve Azerbaycan aleyhinde olup, başından sonuna kadar yalandır.³⁹ Bu arada 28 Şubat 2001 yılında Vladimir Grivenko'nun aynı gazetede "Hakikatta soykırım olmuş mudur?" isimli bir makalesi yayınlanmıştır. Grivenko yazısında Nisan 1915'den başlayarak 1,5-2 milyon Ermeninin öldürüldüğünün çok abartıldığını vurgulayarak belirtiyor ki, XX yüzyılın başlangıcında Doğu Anadolu' da 400-500 bin Ermeni yaşıyordu, bunların da 150-200 bini 1914-1916 yıllarında Rusya ve İran'a, en az 150 bini de Suriye, Livan ve diğer yerlere göç etmişlerdir. Bir kısmı da yaşadıkları yerlerde kalmışlardır. Buna göre de, birkaç yüz bin Ermeninin öldürülmesi mümkün değildi. Yazar ölen Ermenilerin sayının 1920 yıllarından başlayarak gittikçe şişirilerek 1,5 milyona kadar çıktığının doğru olmadığını bildiriyor. Makalenin sonunda, gazete yayınladığı ekte yazarın Türkiye'de yaşayan Ermenilerin sayını azaltarak bu rakamlara vardığını belirtiyor, 24 Nisan 1915'de tutuklanan 235 kişi sayısını katledilen 800 olarak gösteriyor, Osmanlı Devletinin Dünya Savaşı'ndan önce Ermenileri yok etmeği planladığını ve savaşın onlar için bir fırsat olduğunu ve saire bunlar gibi yalanları okuyucularına bildiriyor.⁴⁰

Son olarak ta, "Nezavisimaya Gazeta" gazetesinde, 5 Eylül 2001'de, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü'nün Direktörü Ömer Lütem'in makalesi yayınlanmış ve bu yazıda bütün gerçekler, Türkiye'nin Ermeni suçlamalarını reddetmesi, Türkiye'nin sözde Ermeni soykırımı ve Dağlık Karabağ konusunda tutumu çok net bir şekilde ve detaylı olarak belirtilmiştir.⁴¹

Maalesef, Ermeniler iğrenç propagandalarını sürdürmekte devam

³⁸ TÜRKİYE, 19 Mayıs, 2001.

³⁹ NEZAVİSİMAYA GAZETA, 25 Nisan, 2000.
NEZAVİSİMAYA GAZETA, 18 Haziran, 2001.

⁴⁰ NEZAVİSİMAYA GAZETA, 28 Şubat, 2001.

⁴¹ NEZAVİSİMAYA GAZETA, 5 Eylül, 2001.

ediyor, çeşitli ülkelerde "Ermeni soykırımı" dedikleri gerçek olmayan iddialarını gündemde tutmağa çalışıyor, Azerbaycan'ın Karabağ vilayetini ve civarındaki bölgeleri işgal altında tutuyor, Gürcistan'ın Cavahetiya bölgesinde yaşayan Ermenileri her an ayaklandırmak için hazırlık yapıyor, yabancı ülkelerin basınında dünya kamuoyunu kandırabilecek yalan ve iftiralarla dolu yazılar yayınlıyorlar.

2. OSMANLI DEVLETİNDE ERMENİLERİN DURUMU VE HAREKETLENMESİ

Osmanlı devleti XV yüzyılın ortalarından başlayarak dünyanın en büyük İmparatorluğu, XVI yüzyılın ikinci onyılığında başlayarak da İslam dünyasının merkezi ve koruyucusuydu. Avrupa devletleri ondan korkuyor, Osmanlı devletine karşı tek başına savaş yapmaya cesaret edemiyorlardı, her zaman bir kaç ülke birleşerek savaşa kalkıyor ve her zaman da mağlup oluyorlardı. Osmanlı devletine karşı yapılan savaşlar Hıristiyan-Müslüman savaşları niteliği taşıyordu.

Osmanlı İmparatorluğu tarihi duraklama ve gerileme dönemleri yaşamıştır. Duraklama döneminin başlangıcı olarak 1579 yılında Sokollu Mehmet Paşa'nın ölümünden sonraki devir kabul edilmektedir. Bu zamandan başlayarak İmparatorluğun sınırları genişlemeyerek olduğu gibi kalmış ve onunla düşmanları arasında bir denge sağlanmıştır.⁴²

Ancak duraklama döneminin esas sebebi bu değil, Müslüman dünyasında, Türk dünyasında mezhepler arasındaki savaş idi. XV yüzyılın sonu XVI yüzyılın evvelerinde Türk dünyası en muhteşem çağındaydı. Sünni mezhebindeki Osmanlı devleti, Şii mezhebindeki Safevi devleti (şimdiki Azerbaycan, Ermenistan, İran, Doğu Irak, Doğu Anadolu'nun bir kısmı bu devletin terki bindeydi) ve Sünni mezhebinde olan Şeybaniler devleti (hemen hemen şimdiki Özbekistan, Kazakistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Afganistan bu devletin terki bindeydi) o zaman hem Türklerin kurmuş oldukları, hem kardeş, hem de komşu devletler idiler.

Hemen hemen önce Karakoyunlu, sonralar ise Akkoyunlu devletlerinin sahip oldukları arazilerde kurulmuş olan Safeviler devleti ile Osmanlı devleti arasında yakın ilişkiler olmuştur. Şah İsmail Sultan II Bayezid'e mektup göndererek Osmanlı Devlet adamlarının Erdebil'e Safevileri ziyarete gitmek isteyenleri engellediklerini şikayet etmiş, Sultan II Bayezid de cevab mektubunda bundan sonra ziyarete gidenlerin geri dönmesi şartıyla hiç kimsenin gidişinin engellenmeyeceğini bildirmiş ve sonunda da daima sevgi ve barış dilemiştir.⁴³ Şah İsmail Dulkadiroğlu beylerinden Alaeddin Düvele'nin kızı ile evlenmek istemiş, Alaeddin Düvele önce söz verdiği halde, sonradan arada mezhep ayrılığı ve Şah İsmail'in sün-

⁴² A.F.Miller. *Kratkaya İstoriya Tursii*, Moskva, 1948, s.26-27.

⁴³ Namık Kemal. *Osmanlı Tarihi*, II Cilt, İstanbul, 1972, s.268.

nilere karşı kötü hareketlerini sebep getirerek sözünden dönmüştü. Şah İsmail'in askerleri Dulkadiroğlu ile, Osmanlı Devleti toprakları üzerinden geçerek, savaş yapmıştı. Bununla ilgili olarak Şah İsmail Sultan II Bayezit'e mektup yazarak durumu, geçtikleri yerlerde halka, şehir ve köylere zarar vermeme konusunda askerlerinin uyarıldığını, perişan olan ahaliye ihsan verildiğini bildirmiştir.⁴⁴

Sultan Selim Şah İsmail'e 4 mektub göndermiş, bunlardan ikisi Fars, ikisi de Türk dilinde yazılmıştır. Şah İsmail de ona gönderdiği cevap mektuplarını Türkçe yazmış, hatta Sultan II Bayezid zamanı ve Sultan Selim'in Trabzon valiliği döneminde aralarında olan dostluklardan bahs etmiştir. Ancak iki kardeş padişahın arasında devletlerinin topraklarını daha da genişletmek, daha fazla nüfuzla sahip olmak, kendisini tek hükümler görmek isteği mezheb savaşı şeklinde cereyan etmiş ve her ikisini de zayıf düşürmüştür.⁴⁵

Şah İsmail şii mezhebini İran'da resmi mezheb olarak kabul ettirmiş, Doğu Anadolu tamamen bu mezhebe girmiş, Osmanlı Devleti ve Yavuz Selim ise sünni mezhebinin bütün İslam alemi için yegane mezheb olmasının teminini esas maksat olarak görmüştür.⁴⁶ Hıristiyan dünyası bunun neler üretebileceğini iyi anlamış ve bu üç Türk devleti arasında savaş yaratmak politikalarını gerçekleştirebilmişlerdir. Önce Safevi-Şeybani savaşı, sonra da Osmanlı-Safevi savaşları baş vermişti. XVI yüzyıl Osmanlı devleti ile Safevi devleti arasında defalarca vuku bulmuş savaşlar yüzyılı gibi tarihte acı bir sayfa olarak kalmıştır. Dini ruhanilerin kardeş kanı dökmeye sürüklenmiş olduğu Sünni ve Şii mezheplerinde olan bu iki Türk devleti savaş yapmayıp, birleşseydiler tarih çok daha farklı bir şekilde gelişecekti. Bu gücün karşısı alınamazdı. Dini ruhanilerin çabalarıyla tarihin akışı değiştirilmiş oldu.⁴⁷

Osmanlı devletinin gerileme döneminin 1699'da Karlofça antlaşması ile başladığı kabul edilmektedir. Bu zamandan başlayarak Osmanlı devleti toprak kayıpları vermeğe başlamıştır.⁴⁸

Karlofça antlaşması yapıldığı anda Osmanlı İmparatorluğu, eskisi kadar korkulur bir görünüşte değildi, ilk yenilgiler, bu elverişsiz antlaşma, zayıflayışın kanıtlarıdır. Sultanın, cismani ve manevi önder olarak saygı gördüğü bu devlette, askeri ayaklanmalar, saray ihtilalleri, öfkesini sultanın kişiliğinden almıştır. Mutlak efendi,

⁴⁴ Namık Kemal. Osmanlı Tarihi, II Cilt, İstanbul, 1972, s.270.

⁴⁵ İ.Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, II Cilt,7.Baskı,s.257-277

⁴⁶ Zuhuri Danişman. Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, V Cilt,İstanbul, 1971, s.167.

⁴⁷ Sadık Feridunoğlu. Ermeni meselesi hakkında, KIBRIS, 10 Mart, 2001.

⁴⁸ Sadık Feridunoğlu. Ermeni meselesi hakkında, KIBRIS, 10 Mart, 2001.

Tanrının yeryüzünde temsilcisi, yarı kutsal bir kişilik anlayışı artık yok oluyordu.⁴⁹

Bu tarihlerde Osmanlı İmparatorluğunun en büyük düşmanı olarak Çarlık Rusya'sı tarih sahnesine çıkmıştır. Temmuz 1711'de, Rus Çarı I Pyotr ordusu ile birlikte Yassı yakınlığında Türk ordusu tarafından kuşatılmış, Baltacı sayesinde yapılan anlaşma sonucu kurtulmuş ve böylelikle, tarihin akışı bir kez daha değiştirilmiştir. Sonralar baş vermiş Türk-Rus savaşları neticesinde aynı Rusya Osmanlı devletinde Hıristiyanları koruma hakkına sahip olmuş, Doğu Anadolu'da Ermenileri kıskırtmış, yine de Rusya'nın saldırıları neticesinde Kıbrıs adası İngilizlere verilmiştir.

Gerileme döneminin halledici sebebi ise Dini ruhanilerin Sultan III Selim'in 1792-1793 yıllarında başlatmış olduğu askeri ıslahatlara karşı tavır ve isyanları olmuştur. Avrupa'dan alınan her türlü ilerici düşünce ve fikirleri hazmedemeyen Dini ruhaniler, tutucu ve gerici çevreler ahalini Sultan III Selim'e, sonra da onun ıslahatlarını devam ettirmeye çaba gösteren Mustafa Paşa Bayraktar'a karşı kıskırtarak onları katlettirdiler. Neticede XVIII yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti askeri alanda XVI yüzyıl seviyesindeydi ve Avrupa'dan en az 150 yıl gerideydi.⁵⁰

Ziya Gökalp İslam dininin engel bir din olup olmadığı hakkında şöyle demiştir: "İslam dininde bir "iman-ı mufassal (geniş teferruatlı) ve bir de "iman-ı muhtasar (özet iman) vardır. İman-ı mufassal dinin bütün vecibelerini yerine getirmektir. Çağımızda artık buna imkan yoktur. İman-ı muhtasar ise, "Kelime-i şahadet"ten ibarettir. Bu da Allah'ın birliğini ve Muhammed'in Onun kulu ve habercisi olduğunu tastiktir. Biz bu iman-ı muhtasarla yetinmezsek çağdaş bir toplum yaratmamız mümkün olamaz".

Ziya Gökalp bu düşüncelerini sonradan "Türk milletindenim, İslam ümmetindenim, Batı medeniyetindenim" önermesiyle ifade etmiş ve bizim İslam toplumlarıyla bağlantımızın ortak bir inançtan öte bir anlam taşımadığını, bize mezhep ve tarikat ayrımının gerekmediğini vurgulamıştır ki, bu da hem tarihsel, hem de toplumsal bir gerçek olmuştur.

Ermeniler, XIX yüzyılın oralarına kadar, 500 sene devletin en güvenilir unsurlarından biri idiler. Hem Devlete münasebetlerinde, hem de beraber yaşadıkları Türklerle münasebetlerde böyle idiler. Aynı köy ve şehirde yaşayan Türkler ve Ermeniler birbirilerini çok

⁴⁹ Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Cilt I, İkinci baskı, İstanbul, 1995, s.320.

⁵⁰ A.F.Miller. Kratkaya istoriya Tursii, Moskva, 1948, s.29

seven, en çok kaynaşan, birbirilerine en çok güvenen unsurlardı. Dinlerine, dillerine pek düşkün olan Ermenilerin içinde Türkçe bilmeyen, evinde Türkçe konuşmayan, Türk adet ve ananelerini aynen benimsemeyen Ermeni ailesi ya hiç yoktu veya zikredilemeyecek kadar azdı. Ermenice bilmeyen Ermeniler pek çoktu. Birçok Ermenice gazete ve kitap, Ermeni alfabesi ile Türkçe neşrediliyordu. Okulları vardı, ama kendi arzularıyla Türkçe eğitim yaparlardı. Ermeni lisanı vardı, ama onlar kilisedeki ayinlerini bile ekseriya Türkçe yapıyorlardı. Ermeni psikoposları, rahipleri, patrikleri hakkında şikayetler devlet tarafından incelenir, şahitlerin ifadelerine başvurulduktan sonra şikayetlerin doğru olup olmadığı ortaya çıkar ve durum bir sonuca bağlanırdı.⁵¹

Ermeniler ile Türkler arasındaki kültür ilişkileri o kadar derin olmuştur ki, sanki iki millet içiçedir. Ermeniler o kadar Türk adetlerinin tesirinde kalmışlardır ki, 1835'te Osmanlı Devleti'ne gelen ve İstanbul'da, Anadolu'da pek çok incelemelerde de bulunmak fırsatını yakalayan Moltke "Bu Ermeniler hakikatte Hıristiyan Türklerdir denilebilir" kanısına varmıştır".⁵²

1877-1878 yıllarındaki Rus-Osmanlı savaşı sonucu, 3 Mart 1878'de imzalanan Ayastefanos (Yeşilköy) antlaşmasının 16. Maddesini Rusya Ermenilerle ilgili hükme ayırtmış, buna göre de Osmanlı Devleti Ermenilerle meskun yerlerde derhal islahatlar yapmağı ve Ermenilerin Kürtlere ve Çerkezlerle karşı korunmalarını taahhüt ediyordu. Bu antlaşma ile "Ermeni" adı ilk kez uluslararası bir antlaşmaya yazılmış oldu.⁵³

Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğunu tekbaşına parçalamaya girişmesi ve Osmanlı Devleti üzerinde etki sahibi olmaya başlaması üzerine İngiltere Avusturya ile birlikte Ayastefanos antlaşmasından çıkmış ve üç ay sonra, 13 Haziran 1878'de Berlin antlaşması yapılmıştır. Sonuçta ilk antlaşmadaki 16. Madde fazla değişişe uğramadan Berlin antlaşmasının 61. maddesi olarak kabul edilmiştir.⁵⁴

İngiltere Osmanlı İmparatorluğunu Doğu Anadolu'dan gelebilecek Rus tehlikesinden korumak ve yardım edebilmek amacını ileri sürerek 4 Haziran 1878'de İstanbul'da Osmanlı Devleti ile gizli bir ant-

---

⁵¹ Hüsamettin Yıldırım. Ermeni ihtilalci hareketlerinin doğuşu ve gelişiminde Ermeni dininin rolü ve önemi, Yakın tarihimizde Kars ve Doğu Anadolu Sempozyumu(17-21 Haziran, Kars, 1991) Kars, 1991, s.257.

⁵² Nejat Göyünç. Osmanlı Devleti'nde Ermeniler hakkında, Osmanlı'dan günümüze Ermeni sorunu, Ankara, 2000, s.43.

⁵³ Ki Young Lee. "Ermeni Sorunu" nun doğuşu, Ankara, 1998, s.71.

⁵⁴ Ki Young Lee. "Ermeni Sorunu" nun doğuşu, Ankara, 1998, s.78-79.

laşma yaparak Kıbrıs'a sahip çıkıyor ve orada asker yerleştirmeye hak kazanmış oluyordu.⁵⁵

Berlin konferansına katılan Ermeni delegeleri, Rusya'nın denetimi yerine Avrupa devletlerinin gözetiminin konulmasından memnun kalmışlarsa da umdukları özerkliği elde etmedikleri için hayal kırıklığına uğramış, Paris'teki Rus elçiliğine başvurmuş ve Rus elçiliğinden "Rusya politikasının Doğu Hıristiyanlığıyla ilgilenmediği" cevabını almışlardı. Bu nedenle, Ermeni delegeleri, Berlin konferansına: "Ermeni delegasyonu aldığı bu dersi, Doğuya birlikte götürecektir, fakat Avrupa, isteklerimize, iddialarımıza umut verici bir cevap verinceye kadar Ermeniler, hiçbir zaman seslerini yükseltmekten vazgeçmeyeceklerdir" diye bir protesto çekmişlerdi.⁵⁶

1877-78 Osmanlı-Rus savaşının ortaya çıkardığı sonuçlardan biri olarak "Şark meselesi" adı verilen büyük devletlerin Osmanlı İmparatorluğunu parçalama siyaseti Anadolu topraklarında tatbik edilmeğe başlamış oldu. Onlar antlaşmalara koydurdukları maddelerle ilk defa "Anadolu Islahatları" sorununu ortaya atmış oldular. Anadolu'da Ermenilerin sakin olduğu bölgelerde Babialı'nın ıslahat yapmasını öngören maddeler, tesirleri zamanımıza kadar devam eden "Ermeni meselesi'nin de ortaya çıkmasına sebep oldu.⁵⁷

Bu zamandan başlayarak hem Rusya, hem de İngiltere Osmanlı devletinin iç işlerine daima müdahalelerde bulunmuş, Ermenileri Osmanlı Devletine karşı tahrik ve teşvik etmiş ve ileride Osmanlı topraklarında bağımsızlığı kaçınılmaz olursa, kendi denetimlerinde bir Ermeni Devleti kurulmasını planlamışlardı.

XIX yüzyılın sonlarında Osmanlı İmparatorluğu çok zayıflamış, güçsüz ve çaresiz bir durumda bulunuyordu. Yine aynı yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devletindeki Ermeniler kendilerine tanınan hak ve imtiyazları kullanarak iyi bir şekilde gelişmiş ve huzur içinde yaşıyorlardı. Türk-Osmanlı kültür ve yaşam tarzını benimsemişlerdi. Onlar Osmanlıların güvenine layık görülmüş, "millet-i sadıka" unvanını kazanmış ve bu unvan sayesinde iş ve devlet hayatında önemli yerlere gelmişlerdi. Osmanlı tarihi Ermenilerden 29 Paşa, 22 Bakan, 33 Milletvekili, 7 Büyükelçi, 11 Başkonsolos ve konsolos ve çok sayıda rütbeli memurlar yetiştirmiştir.⁵⁸ İlk resmi Ermeni okulu 1790'da

⁵⁵ A.D.Noviçev. Tursiya. Kratkaya istoriya, Moskva, 1965, s.106.

A.F.Miller. Kratkaya istoriya Tursii, Moskva, 1948, s.97-98.

⁵⁶ Belgelerle Ermeni sorunu, Ankara, 1984, s.46-47.

⁵⁷ Cevdet Küçük. Osmanlı diplomasisinde Ermeni meselesinin ortaya çıkışı. 1878-1897, İstanbul, 1986, s.1.

⁵⁸ Dokuz soru ve cevapta Ermeni sorunu, Ankara, 1982, s.12-13.

Kumkapı'da açılmış, artık 1880 yılında Türkiye'de 469'u Anadolu'da olmak üzere 500'den fazla Ermeni okulu mevcut idi.⁵⁹ Ermenilerin kendilerinin verilerine göre 1901-1902 yıllarında Osmanlı Devletinde 803 Ermeni okulu, bunlardaki öğretmen sayısı 2 088, öğrenci sayısı ise 81 226 idi. 1914 yılında Ermeni okullarının sayı 2 300 civarında olmuştur.⁶⁰ XIX yüzyılın sonlarına doğru Ermeniler Türklere daha zengin duruma geldiler. Avrupalı ve Amerikalı tacirler de Hıristiyanları destekleme ve Osmanlı Devletini zayıflatma politikasını uygulayarak tüccar olarak Ermenileri tercih ediyorlardı. Aldıkları eğitim onlara ticaret, sanayi ve diğer alanlarda Batı yöntemleri öğretti. Ermeniler ve Türklere arasında iktisadi alanda büyük fark meydana çıktı ve onlar kendilerini daha yüksek görmeğe başladılar.

Ermeniler Tanzimat (1839) ve Islahat (1859) reformlarıyla bütün Müslüman olmayan cemaata tanınan hak ve imtiyazlardan yararlanmış, ayrıca 1862 yılında kabul edilen "Ermeni Milleti Nizamnamesi" ile bir sıra anayasal haklara sahip olmuş, bağımsız bir toplum gibi davranmaya başlamışlardır.⁶¹ Bu geniş imtiyazlardan faydalanan Ermeniler örgütlenmiş, okullar açmış, gazete ve dergiler çıkarmışlardır.

İlk gazetelerini 1839 yılında yayınlamağa başlayan Ermeniler artık 1866 yılında İstanbul'da 16 gazete çıkarıyorlardı. Ermeniler ayrıca İzmir'de 3, Van'da 1, İzmit'te 1 ve yabancı ülkelerde de gazeteler yayınlıyorlardı. Bu devirde İstanbul'da Müslümanların yalnız 8 gazetesi vardı.⁶²

1860 yıllarının sonlarına doğru Ermeniler Osmanlı İmparatorluğunda Türk ve diğer milletlerle barış ve güven içinde yaşamışlar, Osmanlı yönetimiyle hiçbir şikayet yahut sorunları olmamıştır. Hatta, XIX yüzyılın başlangıcında Yunanistan'da Osmanlı Devleti aleyhine isyan çıktığı sıralarda Ermeni Kilisesi tamamen iç çekişmelere düşmüş, Babı Ali, Ermeni Patrikliği tarafından yok edilmek istenen mezhepleri himaye etmek zorunda kalmıştı. Ermeni Patriklerinin baskısı neticesinde Protestan Ermenileri fazla bir din hürriyetine sahip değil idiler. Ermeni yazarları din kardeşlerinin Türkiye'de Rusya'dakinden daha büyük bir hürriyetten yararlandıklarını belirtmişlerdi.⁶³

⁵⁹ Cemal Anadol.Tarihin ışığında Ermeni dosyası,İstanbul,2001, s.92-94.

⁶⁰ Azmi Süslü. Ermeniler ve 1915 Tehcir olayı, Ankara, 1990, s.49.

⁶¹ Ki Young Lee. "Ermeni Sorunu"nun doğuşu, Ankara, 1998, s.60-62.
Dokuz soru ve cevapta Ermeni sorunu, Ankara, 1982, s.17.

Cemal Anadol. Tarihin ışığında Ermeni dosyası,İstanbul, 2001, s.73-77.

⁶² Niyazi Ahmet Banoğlu. Ermeni'nin Ermeni'ye zulmü,Ankara,1976, s.44.

⁶³ Edgar Granville. Çarlık Rusya'sının Türkiye'deki oyunları, Ankara, 1967, s.20.

Rusya ve İngiltere öncülüğünde Hıristiyan dünyasının Osmanlı İmparatorluğunu parçalamak ve bu yolda Osmanlı vatandaşı olan tüm Hıristiyanları ayaklandırma politikasını uygulamaya geçen Ermeniler ilk kez 1869 yılında şikayet raporları ve başvurularına başlamışlardır. Ermeni Patrikhanesi'nin Babiali'ye ve Avrupa devletlerine verdiği eziyet ve şikayet dilekçelerinin çoğu basit yaşam olayları olmuştur. Patrikhane, bir taraftan sistemli olarak en basit olayları abartarak hükümete duyururken, diğer yandan da bunları, siyasal yönden önemli olaylar şeklinde Avrupa devletleri temsilcilerine veriyordu. Bunların ardından Ermeniler örgütlenme faaliyetlerine başlamışlardır.

1877'de Cenevre'de Hınçak derneği (1887'de cemiyete dönüşmüştür), 1885'de Londra'da Gregoryan cemiyeti, aynı yılda Van'da Armenekyan, 1890'da Tiflis'te (Gürcistan) Taşnak cemiyeti kurulmuştur. Onlar Ermenice ve Türkçe gazeteler yayınlarak Osmanlı İmparatorluğundaki Ermenilerin sözde çok kötü durumda olduklarını duyurmaya başlamışlardır. Bu cemiyetlerin hedefi ihtilal çıkararak siyasi ve ekonomi bağımsızlığı sağlamaktı. Bu amaçlarını gerçekleştirmek için propaganda ve silahlanma yolu ile terör ve eylemler yaparak gerginlik yaratmaya başlamışlardı. Bu fikirler 1880 yıllarından başlayarak Ermeni gazeteci ve siyasi propagandacıları tarafından sürekli olarak beyan edilmiştir.⁶⁴

Taşnak kurucularından ve ideologlarından Dr. Jean Loris Melikoff "La Revolution Russe et Les Nouvelles Republiques Transcaucasiennes (Paris 1920) adlı kitabında, diğer bir taşnak ideologu Varandian "History of the Dashnakzoutune" (Paris 1932) adlı kitabında açıkça yazmışlar ki, amaçları Anadolu'da isyanlar çıkarmak, yöntemleri ise terör olmuştur. Ermeni cemiyetleri bu projelerini hemen uygulamaya kalkmış ve çeşitli ayaklanma girişimlerinde bulunmuşlardır.

Bu konuda Halep'teki İngiliz Başkonsolosu J.H.Skene, İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Sir H.Bulwer'e 4 Ağustos 1860'ta göndermiş olduğu raporda şöyle yazıyor: "Maraş'taki Ermeniler, Türklerden çok daha iyi şartlarda yaşamaktadır. Ancak Maraş'taki Ermeni papazı Ermenilerin askere alınmasını şiddetle istemektedir. Ben de onların askere alınmalarını istiyorum. Zira askere alınırlar ise, Türklerden silah kullanmasını öğrenecekler ve ileride bölgede planladığımız İSYANLARDA, kurulacak ordunun çekirdeğini teşkil edeceklerdir".⁶⁵

İlk isyan 1890'da Erzurum isyanıdır. Aynı yılda Kumkapı gösterisi,

⁶⁴ Armyanskiy genosid. Mif i realnost, Baku, 1992, s.139.

⁶⁵ İsmail Yağcı. Ermenilerin Türklere yaptığı vahşetler, TÜRKİYE, 7 Mart, 2001.

1892-1893 yıllarında Kayseri, Yozgat, Çorum, ve Merzifon olayları, 1894'de Sason isyanı, 1895'de Babi Ali gösterisi ve Zeytun isyanı, 1896'da Van isyanı ve Osmanlı bankasının işgali, 1903'de 2. Sason isyanı, 1905'de Padişah Abdülhamid'e suikast teşebbüsü ve 1909'da Adana isyanı baş göstermiştir.

Bütün bu isyan ve olaylar Ermeni cemiyetlerince "Ermenilerin Türklerce katledilmesi" olarak tanıtılmış ve Batı ülkelerine, Hıristiyan kamuoylarına bu şekilde yansıtılarak büyük gürültü koparılmıştır. Bu amaçla hiçbir yalandan kaçınılmamış, olaylar tahrip edilmiştir. Anadolu'nun her tarafına dağılmış olan Hıristiyan misyonerler ve Avrupa devletlerinin Konsoloslukları ve Büyükelçilikleri bu yalanların Batı kamuoyuna iletilmesinde ve benimsetilmesinde büyük rol oynamışlardır. Ancak meselenin böyle olmadığını ispatlayan belgeler mevcuttur.

İstanbul'daki İngiliz büyükelçisi Currie 28 Mart 1894'de İngiliz dışişlerine şu raporu göndermiştir: "Ermeni ihtilalcilerin hedefi karışıklıklar çıkararak Osmanlıların karşılık vermesini temin etmek ve böylece yabancı ülkelerin duruma müdahale etmesini sağlamaktır".

Bitlis ve Van'da Rus Başkonsolosluğu yapmış general Mayevski 1912 tarihli bir raporunda "taşnak komitelerinin Ermenilerle Müslümanları birbirine düşürerek durumu karıştırmaya ve Rus müdahalesine zemin hazırlamaya çalıştığını" vurgulamıştır.⁶⁶

İnanç hürriyetini Hıristiyanlardan 125 yıl önce Osmanlı devletinin getirdiğini vurgulayan Edgar Granville şöyle yazıyor: "...Osmanlı İmparatorluğunun temel unsuru olan Türk, Anadolu'nun kişilik sahibi Ermenilerine ne düşmanlık beslemiş, ne de Hıristiyan ve Ermeni oldukları için kendilerine eziyet etmiştir".⁶⁷

---

⁶⁶ Dokuz soru ve cevapta Ermeni sorunu, Ankara, 1982, s.21-23.

⁶⁷ Edgar Granville. Çarlık Rusya'sının Türkiye'deki oyunları, Ankara, 1967, s.6.

3. OSMANLI DEVLETİNDE ERMENİ KATLIAMLARI

1890 yıllarından başlayarak Ermeniler Erzurum, Kayseri, Yozgat, Çorum, Merzifon, Sason, Adana ve başka yerlerde isyanlar gerçekleştirerek Osmanlı devletinde gerginlik yaratmış ve ilk kez Türklere, Kürtlere ve diğer Müslüman halka saldırarak binlerce insan katletmişlerdir.

Erzurum isyanı 20 Haziran 1890 tarihinde çıkartılmıştır. Ermeniler'in Rusya'dan silah ve cephane getirerek bunları kiliselerde ve okullarda gizledikleri ihbarını alan Vali arama yapılması emrini vermiş, olay yerine gelmiş asker ve subaylara Ermeniler ateş açarak iki er ve bir polisi öldürmüşlerdir. Ermeni komiteleri halkı tahrik ederek kıskırtmış, Ermeniler üç-dört gün mezarlıkta, kilisede ve okul avlusunda kalmış, dağılmaları ve evlerine dönmeleri için çalışan bazı ileri gelen Ermenileri de dövmüşlerdir. İki saat süren çatışma neticesinde 100'den fazla askerimiz öldürülmüştür.⁶⁸

Kumkapı nümayişi 15 Temmuz 1890 tarihinde yapılmıştır. Hınçak komiteleri Ermenileri Kumkırı kilisesine toplamış, onlara Saraya verilmek için bir beyanname dağıtmışlardı. Ayini idare eden Patrik Aşıkyan'ın Patrikhane'ye kaçması üzerine komiteler Patrikhane'yi işgal etmiş, Aşıkyan'ı Saray'a götürmek üzere bir arabaya sokmuşlardı. Yolda arabanın askeri kuvvetler tarafından çevrilmesi üzerine komiteler askerlerimiz üzerine ateş açarak pek çok askerimizi şehid etmişlerdi. Ermeniler tarafından ise sadece iki kişi ölmüştü.⁶⁹

1892 yılında Merzifon, Çorum, Kayseri, Yozgat gibi yerlerde Ermeniler Amerika ve Avrupa'dan para yardımı toplayarak bomba imal etmiş, tabanca ve tüfekler temin etmiş ve bunları çetecileri arasında dağıtmışlardı. Ermeni çetecileri postalara saldırmış ve pek çok sayıda posta sürücü ve muhafızlarını öldürmüşlerdir.⁷⁰

O zaman Siirt'e bağlı olan Sason'da ahalinin beşte birini teşkil eden Ermenilerin iyice silahlanmış çeteleri Haziran 1893 yılından itibaren bölgedeki Müslüman halka, hem Türklere, hem de Kürtlere, saldırarak 5-6 bine kadar insanı katletmiş, mallarını ve hayvan

⁶⁸ Veysel Eroğlu. Ermeni mezalimi, İstanbul, 1995, s.68-69.
Cemal Anadol.Tarihin ışığında Ermeni dosyası,İstanbul, 2001,s.147-148.
Esat Uras.Tarihte Ermeniler ve Ermeni meselesi,İstanbul,1987,s.458-459.

⁶⁹ Veysel Eroğlu. Ermeni mezalimi, İstanbul, 1995, s.69-70.
Cemal Anadol.Tarihin ışığında Ermeni dosyası,İstanbul,2001,s.219-220.
Esat Uras. Tarihte Ermeniler ve Ermeni meselesi, İstanbul, 1987, s.63

⁷⁰ Veysel Eroğlu. Ermeni mezalimi, İstanbul, 1995, s.71-72.
Cemal Anadol.Tarihin ışığında Ermeni dosyası,İstanbul,2001,s.221-223.

sürülerini yağmalamış, yangınlar çıkarmışlardır. Kürtler de kendilerinin silahlandırılması için Sultan Abdülhamid'e müracaatta bulunmuş ve "Hamdiye Alayları" adını taşıyan Kürt süvari birlikleri kurulmuş ve tanınmış Kürt beyleri de bu alayların subaylıklarına tayin edilmişti. Osmanlı Hükümeti bölgeye askeri birlikler göndermiş, 24 Ağustos 1894'e kadar süren çatışmalarda Ermeniler de, Hükümetin askeri birlikleri de çok zayıat vermişlerdir.⁷¹

18 Eylül 1895 tarihinde Kumkapıdaki Patrikhane kilisesinde toplanan 3-4 bin Ermeni Babiali'ye doğru yürümüş, yolda jandarma binbaşısını şehit etmiş, ellerindeki silahlar, kama ve bıçaklarla etraf-dakilere, polis ve jandarmaya saldırmış ve neticede polis de silah kullanmak zorunda kaldıktan sonra dağılmışlardı. Çatışmadan kaçanlar çevredeki cami, okul ve medreselerin önünde bulunan hoca, din adamı ve öğrencilere saldırmış ve pek çok sayıda insanı yaralamışlardı. Daha bir çok semtlerde Müslüman mahallelere saldırılar gerçekleştirmişlerdir.⁷²

Eylül 1895 tarihinde Zeytun'da 6 bin silahlı Ermeni, telgraf tellerini kestikten ve haberleşme imkanını ortadan kaldırdıktan sonra, Kışla ve Hükümet konağına hücum ederek Kaymakam, 50 subay ve 600 askeri esir etmiş, işkenceler verdikten sonra da katletmişlerdir. Ermenileri ayaklandıranlar Zeytun'a gelmiş Hıncak komitecileri, destekleyenler ise Avrupa ülkeleri idi. Çünkü İskenderun limanında onların emirlerine hazır bir İngiliz zırhlısı bulunduruluyordu. Bölgeye gönderilen Hükümet askeri birliği Zeytun'u muhasıraya almış, ancak yabancı Büyükelçiliklerin araya girmesi ile genel af çıkarılmış, silahlar bırakılmış, komitecilerin yurt dışına çıkmalarına müsaade edilmiştir.⁷³

1 Haziran 1896 tarihinde silahlı Ermeni çetecileri ilk olarak Van civarındaki Müslümanlara saldırarak onları öldürmeye başlamış, bir askeri devriyeye ait bir subay ve bir eri yaralamış, sonra ise sistemli olarak çeşitli semtlerde, şehirde ve civarında Müslümanları ateş açarak öldürmüşlerdir. Bunun üzerine Hükümet askeri birliği Van'ı muhasıraya almış, silahlı Ermenilerin bir kısmı dağlara kaçmış, bir kısmı da Van'daki Ermeni evlerinde gizlenmişlerdir.⁷⁴

⁷¹ Veysel Eroğlu. Ermeni mezalimi, İstanbul, 1995, s.73-74.

Cemal Anadol. Tarihin ışığında Ermeni dosyası, İstanbul, 2001, s.226-227.

Altan Deliorman. Türklere karşı Ermeni komitecileri, İstanbul, 1975, s.32.

⁷² Veysel Eroğlu. Ermeni mezalimi, İstanbul, 1995, s.75.

Cemal Anadol. Tarihin ışığında Ermeni dosyası, İstanbul, 2001, s.238.

⁷³ Veysel Eroğlu. Ermeni mezalimi, İstanbul, 1995, s.75-76.

Cemal Anadol. Tarihin ışığında Ermeni dosyası, İstanbul, 2001, s.260-262.

Altan Deliorman. Türklere karşı Ermeni komitecileri, İstanbul, 1975, s.36.

Enver Yaşarbaş. Ermeni terörünün tarihçesi, İstanbul, 1984, s.24.

⁷⁴ Veysel Eroğlu. Ermeni mezalimi, İstanbul, 1995, s.76-78.

14 Ağustos 1896 tarihinde bombalar ve tabancalarla silahlı Ermeni komitecileri etrafa ateş açarak Osmanlı Bankasını işgal etmişlerdir. Bu iş için Ermenilerin elinde 753 adet yirmibeşer kiloluk bomba ve 800 adet tabanca vardı. Bankanı işgal etmiş Ermeniler etrafa bomba atmağa ve tabancalardan ateş etmeye başlamış, bunun üzerine de Hükümet tedbir almış ve banka kuşatılmıştır. Bir gün süren çatışma neticesinde Ermenilerin ateşleriyle pekçok asker ve sivil ölmüş ve yaralanmıştı. Rus elçiliği baş tercümanı Maximoff'un aracılığı ile komitecilerin ülkeden çıkmalarına müsaade edilmiş ve onlar Marsilya'ya gönderilmiştir.⁷⁵

İngiliz gazeteci-yazar Lord Kinross 1977 yılında New-York'ta yayınlanmış "The Ottoman Centures. The Rise and Fall of the Turkish Empire" isimli kitabında (bu kitap 1999'da Rusça'ya çevrilerek Moskova'da 695 sayfa ve 6 000 adet olarak basılmıştır) Osmanlı Devletinde cereyan etmiş Ermeni isyanlarından Osmanlı bankasına yapılan baskın olayına kadar olan kısmına yer vermiştir. Sanki 1893 yılına kadar baş vermiş Erzurum isyanı, Kumkapı nümayişi, Merzifon, Çorum, Kayseri, Yozgat isyanlarını Ermeniler yapmamış, polis, asker ve sivil Müslümanları Ermeniler öldürmemişlerdir. Kinross, Ermenilerin sadece Zeytun'da saldıran taraf olduğunu yazıyor. Osmanlı Bankası baskınına gerçekleştiren, silahlı ve bombalı Ermenileri Kinross tecrübesi olmayan genç idealist adlandırıyor. Bu baskından sonra guya Müslümanlar onları öldürdüğünden Ermeniler toplu şekilde kendi kiliselerine kapanmışlardı. Eğer böyle bir şey olsaydı Müslümanlar onları kiliselerinde de öldürebilirdi, buna hiç kimse de mani olamazdı.⁷⁶

Osmanlı Bankası baskınından sonra Ermeni komitecileri Sason bölgesinde faaliyetlerini daha da arttırmış, kilise ve okulları silah deposu haline getirmişlerdi. Bu silahlar Rusya'dan Osmanlı-İran sınırı üzerindeki Hanasor bölgesinden getirildiğinden, bu bölgedeki Mazrik aşireti silah sevkiyatında engel olduğundan, Temmuz 1894 tarihinde 400 kişilik silahlı Ermeni çetesi Mazrik aşiretine saldırarak kadın, çocuk ve ihtiyar demeden hepsini katletmişlerdir, Osmanlı askeri gelince de İran'a kaçmışlardır.⁷⁷ Kasım 1901'de Sason'daki Ermeni komitecilerin başındaki Antranik çetesiyle Muş yakınında bir manastıra girmiş, Hükümet askeri birliği çeteyi yakalamak maksadı

⁷⁵ Veysel Eroğlu. Ermeni mezalimi, İstanbul, 1995, s.78-79.

Cemal Anadol. Tarih'in ışığında Ermeni dosyası, İstanbul, 2001, s.248.

⁷⁶ Lord Kinross. Rassvet i upadok Osmanskoy imperii, Moskva, 1999, s.603-609.

⁷⁷ Veysel Eroğlu. Ermeni mezalimi, İstanbul, 1995, s.82.

Cemal Anadol. Tarih'in ışığında Ermeni dosyası, İstanbul, 2001, s.255.

ile harekete geçmiş, çatışmada 12 er ve 2 subay, Ermeni tarafından da 4 çeteci ölmüştü. Kar fırtınasından istifade eden çeteciler kaçmışlardı.

1904 yılında Ermeni isyanları Sason'un her tarafına, Muş'a da yayılmış, Ermeniler Müslümanları kollarını, bacaklarını kesmek, burunlarını, kulaklarını koparmak, karınlarında ateşler yakmak gibi işkenceler yaparak katletmişlerdir. 1905 yılında yapılan askeri bir hareketle isyan durdurulmuştur.⁷⁸

21 Temmuz 1905 tarihinde Ermeni ihtilalcileri içinde saatli bomba bulunan arabayı Yıldız Camii'ne getirerek ecnebi misafirlerin arabaları arasında, Saltanat arabasına en yakın yere yerleştirmişlerdi. O gün Padişah, her cuma olduğu gibi camiye gelmişti. Sultan Abdülhamid Şeyhülislam Cemaleddin Efendi'ye her zaman olduğu gibi iltifat etmek istemiş, fakat bir kaç kelimelik konuşma bir kaç dakika sürmüş, bu sırada bomba patlamış, 26 kişi ölmüş, 58 kişi yaralanmış, Padişah tesadüf neticesinde sağ ve salim kurtulmuşdu. Suikastin önde gelen ismi olan bir Belçikalı yakalanmış, idama mahkum edilmiş, ancak Sultan Abdülhamid tarafından afedilmiştir.⁷⁹

27 Mart 1909 tarihinde Ermenier Adana'da önce iki Türk gencini katletmiş, Paskalya yortusu esnasında Ermeni evlerinden silahlardan ateşler yapılmış, çok sevilen bir Müsliman din alimi öldürülmüş, araba ile sokaktan geçen iki Ermeni etrafa kurşun sıkmış, bu şekilde pek çok Müslüman, Ermeni evlerinden atılan kurşunlarla şehid edilmiş, şehrin Ermeni mahallesinde kalan Müslümanlar tamamen katledilmişlerdir.

11 Nisan'da Dedeağaç'tan gelen üç tabur askerin üzerine Ermeniler ateş açmış, kanlı çarpışmalar sonunda isyan bastırılmıştır. Adana isyanı zamanı 10 bin kişi ölmüş, ölenlerin çoğu da Müslümandır.⁸⁰

Rusya'nın Bitlis Konsolosu'nun 19 Kasım 1912 tarih ve 63 numaralı raporunda şöyle yazıyor:

"1895 senesinde Ermenilerin ekserisi bu komitecileri hem "cemaatin kurtarıcıları" diye telakki ettiler, hem de bunlardan veba kadar korktular. Türkiye'deki Ermenilerin "tahammül edilmez" diye adlandırdıkları şikayetleri, şehirlilerinde asla görülmemiştir. Çünkü bunlar her zaman serbest olup her hususta son derece menfaat düşkünü idiler.

⁷⁸ Veysel Eroğlu. Ermeni mezalimi, İstanbul, 1995, s.82-83.

Cemal Anadol. Tarihin ışığında Ermeni dosyası, İstanbul, 2001, s.256.

Altan Deliorman. Türklere karşı Ermeni komitecileri, İst., 1975, s.46-47.

⁷⁹ Veysel Eroğlu. Ermeni mezalimi, İstanbul, 1995, s.88-91.

Cemal Anadol. Tarihin ışığında Ermeni dosyası, İstanbul, 2001, s.242.

⁸⁰ Veysel Eroğlu. Ermeni mezalimi, İstanbul, 1995, s.96.

Cemal Anadol. Tarihin ışığında Ermeni dosyası, İstanbul, 2001, s.311-312.

Köylüleri ise, gerek çiftçilik ve gerek sulama sanatındaki maharetleri sayesinde, Türkiye Ermenilerinin hali, orta Rusya'daki köylülerin halinden çok daha iyidir.

Yine, Ermeni köylülerin daimi surette Türk taaruzlarına uğradıkları zannedilmemelidir. Şayet gerçek böyle olmuş olsaydı şimdiye kadar hiçbir Ermeni köyünün bu havalide kalmaması gerekirdi...

1895-1896 senelerinde Ermeni komiteleri, Türklere Ermeniler arasına öyle bir soğukluk soktular ki, hiçbir islahat bu havalide gerçekleşemez oldu".⁸¹

Ermeniler, I Dünya Savaşı sıralarında Osmanlı Devleti toprakları üzerinde bağımsız bir Ermeni Devleti kurma amaçlarına ulaşabilmek için düşmanla işbirliği yapmağı uygun bulmuşlardır. Rus orduları kumandanlığı Ermenilerin bu tutumundan yararlanarak, birçok Ermeni taburları teşkil etmiş ve bu kuvvetleri Ruslarla birlikte Türklere karşı savaşa sokmuşdur. Rus İhtilalinden sonra, Rus kuvvetlerinin yerine Ermeni birliklerini koyarak müharebenin sürdürülmesini sağlamışlardır.⁸²

I Dünya Savaşı başladığında Rusya'nın I Kafkas ordusu 100 bin piyade, 15 bin atlı ve 256 top kuvvetinde idi. Buna ilave olarak I Eylül 1914'te Kafkaslarda 150 bin kişi silah altına alınmış, I. Kafkas ordusunun ihtiyatı mahiyetinde idi. Bir de harbten daha önce, Ermeni gönüllülerinden teşkil edilen dört "druzina" (bin kişilik tabur) da askeri hareketlere katılacaklardı.⁸³ Ermeni birliklerine aslen Ermeni olan ve Rus ordusunda general rutbesini alan Nazarbekov kumanda ediyordu. Nazarbekov gerek Ermeniler meselesinde ve gerekse Azerbaycan ve Van çevresindeki hareketlerde Doğu cephesindeki Rus orduları kumandanı Yudenitç'in baş müşaviri ve yardımcısı idi.⁸⁴

17 Ağustos 1914 tarihinde, bugün "Süleymanlı" adıyla bilinen ve Kahraman Maraş'a bağlı olan Zeytun'da, Askerlik Şubesinden terhis olarak köylerine dönen yüzden fazla Andırın'lı Türk Ermeniler tarafından saldırıya maruz kalmış ve çoğusu da öldürülmüştü. Maraş yolu üzerinde Kaymakam Pınarı mevkiinde Bişanlı köylülerinden bir kısmını da Ermeniler katletmişlerdir. Yapılan aramalarda 65 eşkiya silah, bomba ve dinamitlerle yakalanmıştı.

Ocak 1915'de Ermeniler Zeytun kasabasındaki Hükümet

⁸¹ Azmi Süslü. Ruslara göre Ermenilerin Türklere yaptıkları mezalim, Ankara, 1987, s.20.

⁸² Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, II nci Cilt, 2 nci Kısım, Kafkas cephesi, 2 nci ordu hareketi, 1916-1918, Ankara, 1978, s.19.

⁸³ Akdes Nimet Kurat. Türkiye ve Rusya, Ankara, 1990, s.262-263.

⁸⁴ Akdes Nimet Kurat. Türkiye ve Rusya, Ankara, 1990, s.285

memurlarına, Jandarma birliklerine saldırmışlardı. Şubat ayında Maraş'tan gelecek cephaneyi ele geçiremeyen Ermeniler 17 kişilik jandarma birliğine ateş açarak, altı jandarma erini öldürmüş, ikisini de yaralamış, telgraf tellerini keserek haberleşmeye mani olmuşlardı. Ermeniler, 27 Şubat'ta asayişi temin için Zeytun'a gelen Maraş Mutasarrıfı ve gece devriye gezen jandarma erlerine saldırmış, Bişan köyünden Askerlik Şubesine müracat eden bir genci öldürmüşlerdi.

Seferberliğin ilanı üzerine silah altına alınan Zeytun'lu Ermenilerin silahları ile çetecilere katılması ile daha da güçlenen Ermeni isyancıları Hükümet konağına saldırarak iki nizamiye ve bir jandarma erini öldürmüş, 800 kadar Ermeni çetecisi Zeytun yakınlarındaki Tekye Manastırı'na çekilmişlerdi. Hükümet kuvvetleri manastırı kuşatmış, çatışmalarda çetecilerin bir kısmı yakalanmış, bir kısmı da kaçabilmiş, Maraş Jandarma Kumandanı Binbaşı Süleyman efendi ile 25 er şehid olmuş, 34 er de yaralanmıştı.

Kaçan Ermeni çetecileri rastladıkları yerlerde asker, jandarma ve Müslüman halka saldırılarda bulunmuş, yüzlerce insan öldürmüş, 62 ev, 3 bağevi, 27 harman yakmış, Müslümanların mal ve hayvanları talan edilmişti. Yapılan aramalarda 61 eşkiya ve çok sayıda silah ele geçirilmiştir.⁸⁵

Birinci Dünya savaşı zamanı Rus ordusu Osmanlı topraklarına dahil olduklarında onların sıralarında Ermeni askeri birlikleri ve birkaç Osmanlı Ermeni mebusları bulunuyorlardı. Ermeni çeteleri hem cephe bölgelerinde, hem cephe arkasında, hem de Van, Bitlis ve Muş civarlarında silahsız insanları katlediyorlardı.

Ermeniler, Van ve Bitlis'i Müslüman halka göre, çoğunlukta buldukları yerler olarak gösterirler. Ancak Müslümanlar o zamanlar nüfusun yaklaşık % 80'ini teşkil etmişlerdir. Bu bölgelerde Ermeni çeteleri yıllarca etrafa korku salmış, yaptıkları zulüm ve katliamlar yüzünden, takip müfrezelerini uzun zaman peşlerinden koşturmuşlardır.

12 Kasım 1914'de Rus ordusu Kafkas cephesinden sınırı geçtikten sonra, eli silah tutan her Türk cepheye koşmuş, köylerde yaşlılar ve sakatlar, kadın ve çocuklar kalmıştı. Askerden kaçan Ermeniler ise, çeteci olmuş, Türk köylerini basarak, evleri yakıp yıkıyor, kadın ve kızların namuslarına tecavüz ediyor, masum insanları katlediyorlardı. Ermeniler, bir taraftan Rus ordusuna yardım ediyor, diğer taraftan da devlete karşı isyanlar çıkarıyor ve katliamlar yapıyorlardı.⁸⁶

⁸⁵ Veysel Eroğlu. Ermeni mezalimi, İstanbul, 1995, s.97-99.

Cemal Anadol.Tarihin ışığında Ermeni dosyası,İstanbul,2001, s.263-265.

⁸⁶ Cemal Anadol. Tarihin ışığında Ermeni dosyası,İstanbul,2001, s.270-279.

Van vilayetinde Ermeniler her zaman, devleti değil komiteyi tanımış, devlet de daima karşısında komiteyi görmüştür. Ermeni komitecileri Müslüman ve Ermeni toplumları arasında devamlı bir düşmanlık meydana getirmeye çalışmış, memleketi huzursuz ve asayişsiz göstermek için ellerinden gelen gayreti sarf etmişlerdir. Eskiden beri Van merkezinde akşamlar güneş battıktan sonra, Ermeni mahallelerinde silah atmak adet olmuş, bunu yasaklamak mümkün olmamıştır.⁸⁷

Ermeni çetecileri 14 Nisan 1915 tarihinde Van'ı ele geçirmiş, Müslümanların bir kısmı kaçabilmiş, kaçamayanlar ise katledilmişlerdi. 31 Mayıs 1915 tarihinde de Ruslar Van'a girebilmişlerdi.⁸⁸

1 Temmuz 1915 tarihinde Van Rus kıtaları komutanı general Nikolayef Kafkas orduları komutanına çektiği telgrafta yazıyordu: "Ermeni gönüllüleri çalınmış ganimetleri götürürken bunları önlemeye memur Rus askerlerine Ermeniler tarafından ateş edilmiştir. Bundan başka, gönüllüler devamlı yağma yapmakta ve her türlü cinayetleri işlemekten zevk almaktadırlar".⁸⁹

Ermeniler, şehirde ve baskın yaptıkları köylerdeki bütün canlıları yok ediyor, camileri ateşe veriyor, ellerine geçirdikleri ganimetleri götürüyor, yaralı olanları yaktıkları camilerin ateşine atarak öldürüyorlardı. Kadınların namusuna tecavüz ediyor, Müslüman kadınları da Ermeni çetecilere teslim olmamak için kendilerini Mermit çayına atıp boğulmayı tercih ediyorlardı. Ermeniler, Van'da yaklaşık 30 bin insanı katletmişlerdir.⁹⁰

Nisan 1915'de Ruslar Ermenilerin yardımı ile Doğu Anadolu'da ilerlemekte, İngiliz ve Fransız donanmaları Çanakkale Boğazını zorlamakta, Osmanlı orduları Galiçya'dan Doğu Anadolu ve Irak'a kadar çeşitli cephelerde düşman kuvvetleriyle çarpışmaktaydılar.

Osmanlı Hükümeti bu durumun karşısında önce Ermeni Patriği, mebusları ve önde gelenlerini çağırarak Ermenilerin Müslümanları katletmeye devam etmeleri halinde gerekli önlemleri alacağını bildirmekle yetinmiş, bu sonuç vermeyince 24 Nisan 1915'de Ermeni cemiyetlerini kapatmış ve yöneticilerinden 235 kişiyi devlet aleyhine

⁸⁷ Ermeni ve Rus mezalimi(1914-1916), Ankara, 1996, s.14-15.

⁸⁸ Yuluğ Tekin Kurat. Doğu Anadolu'da Ermeni sorunu (1900-1920). Tarih boyunca Türklerin Ermeni toplumu ile ilişkileri Sempozyumu(8-12Ekim 1984, Erzurum), Ankara, 1985, s.233.

⁸⁹ Azmi Süslü. Ruslara göre Ermenilerin Türklere yaptıkları mezalim, Ankara, 1987, s.27.

⁹⁰ Altan Deliorman. Türklere karşı Ermeni komitecileri, İstanbul 1975, s.155-156.

faaliyette bulunmak suçundan tutuklamıştır.⁹¹

Bu da sonuç vermeyince, Osmanlı hükümeti Doğu Anadolu'da Rus ordusuna yardım eden ve isyanlar başlatan Ermenileri dağıtmaktan başka çare görmemiştir. Dağıtımı sağlamak için 2 Haziran 1915'te çıkarılan "Tehcir kanunu" silahsız sivil halkı ve Osmanlı ordusunu Ermenilere karşı korumak amacıyla hazırlanmış bir yasaydı.

İngiliz arşivlerinde bulunan Ermenilerin tehcir sırasında zarar görmelerini önlemek için yayınlanan Osmanlı Hükümeti emirlerine göre yer değiştiren Ermenilerin borçlarını beyannameler yapılarak ertelenmesi, kişisel mallarının güvenilir şahısların yanına bırakılması, istedikleri mallarını birlikte götürebilecekleri bildirilmekteydi. Ayrıca, mebus, asker, subay, doktor, demiryolu görevlileri ve aileleri sevk edilmeyeceklerdi. Yolcuların gidecekleri yere kadar yiyecekleri sağlanacak, kendilerine göçmen tahsisatı ödenecekti. Bunlara önceki mal durumları ve mevcut ihtiyaçlarına göre mal ve toprak dağıtımı, ihtiyaç sahipleri için hükümetin evler yapması, çiftçi ve ihtiyacı olan sanatkarlara tohum, alet, teçhizat temin edilmesi saptanmıştı.⁹² Ayrıca, göçmenlerin güvenliklerinin sağlanması ve istismar edilmelerinin önlenmesi için, bu kimselerden rüşvet ve hediye alan ve kadınlarının namusuna dokunanların işten çıkarılıp Askeri mahkemeye verileceğine dair ceza yönetmeliği de yapılmıştı.⁹³

Tehcir yalnız Doğu Anadolu bölgelerinde, Ermenilerin isyanlar çıkardıkları, Rus ordusunun ilerlemesine yardım ettikleri, Müslümanlar'a saldırdıkları bölgelerde gerçekleştirilmiştir. Ermenilerin yaşadıkları diğer bölgelerde tehcir olayı olmamıştır. Buna bir örnek olarak, Ermenilerin buldukları İzmir'de sadece 3-5 Ermeni komiteci tutuklanmıştı. İzmir Ermenilerinin büyük manifaturacı mağazaları vardı ve savaş zamanı daha da zenginleşmişlerdi. Hatta, Vali Rahmi bey istifa edip İstanbul'a giderken, haberli olarak, Madam Avadikyan'a vedaya gitmiş, kabul edildiği salonda perdelerle takılmış, yerlere sürünen mor koyu turuncu, sarı acaip renkli bir nesne görmüş, Madam Avadikyan'a bunun ne olduğunu sormuştur. "Bu bizim Milli bayrağımız" cevabını alınca Rahmi bey "Madamcığım pek zevksiz buldum bunu. Rumların mavi-beyaz bayrağı daha iç açıcı" demiş, ve hemen evi terketmişti.⁹⁴

15 Haziran 1915 tarihinde 500 silahlı Ermeni Karahisar'ı basarak,

⁹¹ Dokuz soru ve cevapta Ermeni sorunu, Ankara, 1982, s.28.

⁹² Dokuz soru ve cevapta Ermeni sorunu, Ankara, 1982, s.29-30.

⁹³ Dokuz soru ve cevapta Ermeni sorunu, Ankara, 1982, s.33.

⁹⁴ Nail Morali. Mütarekede İzmir, İstanbul, 1976, s.129-130.

Türk silahlı kuvvetlerine ikmal ve geri hizmetlerini aksatmak ve Rus ordusunun ileri hareketini kolaylaştırmağı amaçlamışlardı. Çeteciler Karahisar'ın Müslüman mahallesini yakmış, rastladıkları Türkleri işkence yaparak öldürmüş, asker ve jandarma müfrezelerine de saldırmışlardı.

O zamanlar demiryolu Sivas'ın Şarkışla'ya kadar geldiğinden ve Doğu cephesine trenle gelen yardımlar oradan hayvanlarla taşındığından Ermeniler Türk ordusunun lojistik desteğini kesmek için Sivası ele geçirmeye çalışmışlardı. 1915 yılında Sivas bölgesinde sürekli saldırılar gerçekleştirmiş, çok sayıda insan öldürmüşlerdir.⁹⁵

1916-1918 yıllarında da, Doğu Anadolu'nun Rus işgali altındaki durumundan yararlanan Ermeniler Erzincan'a kadar varan geniş bölgelerde silahsız ve masum Müslüman ahaliye karşı saldırı ve katliamlarını sürdürmüşlerdir.

Temmuz 1916'da Rus ordusu Erzincan'ı işgal ettikten sonra Ermeniler sık sık Müslüman evlerini basarak yağma ve tecavüz yapıyorlardı. Rusların Ermeni tecavüzlerine mümkün olan kadar engel olması büyük katliamların gerçekleşmesini önlüyordu. Ekim 1917 Rus ihtilalinden sonra Rus ordusu Doğu Anadolu bölgelerinden geri çekilmeye başladı, ancak Türk askeri gelene kadar Ermeniler Erzincan'da canlı hiç kimseyi bırakmayacak kadar insanlık dışı vahşetler yaparak çok sayıda insan katletmişlerdir.

Kafkas Rus ordusu Komutanı General Odişelidze Kafkas Osmanlı ordu Komutanı'na çektiği 9 Şubat 1918 tarihli telgrafında Ermenilerin yapmış oldukları vahşilikler hakkında şöyle yazıyor: "...Tam bir ay boyunca Ermeni çeteleri, Şarlıbazar, Akkilise ve İnesil köylerindeki ahaliyi yağmalamış ve öldürmüşlerdir.

50 kişilik bir Ermeni çetesi Ardasa'yı basmış, yağmalamış ve çarşısını yıkmışlardır.....

Çevreyle irtibatını kesdikleri Erzincan'da Ermeniler halkın büyük bir kısmını evlerinde diri diri yakmışlar; diğerlerini bir kiliseye doldurarak ateşe vermişlerdir. Ayrıca, bomba yerleştirdikleri şehir camiini havaya uçurmuşlardır.

Ermeniler Erzincan civarında 500 Müslümanın ayaklarını, ellerini bağlamışlar ve hepsini de kurşuna dizmişlerdir.....

Yukarıda zikrettiklerimiz bu barbarlık hadiseleri, haberleri bize ulaşanların sadece bir kısmıdır. Türk cephesine yakın bölgelerde otu-

⁹⁵ Muamer Demirel. Birinci Dünya Savaşı sırasında Ermeni çetelerinin cephe gerisindeki faaliyetleri. Yakın tarihimizde Kars ve Doğu Anadolu Sempozyumu (17-21 Haziran,1991,Kars), Kars, 1991, s.296-297.

ran mutsuz Müslüman ahalsinin acıklı akibetlerinden henüz haberdar değil ve bu şehitler listesinin feci şekilde uzamasından endişeleniyoruz".⁹⁶

Şubat 1916'da Rus ordusu Erzurum'u işgal ettikten sonra Ermeniler Erzurum ve civarındaki köylere saldırılara başlamış, Müslüman evlerini yakmış, yağmalamış ve binlerce masum insanı katletmişlerdir.

Rus yarbay Twerdokhlebof kendi hatıralarında, Erzurum'un 27 Şubat 1918'de Osmanlı ordusu tarafından geri alındığı tarihe kadar, Ermenilerin Erzurum'da ve civarındaki Türk halkına karşı tavır ve hareketleri hakkında şöyle yazıyor:"1916'da...Ermeniler Erzurum ve havalisine saldırdılar. Bu hücumla beraber gerek şehirde ve gerek civar köylerde evler yağma edilmek, sahipleri tamamen katlolunmak gibi cinayetler başladı. Rusların mevcudiyeti Ermenilerin bu cinayetlerini alenen yapmalarına mani oluyordu. Katl ve yağma eşkiyaları gizlice yapılmaktaydı....

Erzincan'dan Erzurum'a ricat eden Ermeni eşkiya sürüleri, yolları üzerine rastgelen İslam köylerini ahaliyle birlikte mahvetmişlerdir...

Ermeniler Erzurum'da birinci büyük kıtala 20 Şubatta teşebbüs etmişlerdir. Şimdi söylendiğine göre topçu neferleri sokaklarda ahali-den ikiyüz yetmiş kişiyi yakalamış, bunları kamilen soyduktan sonra, malum maksadı tatmin için hepsini kışlanın hamamına doldurmuşlardı. Bizzat benim son derece gayretim sayesinde bunlardan ancak sağ kalan yüz kişi kurtulmuştur. Diğerleri, guya benim meseleye vukufum dolayısıyla, neferler tarafından evvelce salıvermiş olduğunu söylemişlerdir. Bu işin mürettibinin topçu kıtalarına bağlı piyade Ermeniler arasında subay vekili Karagudayef isminde bir vahşi olduğu anlaşılmıştır. Bugün sokaklarda birkaç Türk katledilmiştir....

11-12 Mart gecesi Ermeniler, Rus subaylarını aldatarak katliam yaptılar ve Türk askerinin korkusundan kendileri de firar ettiler. Katliam tesadüfi olmayıp düzenlenmiş ve evvelce tevkif edilenlerle beraber Müslümanların hepsi tamamen yakalandıktan sonra birer birer katledilmişlerdir ki, o gece katledilenlerin yekununun üç bine ulaştığı Ermeniler tarafından iftiharla söylenmiştir.. Katliamın önüne geçmek tamamen Ermenilerin ileri gelenlerinin elinde idi. Binaenaleyh katliama yalnız eşkiya değil, aydın Ermeniler de

⁹⁶ Azmi Süslü. Ruslara göre Ermenilerin Türklere yaptıkları mezalim, Ankara, 1987, s.35-36.

katılmışlardır".⁹⁷

Emeniler, halkımıza korkunç şekilde zulümler yapmış, en iğrenç işkenceler uygulamışlardır. Erzurum cehenneme çevrilmiş, her taraf yakılarak yıkılmış, sokaklarda feci şekilde öldürülmüş insan cesetleri bulunuyordu. Büyük konaklar, hanlar ve okullar insanla doldurulup yakılmış, Sivişli ve Uzunahmet dereleri Erzurum halkıyla doldurulmuştu. Tesbit edilen ölümlerin sayısı 80 000'den fazla idi.⁹⁸

Rus Tuğgeneral Antranik, Bulgar asıllı Ermeni Albay Torkom, Fransız asıllı Ermeni Albay Morel, Dr. Azaryev, Sivaslı Murad ve diğerleri Erzincan civarındaki köy ve kasabaları, Erzurum ovası köylerinden Tazegül, Aşkale, Evreni, Cinis, Alaca, Ilıca, Haydari, Özbek, Kümlet, Sakalikesik, Mahanda, Tepeköy, Hanege, Düzen, Gez, Karasu, Karaz, Umudum, Yeşilyayla, Dumlu ve saire köyleri imha etmiş, inanılmaz cinayetler işlemiş, katliamlar yapmışlardır.⁹⁹

Ermenilerin harabezarlığa çevirdikleri Bitlis vilayet merkezinde ancak 200 insan sağ kalabilmişti. Kars'daki Ermeni çetecileri Hacıhalil, Küçükyusuf, Hacımaho, Sanoköyü, Ağadeve, Karapınar, Çamurlu, Akkom, Gölbaşı, Berdik, Aynalı, Kızılçakçak, Şahnalar ve diğer köylere saldırarak bu köyleri yakmış, yağmalamış, Müslümanların mallarını ve hayvanlarını alıp götürmüş, binlerce de masum insanı katletmişlerdir. Sadece Kars sancağına bağlı Digor bucağından 38 köye yapılan Ermeni baskınları neticesinde 14 620 Müslüman öldürülmüştür.¹⁰⁰

Ermeniler, Sarıkamış ve çevresinde sadece 1918 yılında 11.000 Türk'ü katletmişlerdir. Ermeniler tarafından Pernavut (Gaziler)'a bağlı 54 köy, Kağızman sancağına bağlı 76 köy yakılarak yıkılmış ve toplam yaklaşık 4 500 masum insan öldürülmüştür.¹⁰¹

1918 yılında Ermeniler Kars ve civarında silahsız Müslüman halka saldırarak evlerini yıkmış, kendilerini de katletmişlerdir. Sadece Kars'ın doğusundaki Subatan köyünde 750 Müslüman balta ve bıçakla öldürülerek ateşte yakılmıştır. Kars'taki Türk esirlerinin bir kısmı da Ermeniler tarafından katledilmiştir.¹⁰²

⁹⁷ Azmi Süslü. Ruslara göre Ermenilerin Türklere yaptıkları mezalim, Ankara, 1987, s.46-52.

⁹⁸ Zeki Başar. Ermenilerden gördüklerimiz, Ankara, 1974, s.32-33.

⁹⁹ Enver Konukçu. Yeşilyayla'daki Türk soykırımını (11-12 Mart 1918), Ankara, 1990, s.17-19.

¹⁰⁰ Altan Deliorman. Türklere kaçış Ermeni komitecileri, İstanbul, 1975, s.212-214.

¹⁰¹ Ergünöz Akçora. Yaşayanların dilinden Kars ve çevresinde Ermeni mezalim i. Yakın tarihimizde Kars ve Doğu Anadolu Sempozyumu (17-21 Haziran, 1991, Kars), Kars, 1991, s.52-53.

¹⁰² Halil Kemal Türközü. Osmanlı ve Sovyet belgeleriyle Ermeni mezalimi, Ankara, 1995, s.81-83.

Ermenilerin harabezarlığa çevirdikleri diğer bir şehir de Trabzon'du. Şehirde herşey, her köşe, her ev, her sokak, hep cami ve türbeler tahrip edilmişti. Osmanlı ordusu yetişinceye kadar her tarafı yakmış ve yıkmış, ellerine geçen Müslümanları feci bir şekilde öldürmüşlerdir.¹⁰³

Doğu Anadolu'da, Erzurum'dan Kafkasya'ya kadar olan geniş arazide Tüm yapıların yaklaşık % 70'i yıkılmış, yakılmış ve yagmalanmıştı. Van ve Bitlis gibi şehirlerde ise Ermeniler Müslümanlara ait, evler ve tarihi abideler dahil, her şeyi yok etmişlerdi.¹⁰⁴

1917 Ekim ihtilalinden sonra Çar Rusya'sı tarih sahnesinden gitmiş oldu. Onun yerine geçen Sovyet Rusya'sı Türkiye'ye karşı yüzyıllar boyunca yürütülen düşmanlık politikasının sona erdiğini ilan etti ve dostluk mesajı verdi. Rus ordusu Doğu Anadolu'dan çıktı ve eski Rus İmparatorluğu topraklarında, Kafkasya'da Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan Cumhuriyetleri kuruldu. Ancak Avrupa devletleri ve Amerika Osmanlı topraklarını bölme politikalarını yürütmekte ısrarlıydılar ve bu amaçlarını gerçekleştirmek için Yunanistan'ı Türkiye'ye karşı savaşa sürüklediler. 15 Mayıs 1919'da Yunan ordusunu İzmir'e sokarak silahsız, açlık ve sefalet içinde bulunan Türklere saldırıları başlattılar. Yunan askerleri Türkleri katlederek Ankara kapılarına kadar olan toprakları işgal ettiler.¹⁰⁵

İngiltere, Fransa, İtalya ve ABD 10 Ağustos 1920'de Sevr antlaşmasını yaparak Türk topraklarının paylaşımını resmileştirmek kararına vardılar. Bu antlaşmaya göre Doğu Trakya, Kuşadası, ve İzmir bölgesi Yunanistan'a, Maraş, Urfa, Antep ve İskenderun'a kadar olan topraklar Fransa'ya, Güney-Batı Anadolu, Konya, Afyon, Karahisar, Alaşehir İtalya'ya, Diyarbakır ve Mosul İngiltere'ye veriliyordu.

Kuzey-Doğu Anadolu illeri, Giresun'dan başlayarak Erzincan, Muş, Bitlis, Van Gölü hattına kadar olan topraklar Taşnak Ermenistan'ına veriliyordu.

1919-1920 yıllarında kahraman Türk Milleti Fransızlara karşı Maraş, Urfa ve Antep'te kurtuluş mücadelesi yaparken Ermeni silahlı birlikleri Fransızlar tarafında savaşmış ve Türklere saldırılarda bulunmuşlardır.¹⁰⁶

Sevr antlaşmasından hemen sonra 24 Eylül 1920'de Taşnak

¹⁰³ A. Alper Gazigiray. Osmanlılardan günümüze kadar vesikalarla Ermeni terörü'nün kaynakları, Ankara, 1982, s.496-498.

¹⁰⁴ Sabir Asadov. Mif o "Velikoy Armenii", Baku, 1999, s. 224.

¹⁰⁵ Sadık Feridunoğlu.Ermeni meselesi hakkında,KIBRIS,10 Mart,2001.

¹⁰⁶ Sadık Feridunoğlu.Ermeni meselesi hakkında,KIBRIS,10 Mart,2001.

Ermenistan'ı Türkiye'ye karşı Doğu'dan saldırıya başlamış ve Türk topraklarının işgaline girişmişlerdir. Kazım Karabekir Paşa'nın komutasında Türk askeri birlikleri Ermenilere karşı savaşa kalkmış ve Ermenileri durdurmuşlardır. Ermeniler her yerden destek isteklerinde bulunmuşlardır: İngiltere, Fransa, İtalya ve ABD'den Türklere baskı yapmalarını, Yunanistan'dan Anadolu'da ilerlemelerini ve savaşı durdurmamalarını, Gürcistan'dan petrol yardımı yapmalarını, hatta Sovyet Rusya'sına karşı savaşan eski Çar generali Vrangel'den Trabzon'a askeri güç çıkarmasını bile istemişlerdir. Bunlara rağmen 2 ay süren bu savaş Türklerin büyük zaferi ile sonuçlanmıştır.¹⁰⁷

3 Aralık 1920'de Türkiye ve Taşnak Ermenistan Cumhuriyeti arasında yapılmış Gümrü (Alexandropol) antlaşmasına göre Ermeni devleti Türkiye'ye karşı her türlü talepten vazgeçmiş ve Sevr antlaşmasının geçersizliği belgelenmiştir.

Ermenistan'da Sovyet rejimi kurulduğunda, Erivan'a gönderilen Türk Ordusu'nun İrtibat subayı ile görüşen Ermeni Ordusu Başkumandanlığına getirilen Dro şunları söylemiştir: "Bundan sonra ben katiiyen ordu bulundurmuyacağım. Bugün elimizde bulunan harpten artakalanları memleketlerine salıvereceğim. Taşnakların ahmaklığı yüzünden memleket ve millet harap ve perişan olmuştur. Ermeniler şimdiye kadar körükörüne kendi özel emel ve maksatlarını güden Emperyalizm Devletlerinin bir aleti olmuştur. Ruhun ve hissen Türklere pek yakın olduğumuzu unuttuk. Fakat bundan sonra bizim için selamet onlarla kardeş olarak geçinmektedir. Bunun için ben artık her ne olursa olsun her türlü tehlikeyi gözümle alarak Ermenistan'da bulunan orduları dağıtacağım, ve silah bulundurmuyacağım".¹⁰⁸

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra hem savaş neticesinde dağılmış, hem de Ermeniler tarafından yakılmış ve yıkılmış evlerin ve köylerin yapımına ve şehirlerin imarına başlanmıştır. Adana'da okula giden bir çocuk gördüklerini şöyle anlatıyor: "Mektedir binamızın tepesindeki haç ve çanlar sökülerek yerine Ay yıldızlı bayrağımız törenle çekildi. Derslere yeni başlanmıştır. Mektebimizin poyrazında Kırmızı kilise vardı... kilisenin tabanındaki cesetlerin kokması üzerine, kilisede temizliğe başlanmıştır. Birkaç arkadaşım ile bakıp dönmek üzere gittiğimiz kilisenin önü ana baba günü gibi kalabalıktı. Orada gördüğümüz tüyler ürpeticî manzara, mektebi değil kendimizi

¹⁰⁷ A.M.Şamsutdinov. Natsionalno-osvoboditel'naya borba v Tursii. 1918-1923gg., Moskva, 1966, s.181-186.

¹⁰⁸ Kazım Karabekir. Ermeni dosyası, İstanbul, 1994, s.179-180.

bile unutturmuştu bizlere. Duvar diplerine dizilmiş, sıra sıra cesetlerin üzerleri kağıt ve bezlerle örtülmüştü. Çürümüş cesetlerden etrafa yayılan acı kokular nefesleri kesiyordu. O günkü gördüğüm acı manzarayı anlatacak kelime bulamıyorum. Öldürülürken neler yapıldığını bilemediğimiz bir kadın cesedinin beyaz çarşafından dışarı sarkan uzun, siyah saçları tutanların ellerinde kalıyordu! Hele bir simitçi tablasının içindeki başı gövdesinden ayrılmış, kol ve ayakları yan yana dizilmiş bir ceset manzarasını görmek ne hazindi bilseniz? İki sene evvel yakınlarını kaybedenlerin Ermeni kilisesinin tabanından çıkarılan yeni cesetlere bakmaları ve içinde kendi yakınlarını görenlerin ellerini dizlerine vurarak, saçlarını yolmalarını görmek yürekler acısıydı. Bir insan bir insanı vicdanı sızlamadan nasıl getirebilirdi bu hale? Allahım ne vahşetti o vahşet, imkanı olsa da sadece o günkü manzarayı bugünkü dünya milletlerine ve Ermenilerin yeni kuşaklarına gösterebilseydik, belki Türkler şöyle yaptı, Türkler böyle diye bizleri suçlamaktan vazgeçerlerdi".¹⁰⁹

Ermenilerin Doğu Anadolu'da çıkarmış oldukları isyanlar, yapmış oldukları saldırılar, tecavüzler ve katliamlar neticesinde 1 milyondan fazla Türk ve Kürt öldürülmüş, 2 milyondan fazla Türk ve Kürt de yakılmış ve yıkılmış evlerini, köylerini, şehirlerini terk ederek başka yerlere göç ettirilmişlerdir.

---

¹⁰⁹ Abdülkadir Bilginer.Çukurova'da Ermeni zulmü,Bursa,1984,s.94-95.

4. KAFKASYA'DA ERMENİ KATLIAMLARI (1903-1907)

1828-1829 yıllarında İran'ı ve Osmanlı Devleti'ni yenen Rusya, bu iki Müslüman devlete karşı Kafkaslarda bir tampon bölge oluşturmaya karar vermiştir. 1828 Türkmençay ve 1829 Edirne Antlaşmalarının tespit ettiği sınırlara çekilirken İran ve Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenileri zorla göç ettirerek Erivan merkez olmak üzere yarattığı tampon bölgeye yerleştirmiştir. XX asrın başında Taşnak partisinin katliamlar yaparak genişlettiği zoraki Ermeni Devleti, o zamanlar Osmanlı ve İran sınırlarına paralel uzanan bir tampon bölge idi.¹¹⁰

Tampon bölge olarak kurulan ve merkezi Erivan (Revan) olan Ermenistan'da demografik yapı oldukça enteresan bir yapı ortaya koyuyordu. Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde bulunan ve Revan bölgesinin demografik, sosyo-ekonomik yapısı hakkında son derece geniş ve önemli bilgiler veren 8 adet "Revan Tapu Tahrir Defterleri" bölgenin tamamen bir Azerbaycan toprağı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu da göstermektedir ki, güney Kafkasya'dan Çukurova'ya kadar dağınık bir şekilde tüccar bir kavim olarak ve yaşadıkları bölgelerde azınlıktan çoğunluğa geçmemiş olan Ermeni halkı için Osmanlı Türkleri ile Azerbaycan Türklerinin toprakları üzerinde bir Ermenistan yaratılmıştır.¹¹¹

Osmanlı Devleti'nin doğusuna ve dolayısıyla bölgedeki Ermeni unsuruna ulaşabilme gayretleri içerisinde, Çarlık Rusya'sı, Kafkasya'daki Ermenileri düzenlemeye başlamıştır. Özellikle Azerbaycan Türkleri'ne karşı, bir güç haline getirilen Ermenilere, Çarlık idaresi her türlü desteği sağlıyordu. Genelde Rusya'nın güneye inme gayretleri açısından değerlendirilen Ermeniler, bugün de varlığını sürdüren Karabağ Meselesi'ne alet edilmiştir. Bir Türk yurdu olan Karabağ, 22 Mayıs 1805 tarihinde Rusya tarafından işgal edilerek, Türk dünyasını bölmek için bir tampon bölge haline getirilmiştir. İşgali gerçekleştiren General Sisianov, Çar'a yazdığı bir raporda "Karabağ, coğrafi mevkisi bakımından, Anadolu'nun, İran'ın ve Azerbaycan'ın kapısı sayılır" diye bölgenin stratejik önemini belirtmiş ve burada nüfus dengesini lehlerine çevirebilmek için Müslümanların ve Türklerin arasına gayrimüslim unsurların iskan edilmesini önermiştir. Doğal olarak bu işe en uygun unsur,

¹¹⁰ Mehmet Saray. Azerbaycan Türkleri Tarihi, İstanbul, 1993, s. 21-22.

¹¹¹ Mehmet Saray. Azerbaycan Türkleri Tarihi, İstanbul, 1993, s.23

Ermenilerdi. Özellikle, 1828 Türkmençay Anlaşması sonrasında hız kazanan iskan faaliyetleri sonucunda Karabağ, Ermenileştirilmiştir. Sonuçta, I Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde Kafkasya'da Ermeni nüfusu artmış, sun'i olarak yaratılan bu nüfusun sayısı da 1.300.000'e yükselmiştir.¹¹²

XX yüzyılın başlangıcında Ermeniler kendi topraklarında meskun Azerbaycan Türklerini planlı şekilde yurtlarından çıkarmağa ve katletmeye başlamışlardır. Bakıda başlayan karliamlar Şuşa, Zengezur, Erivan, Nahçıvan, Ordubad, Ecmiedzin, Cavanşir ve Gazah kazalarına da yayılmıştır.¹¹³

Bölgeye yerleştirilen Ermenilerin, Rus istekleri doğrultusunda hareket etmeleri en çok bölgedeki Azerbaycan Türkleri açısından acı sonuçlar doğurmuştur. Çarlık Rusya'sından cesaret ve icazet alan Ermeniler, Azerbaycan Türklerine karşı sistemli saldırılara girişmişlerdir.

Kafkasya'da Ermenilerin Türklere olan düşmanlığı ilk kez 1903 yılında baş göstermiştir. Bu zamanlar Ermeniler kitlesel şekilde silahlanmağa, çekirdeği Rus ordusundan kaçan Ermeni subay ve askerlerinden oluşan silahlı çeteler kurmağa başlamışlardır. Kifayet kadar güçlü ve silahlı olduklarından Ermeni çeteleri Karabağ bölgesinin Şuşa kazasının Müslüman ahalisinin Azerbaycan topraklarından çıkarılma eylemlerini başlattılar. İlk olarak zengin Müslüman toprak sahiplerinin mülklerini yağmalamağı gerçekleştirdiler.¹¹⁴

Bölgedeki ilk organize Ermeni saldırıları 1905 yılında gerçekleşmeye başlamıştır. Şubat 1905 tarihinde bir Azerbaycanlı Türk gencinin Taşnak çetecileri tarafından öldürülmesiyle başlayan Bakü olayları ülkenin her tarafına yayıldı. Taşnaksutyun parti olarak katliamları desteklemesi nedeniyle baş sorumluydu. Taşnaklar Anadolu'da faaliyet gösteren çetelere benzer ve çoğunlukla bu çetelerin Kafkasya'ya gelen elemanlarından teşkil edilmiş çeteler kurmuşlardı. Bunlar, Türklere saldırmakta ve genellikle bir köyün tam ahalisini katletmekteydiler. Diğer taraftan Azerbaycan Türklerinin Taşnaksutyun ile kıyaslanabilecek bir örgütü yoktu. Onlar bu

---

¹¹² Tahir Sümbül. Sarıkaş Harekatı, Doğu Anadolu ve Kafkasya. Yakın tarihimizde Kars ve Doğu Anadolu Sempozyumu. Kars 17-21 Haziran, 1991, Kars, 1991, s.324.

¹¹³ İ. Memmedov, S. Eshedov. Ermenistan Azerbaycanlıları ve onların acı taleyi, Bakı, 1992, s.25.

¹¹⁴ Aslan Halilov. Genosid protiv musulmanskogo naseleniya Zakafkazy v istoričeskih istočnikah, Bakı, 2000, s. 123

saldırılara düzensiz, plansız ve hatta silahsız olarak karşı koyuyorlardı.¹¹⁵

Bu arada bölgedeki Rus otoriteleri de Ermenilerin, Azerbaycan Türklerine karşı giriştikleri katliamlarda çok önemli rol oynamışlardır. Kan dökülmesini engelleyecek güce sahip olmalarına rağmen, bunun yerine iki halkın arasındaki anlaşmazlığı çözmemişlerdir. Hatta bölge Valisi Vorontsov-Daşkov, şahsen 1905 katliamlarında otoritelerin tamamen pasif kaldıklarını kabul etmiştir. Rus desteğindeki Ermenilere karşı koyabilme ihtiyacı, Azerbaycan Türklerinin "Difai" adlı milli bir örgüt kurmalarına neden olmuştur. İlgi çekicidir ki, Difai liderleri iki millet arasındaki sorunda asıl suçlunun Rusların olduğunu görmüşler ve bundan hareketle, iki toplumun Ruslar gelmezden önce kardeşçe yaşadığını açıklamışlardır. Yerinde ve haklı bir tespitte bulunan Difai üyeleri, Ermenilerle dostluk ilişkilerine girilebileceğini ancak bununla beraber sağduyu sahibi olmayan Ermenilerin, Azerbaycan Türklerine karşı muhtemel saldırılarının da cevapsız kalmayacağını kaydediyordu. Netice itibariyle Difai örgütünün çabaları, Ermenilerin, Azerbaycan Türklerine karşı giriştikleri mezalimi, fiili direnişle bir derece durdurabilmiştir.¹¹⁶

Kafkasya'da Ermeni, bu bölgede yaşayan çeşitli milletlere karşı; huysuz, hilekar, geçinsiz ve serkeşlikleri dolayısıyla huzur verdirmiyordu. Ermenilerin Kafkasya'da yaşayanlar hakkındaki duygularını Vartanyan şöyle dile getiriyor: "Ermeniler için Kafkasya'nın Türkiye'den farkı yoktur. Bunların ikisi de Turanlı... Sason nasılsa, Kafkasya da öyledir".¹¹⁷

İlk saldırı Bakü'de 1905 yılının Şubat ayında başlatılmıştır. Olaya, Rus askerleri tarafından mahkemenen hapis haneye götürülen Aşurbekov isimli bir Türk'ün askerler arasında bulunan Ermeni tarafından kurşunlanarak öldürülmesi üzerine, orada bulunan Babayev isimli bir Türk de Ermeni askeri öldürmüştür. Bundan sonra, bir kaç Ermeni Babayev'i takip ederek öldürmüşler. Taşnaklar, Türkler'i öldürmek, mallarını yağmalamak, evlerini, işyerlerini yakmak üzere ortaya çıkmışlardır. Komiteci Nikol, askeri eğitim görmüş Tuman isimli çetesiyle Bakü'ya gelmiş ve Türk mahallelerine karşı saldırıya geçerek, pek çok evin yakılıp yıkılmasına ve çok sayıda Türk'ün ölümüne sebep olmuştur.

¹¹⁵ Tahir Sünbül. Sarıkamış harek atı..., Kars, 1991 s.324-325.

¹¹⁶ Tahir Sünbül. Sarıkamış harek atı..., Kars, 1991, s.325.

¹¹⁷ Cemal Anadol.Tarihin ışığında Ermeni Dosyası, İstanbul, 2001, s. 121.

Ermeniler, kendilerini sindirmek üzere harekete geçen Bakü Valisi Nahadze'yi ölüme mahkum etmiş, bunu gerçekleştirmek üzere de Dro isimli bir çeteciyi vazifelendirmiştir. 15 Mayıs 1905 günü Dro'nun attığı bomba ile Vali paramparça olmuş, bu arada Türk arabacısı da ölmüştür. Türk ileri gelenlerinden Memetbekov ile Gürcü Mikeladze de suikaste öldürülmüşlerdir.¹¹⁸

Ermeni çeteci Vartan da, Karabağ bölgesinde Ermenileri teşkilatlandırarak, Türklere karşı giriştiği kanlı yağma ve toplu katliam olaylarında, 500 Türkü öldürmüş, şehir ve köyleri bombalarla yaktırmıştır. Bu harekatta Ermenilerden 40 kişi ölmüş ve 68 kişi yaralanmıştır.

Sivaslı Ermeni çetecisi Murat Hamzasp, Türklerin çok olduğu Nahçıvan bölgesinde büyük çapta işkence ve katliamlara girişmiş ve çok sayıda Türk öldürmüştür.

Bakü'den Davidbeg, Melik, Beyleryan isimli Ermeni eşkiyaları çeteleri ile Tiflis üzerinden Batum'a gelerek, Türk köylerini yakıp, yıkıp, yağmalamış ve büyük çapta katliamlar yapmışlardır.

Bu katliamlar, 1905 yılı Kasım ayında da Tiflis Türklerine tatbik edilmiştir. Tiflis katliamında, Ermeni çetelerini; Durbah, Armen Garo, Keri, Bağdesyan, Dikran ve İstepanyan gibi eşkiyalar yönetmişlerdir.¹¹⁹

1905 yılı 9 Haziran'da Ermeniler Eçmiedzin kazasının Tekiye köyünde oturan silahsız Azerbaycan Türklerine saldırmış, masum insanları katletmiş, evlerini yakmış ve mallarını yağmalamışlar. Köyün bir kısmı, kadınlar ve çocuklarla beraber dağlara kaçmışlar. Bu kazanın 9 Azerbaycan köyü imha edilmiştir.

1906 yılı 27 Temmuzda Gafan kentinin çarşısı imha edildikten sonra Ermeniler Karhana köyüne saldırmışlar. 5 bin kişilik Ermeni silahlı çetecileri köyü kurşuna düzmüş, masum insanlara zulüm vermiş, evlerini ve mallarını yakmış, kaçmağa çalışanları da katletmişlerdir. Gizli bir yerde saklanan 30 kadını bulup vahşicesine öldürmüşlerdir.

Aynı gün Ermeniler Halac, Saldaşlı, İncevar ve Daşnov köylerini de tahrip etmiş, silahsız insanları katletmişlerdir. Bu köylerin hayatta kalan sakinleri Gatar köyüne kaçmışlar.

1906 yılı Ağustos ayının 1'de Ermeniler Gatar köyünü her taraftan ablukaya almış, 8 bin silahlı Ermeni 9 gün köyü sabahtan akşama kadar kurşuna düzmüş, çok sayıda insan öldürmüş, evleri yakmış, ama köyü alamamışlar. Hiç bir yerden yardım alamayan köy sakinleri

¹¹⁸ Cemal Anadol.Tarihin ışığında Ermeni Dosyası, İstanbul,2001, s.121

¹¹⁹ Cemal Anadol. Tarihin ışığında Ermeni Dosyası, İstanbul, 2001, s.122-123.

gece ateş kesildiğinde 10 km kuzeyde yerleşen Giretac Azerbaycan köyüne kaçabilmişlerdir.¹²⁰

1905-1907 yıllarında Azerbaycan'ın Bakü, Gence şehirlerinde, Nahçıvan, Garabağ ve Gazah bölgelerinde, Gürcistan'ın Tiflis ve Batum şehirlerinde, Ermenistan'ın Yerevan şehrinde, Zengezur, Göyçe, Megri ve diğer bölgelerinde Ermeniler Türklere karşı silahlı saldırılar gerçekleştirmişlerdir.¹²¹

Türkler, Kafkasya'da, özellikle de Bakü'de, kültür, ekonomi ve demografik bakımdan hakim durumdaydılar. Ermeniler ise, sıradan birer işçiydiler. Ermeni komiteleri, Türkleri ezmek ve onların yerlerine geçmek arzusunu duyuyorlardı. Taşnaksutyun buraya giren Ermeni işçileri silahlandırmış, Bakü'de ve diğer Türk kasabalarında silah depoları kurmuş, teşkilatını hedeflendirmiştir. Ermeniler'in ekonomik bakımdan yapamadıklarını, zorla, isyanlarla ve olaylar çıkararak yapmak istemişlerdir.

---

¹²⁰ İ.Memmedov, S.Esedov. Ermenistan Azerbaycanlıları..., Bakı, 1992, s.25-27

¹²¹ Sabir Asadov. Filosofoya revanşizma ili armyanskaya propaganda, Baku, 2002, s. 17.

5. GÜRCİSTAN'DA ERMENİ KATLİAM VE SALDIRILARI (1917-1920)

1890-1909 yıllarında Osmanlı devletinde, Erzurum, Kayseri, Yozgat, Çorum ve saire yerlerde, isyanlar yapan Ermeni ihtilalcilerinin bir kısmı Kafkasya'da yetiştirilmiş, isyan ve eylem yaptıktan sonra da kaçarak oralarda yerleşmiş ve burada oturan Ermeniler de terör eylemlerine geçmişlerdir.

Ermenileri silahlandıran ve silahlı çeteler kuran Ermeni cemiyetlerinin başında Taşnaksutyun partisi geliyor. Bu parti Gürcistan'ın başkenti Tiflis şehrinde 1890 yılında kurulmuştur. Taşnaksutyun ilk kurultayını 1892 yılında Cenevre'de 32 delegenin katılımıyla yapmıştır. Kurultay Ermenilerin silahlanması, teşkilatlanması, isyana hazırlanması, silahlı isyan, devlet idarilerine saldırılar, devlet adamlarına suikastlar yolu ile bağımsız demokratik cumhuriyet kurulmasını son amaç olarak kararlaştırmıştır.¹²²

"Taşnaksutyun" kelimesinin manası "birlik", partinin tam adı ise Ermeni ihtilalci federatif partisi adı ile ifade ediliyor. Parti, 1918-1920 yıllarında Ermenistan'da iktidarda olmuş, 1921 yılında Sovyet rejimine karşı isyan gerçekleştirmiş, bu sebeple de Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde kapatılmış, önde gelenleri ise yabancı ülkelere kaçmışlar. ABD, Fransa, Yunanistan, İran ve diğer ülkelerde şubeleri olan Taşnaksutyun 1990 yılından tekrar Ermenistan'da faaliyete geçmiştir.¹²³

Taşnaksutyun partisinin yönetiminde 1892'den başlayarak ordu kurmak faaliyetleri hızlı bir şekilde gerçekleşmiş ve artık 1905 yılında Ermenilerin 100.000 kişilik silahlı kuvvetleri mevcut hale gelmiştir.¹²⁴

Ermeniler hala 1903-1904 yıllarında Batum limanında bomba patlatmış, bir kaç tren kazası, sokak karışıklıkları, gittikçe artan soygunculuk olayları, daha sonra ise bir kaç siyasi suikast gerçekleştirmişlerdir.¹²⁵

Ermeniler, Kasım 1917'de Ahılkelek bölgesine saldırılara başladılar. Ahalkelik mıntıkasındaki Müslümanlara Ermenilerin yaptığı zulüm ve katliam hakkında Rus memurlarından Khorošenko kendi el yazısıyla vermiş olduğu raporda mezalimi şu şekilde ifade

¹²² Daşnaki, Baku, 1990, s.9.

¹²³ Daşnaki, Baku, 1990, s.5.

¹²⁴ Daşnaki, Baku, 1990, s.18-19.

¹²⁵ Cemal Anadol. Tarihin ışığında Ermeni dosyası, İstanbul, 2001, s.122-123.

etmiştir: "1917 Teşrinisani'den (Kasım) itibaren 1918 senesi Mayısına kadar Ermenilerin Ahilkelek sancağında yerli ve sadık Müslüman ahaliye karşı tatbik eyledikleri düşmanca münasebetleri izah edeceğim. Gerek yerli Gürcülerin ifadesine istinaden ve gerekse kendi müşahedelerime dayanarak bu zulümleri izaha çalışacağım.

Geçen sene Teşrinisani nihayetinde Akbabalı 8 Müslüman, yerlilerden ot satın almak için Bogdanovka köyüne geldiler. Bundan haberdar olan Hocabey köyü Ermenileri derhal mezkur sekiz Müslüman'ın etrafını sararak hancerlerle üzerlerine saldırdılar. Dördünü öldürerek gözlerini oyduklar, dillerini kestiler. Bilahare cesedlere çeşitli işkenceler yaptıktan sonra diğer dördünü de silahla öldürüp cesetlerini Akbabalı'lar'a iade ettiler. Hancerle öldürdükleri dört cesedi de yaktılar.

1918 Kanunusani'sinde (Ocak) Ermeniler İslam köylerine taaruz etmeye başladılar. Evvela "Silahlarınızı bize teslim ederseniz size bir şey yapmayız" diye kandırmaya başladılar. Müslümanlar, Ermenilerin bu sözlerine inanarak silahlarını teslim ettiler. Ermeniler Müslümanların silahlarını aldıktan sonra şu köyleri tahrip ettiler: Tospiye, Kokiye, Zerivan, Tonokan, Kulilis, Pankana, Sogoma, Kuvasi, Alovezya ve Gümrıs. Bu köylerin zahire yiyecek ve bütün eşyalarını alıp götürdüler. Köy ahalisinin bir kısmı derhal orada katledilerek geri kalan kadın ve erkekler esir sıfatıyla Ahalkelik kasabasına götürüldüler. Orada bunlara yirmidört saat zarfında bir fon (400 gram) ekmek ve sudan başka birşey vermediler. Açlık ve pislikten esir Müslümanlar arasında tifo hastalığı çıktı. Doktorlar esirlerin daha iyi yedirilmesi ve temiz tutulması için müracaat etmişlerse de Ermeniler nazarı itibare almıyarak Müslümanların kırılmasına sebep oldular. Kimse bu Müslümanlara yardım edemedi".¹²⁶

Abbastuman ve Borcam bölgelerinde Ermeni katliamları hakkında Rus subayı Matoyef 17 Nisan 1918 tarihli raporunda şöyle yazıyor: "Ermeniler, emre ve disipline uymayarak birkaç İslam köyünü yaktılar, failleri bulunamadı. Abbastuman ve Borcam'dan telgraf ve telefon kesildi. Bir tarafa çıkmak mümkün olmuyor. Köylüler bizden imdat istiyor, bizde imdat yok".¹²⁷

1 Mayıs 1918 tarihinde Ahilkelek'in etrafındaki Asaraça, Dangai, Mulanıç, Morcahit, Padiğna, Havur ve Kumrus köyleri Ermeniler tarafımdan yakılmış, ahali de katledilmiştir.¹²⁸

¹²⁶ Veysel Eroğlu. Ermeni mezalimi, İstanbul, 1995, s.201-202.

¹²⁷ Azmi Süslü. Ruslara göre Ermenilerin Türklere yaptıkları mezalim, Ankara, 1987, s.42.

¹²⁸ Veysel Eroğlu. Ermeni mezalimi, İstanbul, 1995, s.200

26 Mayıs 1918'de Gürcistan, 28 Mayıs 1918'de ise Azerbaycan ve Ermenistan bağımsızlıklarına kavuşarak kendi Cumhuriyetlerini kurdular. Ermeniler hemen "Büyük Ermenistan" hülyasına kapılarak oyunlar çevirmeye başvurarak Gürcistan'ın Borçalı ve Gori bölgelerini, hatta başkenti Tiflis şehrini bile kendi toprakları olarak hayal etmeye başladılar.

1918 yılının yazı ve sonbaharında, Borçalı'da yerli Ermeniler ayaklandılar. Şülever Ermeni köyünün silahlı çeteleri Azerbaycan Türklerinin oturdukları İmir, Saraglı, Yukarı Saral, Aşağı Saral ve Görarhı köylerine saldırarak buraları yağmaladılar, yakıp yıktılar.¹²⁹

Ekim ayının 18'de Ermeni ordusu Köberden sınır köprüsünü geçerek Gürsü topraklarını işgal ettiler.¹³⁰ Kasım ve Aralık aylarında Ermeniler Ahalkelik ve Ahalsih bölgelerinde de saldırılara başladılar. Aralık ayında Ermenistan Dış İşleri Bakanlığı Gürcistan'a ultimatom vererek Kartli bölgesine kadar olan arazileri talep etti. Bu o demek idi ki, Gürcistan Borçalı, Ahalkelek kazalarını ve Tiflis kazasının bir kısmını, Tiflis şehri de dahil, Ermenilere vermeliydi.¹³¹

17 Aralık 1918 'de Ermenistan ile Gürcistan arasındaki savaş resmen beyan edildi. Aynı günde Gürcistan Meclisi toplandı ve bu toplantıda Gürcistan Başbakanı Noe Jordaniya önceki devirlerde Ermeni ve Gürcü halkları arasında dostluk ilişkilerinin mevcudiyetine deyinerek şöyle konuştu: "...şimdi, XX yüzyılda ne oldu ki, Ermenistan Hükümeti savaş yolunu tuttu?... Büyük tarihi cinayet yapılmıştır ve o, tarihin kara sayfalarında yıkanmaz tahkir gibi kalacaktır".

17 Aralıkta Hükümetin Gürcistan vatandaşlarına müracaati beyan edildi: "Maalesef, komşu Cumhuriyetin mesul temsilcileri demokratik prensipleri ayak altına alıyor, her iki devleti kargaşanın güçlenmesi, medeniyetin dağılması tehlikesi içerisine ve Cihan savaşından sonra yeni savaşın kanlı nişanelerine sürüklüyor. Gürcistan Hükümetinin bu cinayetlerde eli yoktur ve bunun için tüm mesuliyet Ermenistan Hükümetinin üzerindedir".¹³²

Ermenilerin Osmanlı Türklerine, Azerbaycan Türklerine yaptıklarını aynen Gürcistan üzerinde de tekrarlaması, bir an bile kargaşasız, savaşız ve kansız duramayacaklarını sanki ifade ediyormuş

¹²⁹ Şüreddin Memmedali. Parçalanmış Borçalı, Bakı, 1995, s.19.

¹³⁰ Şüreddin Memmedali. Parçalanmış Borçalı, Bakı, 1995, s.20.

¹³¹ Şüreddin Memmedali. Parçalanmış Borçalı, Bakı, 1995, s.23-24.

¹³² Şüreddin Memmedali. Parçalanmış Borçalı, Bakı, 1995, s.25

gibi, İngiliz gazeteci Scotland-Lidel 30 Ocak 1919 yılında Tiflis'te yayınlanmış makalesinde diyor ki, Ermenistan her zaman kavga ve kargaşa arıyor, bulduğunda da propaganda amacı ile diyor ki, izin vermeyin bizi kırdılar. Taşnak için öldürülmüş Ermeni daha azizdir. Bunu kullanarak, Ermeni'nin ölüsü kalkıp diyor ki, ben kendim ölmemişim, beni öldürmüşler.¹³³

Komşuları olan Ermenistan'ın saldırganlığından boğaza kadar doyan ve çaresiz duruma gelen Gürcistan ve Azerbaycan Hükümetleri 16 Haziran 1919 yılında Tiflis'de askeri ittifak hakkında antlaşma imzalamışlar. Her iki taraf onlardan birinin yahut her ikisinin bağımsızlığına, toprak bütünlüğüne tehlike yaratacak bir saldırıya karşı tüm askeri güçleri ve askeri araçlarıyla iştirak edeceklerini taahhüt etmişlerdir. Sonra ise Azerbaycan'dan Gürcistan'a petrol ve petrol ürünleri, Gürcistan'dan ise Azerbaycan'a askeri araç ve Gürcü subaylarının gönderilmesi hakkında işbirliğine varılmıştır. Bu esasta da, Gürcistan'dan Azerbaycan'a 12 küçük çaplı top, 12 dağ topu, onlara gereken kadar mermi, 3 000 tüfek, 211 kılıç, 795 mızrak, 24 makineli tüfek ve saire askeri araç gönderilmiştir.¹³⁴

Avusturyalı yazar Erich Feigl Ermeni-Gürcü savaşı hakkında yazıyor: "Genç Ermenistan Cumhuriyetinin ilk kurbanı Gürcülerdi... Ermenistan, Alaverdi'yi geçerek İori'nin kuzeyine kadar ilerlediği 1920 yılında bu bunalım doruk noktasına ulaştı; fethetme aşkına yürütülen bir fethetme savaşıydı bu...!"

Ne var ki General Dro'nun komutası altındaki Ermeni ordusu yalnızca Ermeni çiftliklerini ve köylerini "bünyesine katmakla" yetinmedi; tek bir Ermeni'nin bile yaşamadığı bölgelere girmekten çekinmedi. Ermeni birlikleri Tiflis'in yakınlarına kadar ilerlediler.

Savaşın bu kritik aşamasında Gürcüler kendilerini toparlayarak Ermenilere karşı kararlı bir mücadele yürütebildiler; işgalciler böylece geri püskürtüldü.¹³⁵

Gürcülerin Ermeni işgalinden kurtulmasına Ermeniler kendileri sebep olmuştur. Çünkü, 10 Ağustos 1920'de imzalanan ve hiç bir zaman da onaylanmayan Sevr Antlaşmasından hemen sonra, 24 Eylül 1920'de, Taşnak Ermenistanı Türkiye'ye karşı Doğu'dan saldırıya başlamış, yaklaşık 2 ay süren bu savaşta Ermeniler ağır

¹³³ İ.Memmedev, S.Esedov. Ermenistan Azerbaycanlıları ve onların acı taleyi, Bakı, 1992, s.41.

¹³⁴ Şüreddin Memmedali. Parçakanmış Borçalı, Bakı, 1995, s.35.

¹³⁵ Erich Feigl. Bir terör efsanesi, İstanbul, 1987, s.163.

yenilgiye uğramışlardır. Ermenilerin hayasızlığı o derecede vahimdir ki, Gürcülerle savaş yaptıkları halde Taşnak-Türk savaşı zamanı Gürcülerden petrol yardımı yapmalarını bile istemişlerdir.

29 Kasım 1920'de Ermenistan'da Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuş, 13 Ekim 1921'de ise Türkiye ile Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan arasında Kars Antlaşması yapılmış ve bu zamandan sonra Kafkasya'da, o cümleden Gürcistan'da, Ermeni işgalleri ve katliamları sona ermiştir.

6. ERMENİSTAN'DA ERMENİ KATLIAMLARI (1917-1920)

I Dünya savaşı'na kadar geçen süre içerisinde bölgedeki Ermenilerin gerek Azerbaycan Türkleri'ne, gerekse Gürcüler'e karşı, Rusların desteğiyle gerçekleştirdikleri yayılmacı eylemleri için için devam etmiştir. Bölge dışında da uzantıları olan ve "Büyük Ermenistan" hayali ile yaşayan Ermeniler, geçen dönemde İngiltere, Fransa ile de ilişkilerini canlı tutmuşlar, Avrupa'nın çeşitli şehirlerinde örgütler kurmuşlardı. I Dünya savaşı zamanı Ermeniler'in bölgede 100.000 kişilik silahlı çeteleri vardı. İlave olarak da 150 000 Ermeni askeri savaşta resmen iştirak edirdi. 1917 yılının sonlarına doğru Doğu Anadolu Rus işgali altındaydı, bu bölgelerde Ermeni silahlı birlikleri silahsız Müslüman halka saldırıyor, binlerce insanı katlediyor, evlerini, mallarını, ve köylerini yakıyor ve tahrip ediyordu. Ekim 1917'de baş vermiş Rus ihtilalinden sonra Ermeniler bu fırsatı değerlendirmiş, Azerbaycan ve Gürcüstan'ın kendisinden çok daha zayıf olduğunu bilerek, Kafkasya'da kurulan Ermeni devletine daha fazla toprak elde etmek için hemen büyük çaplı saldırılara girişmiş, katliamlar gerçekleştirerek masum insanları ya katletmişler, ya da kendi topraklarını terk etmeğe mecbur etmişlerdir.

Ermeni katliamlarının merkezi Erivan vilayeti olmuştur. 1908 yılının verilerine göre bu vilayetin nüfusunun % 59,5'i Müslüman, % 36,8'i ise Ermenilerdi. İlk olarak Ermeni silahlı birlikleri Erivan vilayetini Müslüman ahaliden temizlediler. Albay Doluhanov komutasındaki Ermeni ordusunun askerleri Seid Ketanlu, Haraba, Ketanlı, Şaib, Avşar, Karahaç, Kadılu, Yukarı Karabağlar, Agasıbeyli, Dahnay, Şagablu, Caydıran, Şirazlu, Karalah, Halisa, Büyük Vedi ve saire Müslüman köylerini tahrip ederek ahalisini katletmişlerdir.¹³⁶

1 Mayıs 1918 tarihinde Arpaçay üzerindeki Cehorgine Feski'nin kuzeyindeki, Yoğurtlu ve Erivan'ın kuzey doğusundaki Şamran ve civarındaki köylerin Müslüman ahalisi Ermeniler tarafından katledilmiş, köyler tamamen yakılmış ve tahrip olunmuştur. Erivan ve civarındaki Müslüman köyleri sistemli şekilde yakılmış ve yıkılmış, ahali katledilmiş yahut göçe zorlanmıştır.¹³⁷

Aralık 1917'den başlayarak Haziran 1918'e kadar Erivan vilayetinde 200'den fazla Müslüman köyü yakılıp imha edilmiştir. Bu köylerin ahalisinin bir kısmı öldürülmüş, bir kısmı ise kaçarak soğuk ve

¹³⁶ Aslan Halilov. Genosid protiv musulmanskogo naseleniya Zakavkazya v istoričeskih istočnikah, Baku, 2000, s.66.

¹³⁷ Veysel Eroğlu. Ermeni mezalimi, İstanbul, 1995, s.200.

açlıktan mahv olmuşlardır. ¹³⁸

1918 Mart ayına kadar Erivan vilayetinin Erivan kazasında 19 000 nüfusu olan 32, Sürmeli kazasının 41 000'en fazla nüfusu olan 75, Eçmiadzin kazasının yaklaşık 36 000 nüfusu olan 84, Novo-Bayazıt kazasının yaklaşık 4 700 nüfusu olan 7 Müsülman köyü tahrip edilmiş, ahalinin bir kısmı öldürülmüş, bir kısmı da başka yerlere göç etmiştir. ¹³⁹

Mayıs 1918'de Ermenistan devleti, yahut Ararat Cumhuriyeti kurulduğunda Ermeniler'e başkent gerekiyordu. Azerbaycan Milli Şurası Ermeniler'e ödün yaparak Erivan şehrinin Ermenistan'ın başkenti olmasına izin verdi. Bunun karşılığında Ermeniler Gence vilayetinin bir kısmına ve Karabağ'ın dağlık kısmına olan iddialarından vaz geçmeliydiler. Ama o tarihlerde Ermeniler artık Erivan şehrini işgal etmek üzereydiler ve aslında bu mecburi bir ödündü. ¹⁴⁰

Yeni yaranmış Ermeni devletinin silahlı kuvvetleri 16 000 piyade ve 4 000 milisten ibaretti. Ermeni kolordusu iki tümen, üç gönüllü tugay, bir süvari tugayı ve birkaç milis tugayından teşkil edilmişti. Tümenler Rus ordusunda hizmette olan Ermeni taburlarından ibaret idi. İhtilalden sonra çözülen Rus ordusunun silahları Ermenilerin eline geçmiş, Rus ordusundaki çok saydaki Ermeni subayları Ermeni kıtalarında vazife almışlardı. ¹⁴¹

Eylül 1918'de kanıçen Antranik komutasındaki Ermeni çeteleri Zengezur kazasının Rut, Darabas, Agadu, Vagudu, Ariklu, Şükür, Melikli, Puyakent, Şeki, Kızılıcak, Karakilise'nin Müslüman kısmını, İrlük, Pahlilu, Kürtler, Hatanan, Sisian, Zabagadur ve saire Müslüman köylerini yakmış ve yağmalamış, kadın ve çocuklar da dahil 500 kişi katletmişlerdir.

Bu saldırıların hemen arkasından Ermeniler Legaz, Gey, Musk, Gül, Banovşa-Puş, Gaçamir, Vartanazu I, ve Vartanazu II köylerini tahrip etmiş ve 200'den fazla silahsız insan öldürmüşlerdir. ¹⁴²

Antranik komutasındaki Ermeni güçleri Zengezur bölgesinde 110 Türk köyünü yağmalamış, 3257 erkek, 2276 kadın ve 2196 çocuk öldürmüş, binlerce kişiyi yaralamış ve neticede, 50 binden fazla insan göç etmek mecburiyetinde kalmıştır. ¹⁴³ 9 ncu Ordu Komutanlığının

¹³⁸ Aslan Halilov. Genosid protiv musulmanskogo naseleniya Zakavkazya v istoričeskih istočnikah, Baku, 2000, s.45

¹³⁹ -----, s.88.

¹⁴⁰ Tofiq Mustafazade. Ümumi Tarih.IV CİLD, Bakı, 1998, s.45.

¹⁴¹ Akdes Nimet Kurat. Türkiye ve Rusya, Ankara, 1990, s.463.

¹⁴² Aslan Halilov. Genosid....., Baku, 2000, s.67-68.

¹⁴³ Mahmud İsmail. İstoriya Azerbaydjana, Baku, 1995, s. 94

Milli Savunma Bakanlığına gönderdiği 27 Aralık 1918 günü ve 6052 sayılı şifre, Ermeni zulüm ve kırımlarını yoğunlaştığını göstermektedir. Bu Şifre özeti şöyledir:

"1. Erivan güneydoğusunda ve demiryolunun hemen doğu bölgesinde bulunan Vedi ve Savrak köyleri civarına gelen Ermenilerin Müslümanları öldürdükleri ve tanınmış şahıslardan Alizade Demir bey ile Fethizade Bedri Beylerin de ölümleri arasında oldukları; beş altı yüz kadar Müslümanı Aras nehri'nin batı kıyısına geçiren Ermenilerin bunları perişan bir durumda Bayezit'e doğru sürdükleri ve öldürdükleri;

2. Yayon adındaki Ermeni eşkiyasının 1 200 kişilik kuvvetiyle 5 Aralık 1918 tarihinden Nahçıvan civarındaki İslamlara zulümler yaptığı, Nahçıvan'ın 40 km kuzeyindeki Elmalı adındaki yerde 688, bu köyün 12 km kuzeybatısındaki Ağuş'ta 516 kişiyi öldürdükleri ve genç kadınları ayırdıktan sonra 2 000 kişiyi toplayarak hepsini öldürdükleri ve ayrıca 40 kadın ve çocuğu, bir odaya koyarak yaktıkları, kadınların ırzlarına saldırdıkları; korkudan kaçan halkın soğuk ve açlığa mahkum olduğu; halkın yiyeceğinin zorla alındığı, Erivan'ın 15 km güneyinde Hacı İlyas köyünün ağasıyla iki arkadaşının Erivan'a getirilerek asıldıkları ve diğer beş kişinin de belirsiz yerlere götürüldüğü, Erivan'ın Tepelaşı, Haciturvalarım ve Gürbulak mahallelerinin yıkıldığı öğrenilmiştir.¹⁴⁴

Azerbaycan Hükümeti tarafından kurulmuş olan Olağanüstü Tahkikat Kurulu'nun üyesi N.Mihaylov'un Ocak 1919 yılında sunduğu rapora göre Zengezur kazasında Ermenilerin yapmış olduğu mezalim çok ağır olmuştur. Raporda belirtiliyor ki, Bagudi köyünde Ermeni askerlerine verilmiş 15 genç kız namuslarının lekelenmesi dertini çekemeyerek ölmüştür. Aynı köyde yaklaşık 400 kişi camide toplanmış, Ermeniler camini her taraftan ablukaya almış, önce içeriye el bombaları atmış, sonra ise camini yakmışlar. Aynı köyde Ermeniler Kadime Tair kızını hancerle öldürmüş, sonra onun gösünü keserek hancerle doğranmış çocuğunun ağzına sokmuşlardır. Agudi köyünde bütün kızlara tecavüz etmiş ve sonra öldürmüşlerdir. N.Mihaylov'un sunduğu rapora göre 1918 yılında Ermeniler Zengezur kazasında 3 257 erkek, 2 276 kadın ve 2 186 çocuğu öldürmüş, 1061 erkek, 797 kadın ve 485 çocuğu ise yaralamışlardır.¹⁴⁵

Nisan 1919'da Ermeniler Gökçe gölünün (Ermenistan'da adı Sevan gölüdür) kuzeyinde ve doğusunda meskun Müslüman köylerine

¹⁴⁴ Belgelerle Ermeni sorunu, Ankara, 1984, s.363.

¹⁴⁵ Aslan Halilov.Genosid protiv....., Baku, 2000, s.121.

saldırıları başlatarak burada yerleşen 22 Müslüman köyünün tamamını yakmış, yıkmış, yaklaşık 13.000 evde oturan 60.000 ahalinin bir kısmını öldürmüşler. Ahalinin sayı belli olmayan diğer kısmı ise kaçarak kurtulmuştur. Ermeniler Gökçe gölünün etrafını Müslümanlardan tamamen temizlemişler. Aynı dönemde, Gökçe bölgesinin de içerisinde yer aldığı, Novo-Bayazıt kazasındaki 84 Müslüman köyü tamamen yok edilmiştir.¹⁴⁶

Haziran 1920'de, Zengezur bölgesinde, Ermenilerin 2 000 kişilik silahlı birliği Çul köyünü işgal etmiş ve Hanzirik üzerine hareketlenmiş, Nahçıvan'dan gönderilen yerli milis kuvvetleri Ermenileri durdurmuş, Doğu Beyazıt'deki 2. Kafkas Tümeni 18. Piyade Alay'ının 1. taburu Şahtahtlı'na gönderilmiş, bu kuvvetle de Ermeniler yenilgiye uğramış ve geri çekilmiş ve pek çok köyü de yakmışlardır.

Temmuz 1920'de Ermeniler, 2.000 piyade ve 10 topla taaruz başlatarak Erivan'da güneydoğusundaki Vedi-Karalar bölgesini ele geçirmiş, sonra da Şahtahtlı köyüne saldırmışlar. Bu köyü de yağmalayarak yaklaşık 500 kişiyi öldürmüşlerdir.¹⁴⁷

Ermeni tarihçisi A.Lalayan "Karşıdevrimci taşnaksutyun ve 1914-1918 yılları emperyalist savaşı" adlı yazısında Ermeni eşkiyaları hakkında şöyle söz ediyor: " ..kaniçen hmbabetler (Antranik paşa, Hamazasp ve başkaları) başta olmakla taşnak çeteleri Türk kadınlarının ve çocuklarının, ihtiyaçların ve hastaların kıyımında maksimum"cesaretlilik" göstermişlerdir. Taşnak çetelerinin ele geçirdikleri Türk köyleri canlı insanlardan temizlenip, çirkin hale getirilmiş, kurbanları ile birlikte harabalığa çevrilmiştir. Y.Bayezid'ten olan Taşnak "kahramanlarından" biri Bahran 1920 yılında kendi "çevikliği" hakkında şöyle belirtiyor: "Ben Basarkeçer'de (Basarkeçer Ermenistan'ın kazalarından biridir) hiç bir şeyi nazarda tutmadan Türk ahalisini katlettim... Ama bazan kurşuna acıyordum. Böyle şeyler için en iyi usul budur ki, dövüşten sonra sağ kalanların hepsini su kuyusuna atmak ve üzerlerine ağır taşlar doldurmaktır ki, onlardan hiç bir iz kalmasın.... Ben böyle de ettim; bütün erkekleri, kadınları ve çocukları öldürüb kuyuya attırtım ve üzerlerini de taşla doldurdum".¹⁴⁸

Taşnaksutyun partisinin kurucusu ve liderlerinden biri olan Kaçaznuni 1927 yılında Tiflis'de yayınlanan yazısında belirtiyor ki, Ermenilerin ve partinin amacı Türkiye'nin doğu vilayetleri ve Kafkasya toprakları üzerinde Ermeni devleti kurmak olmuştur. Bu amaçlarına ulaşmak için de Kafkasya'da ve şimdiki Ermenistan sınır-

¹⁴⁶ Aslan Halilov.Genosid protiv....., Baku, 2000, s.71-72

¹⁴⁷ Belgelerle Ermeni sorunu, Ankara, 1984, s.377-378.

¹⁴⁸ İ.Memmedov, S.Esedov. Ermenistan Azerbaycanlıları ve onların acı taleyi, Bakı, 1992

ları içerisinde bulunan topraklarda, Agbaba, Zode, Zengibasar, Vedi-Basar, Zengezur'da oturan Müslüman ahaliye karşı kanlı savaşlar yapmış, soykırım ve tahripler gerçekleştirmişlerdir.¹⁴⁹

1917-1920 yıllarında Ermeniler şimdiki Ermenistan'ın sınırları içerisinde bulunan arazide yaşayan 575 000 Azerbaycan Türk'ünü öldürmüş ve göç ettirmişlerdir.¹⁵⁰

---

¹⁴⁹⁾ Kaçaznuni Ov. Daşnaksutyun bolşe neçego delat, Tiflis, 1927, s.33.

¹⁵⁰⁾ İ.Memmedov, S.Esedov. Ermenistan Azerbaycanlıları ve onların acı taleyi, Bakı, 1992, s.33.

7. AZERBAJCAN'DA ERMENİ KATLIAMLARI (1917-1920)

Rus ihtilalinden hemen sonra, Şubat 1917'de Rusya'da Çarlık rejimi çöktüğünde, kendilerini yeterince güçlü gören, iyi eğitilmiş ve iyi silahlanmış Ermeni birlikleri bütün Kafkasya'daki Müslüman köy, kasaba ve şehirlerine saldırıları başlattılar. Ermeniler, silahsız ve masum insanları katletmek yolunu tutarak, bütün Kafkasya'ya sahip çıkmak siyasetini gerçekleştirmeye başladılar. Amaçları Türk ve Müslümanları mümkün olduğu kadar katletmek, bu bölgeden göç ettirmek, Gürcüleri ise köle haline salmaktı. Gürcüler'in Hıristiyan olmaları ve Ermeniler'in Hıristiyan dünyasının desteyini kaybetme korkusu Gürcüler'i Ermeni katliamından kurtarabilirdi de, Ermeni saldırılarından gene de kurtarabilmedi.

1917-1920 yıllarında Ermeniler ve Ermenistan Cumhuriyeti bütün Türk ve Müslümanların sistemli katledilmesi siyasetini yürüterek topyekün terör yolu ile Azerbaycan topraklarını ele geçirmeye çalışmışlardır. Buna göre de Kafkasya'da Müslümanlara ait her şeyi yok ediyorlardı. Sadece 1917 yılında Ermeniler Bakü ve Gence vilayetlerinin 400'den fazla köy, kasaba ve şehrine saldırmış, bunlardan 40'ı tamamen, yaklaşık 130'u da kısmen tahrip edilmiştir.¹⁵¹

Kasım 1917'de Bakü'de komünist Sovyet rejimi kurulmuş, onun lideri Ermeni Stepan Şaumyan, önde gelenleri de Karganov, Amiryan ve saire Ermenilerdi. Bakü Sovyeti'nin askeri kuvvetleri önce Bakü garnizonundaki Rus ve Ermeni askerlerinden oluşuyordu. Sonra onlara Kafkasya cephesinden dönen Rus askerleri ve 8 000 Ermeni askeri de katılmış oldu. Şaumyan ve taşnakların Bakü'de topladıkları askeri kuvvet yaklaşık 20 000 askerden oluşuyordu ki, bunlardan da çoğu Ermeniler idi.¹⁵²

Bakü Sovyeti'nin lideri Şaumyan Mart 1918 hadisesini vatandaş savaşı olarak nitelendirerek şöyle diyordu: "Taşnaksutyunun 3-4 bin kişilik milli birlikleri mevcut idi ki, bunlar da bizim emrimizdeydi. Sonuncuların iştiraki vatandaş savaşına milli soykırım niteliği vermiş oldu ki, bu da kaçınılmazdı. Biz bunu bilinçli olarak yapıyorduk, fakir Müslümanlar şiddetli bir şekilde kurban oldu".¹⁵³

Taşnaksutyun partisinin kurucusu ve liderlerinden biri, Taşnak

¹⁵¹ Aslan Halilov. Genosid protiv Musulmanskogo naseleniya Zakavkazya v istoričeskih istočnikah, Bakü, 2000, s.77-87.

¹⁵² Tofig Mustafazade. Ümumi Tarih, IV cild, Bakü, 1998, s.29-30.

¹⁵³ Aslan Halilov. Genosid protiv Musulmanskogo naseleniya Zakavkazya v istoričeskih istočnikah, Bakü, 2000, s.8-9.

Ermenistan Cumhuriyeti'nin birinci Başbakanı olmuş, Kaçaznuni 1927 yılında Tiflis'de yayınlanmış "Taşnaksutyun - başka bir şey yapmağa gerek yok!" adlı yazısında Taşnaksutyun ve ona benzer Ermeni cemiyetlerinin Türk ve Müslümanlara karşı faaliyetlerinin tesadüfi nitelikte olmadığını vurgulayarak yazmıştır: "Bu, Ermeni halkının, bütün bir nesilin, çeyrek yüzyıl boyunca beslendiği psikolojinin tabii ve kaçınılmaz neticesidir. Bu psikoloji cisimleşmeliydi ve cisimleşti de..."¹⁵⁴

Karşılarında baştan aşağı silahlı Ermeni askerlerini görünce Türkler, Müslüman alaylarını oluşturmak amacıyla Tiflis'ten Türk subayları istedi. Ancak Ermeniler bu subayları yolda tutukladılar. Böylece geriye sayım başladı ve gerginlik son derece arttı. Nihayet beklenen oldu ve kışkırtmalar 17 Mart 1918 günü kanlı çatışmaları başlattı. 3 gün boyunca şiddet Bakü'yü teslim aldı. Olayları fırsat bilen Bolşevikler, diğer yerlerde yaptıklarını burada da yaptılar. Bakü Sovyeti, Müsavat partisi ile Müslüman Şurasına savaş ilan etti. Bakü Sovyeti Ermeni alayları ile birleşti ve 10 bin kadar Müslüman şehit edildi. Öldürülenler arasında çok sayıda kadın, çocuk ve ihtiyar vardı.

Bakü aydın Türk milliyetçilerinin merkeziydi ve Bolşevikler bu merkezi dağıtmak istiyorlardı. Bunun için de geleneksel yandaşlarını, Ermenileri kullanıyorlardı.¹⁵⁵

Bakü katliamının gerçek yüzü "Azerbaycan bağımsızlığını isteyen milliyetçiler sonunda harabeler bulur" diyen Şaumyan'ın sözlerinde açıkça görülür. Gerçekte Ermeniler'in de yardımıyla Bakü'de kontrolü ele geçiren Şaumyan önce 18-21 Mart 1918 tarihlerinde ani olarak Türk mahallelerine saldırdığı Bolşevik kızıl Muhafızlarla Ermeni kuvvetleri vasıtasıyla 10 000 kadar Türk'ün öldüğü bir katliam yaptırmıştır. Ermeni-Rus, Bolşevik ve ya menşevik gruplar Türkler'e ait "Cemiyet-i Hayriye" binasını, Açıksöz ve Kaspî Türk gazetelerinin basıldığı matbaaları yakmışlar, bu sırada limanda demirli bulunan donanma vasıtasıyla da Taze Pir Mescidi'ni top ateşiyle yıktırmışlardı. Bakü'deki bu katliama paralel olarak Bolşevik ileri gelenlerinden Caparidze, Amazasp, Avetisov ve Rus topçu subayı Petrov idaresindeki kuvvetlerle Şamahı, Kürdemir, Lenkeran, Salyan, Guba ve Nevahi kazalarında silahsız Türk ahali büyük ölçüde katledilmiştir. Bir grup Bolşevik-menşevik müttefik kuvvetleri Gence önüne gelmişlerdi.

Bununla da yetinmeyen Şaumyan tekrar 30-31 Mart 1918

¹⁵⁴ Kaçaznuni O. Daşnaksutyun bolşe neçego delat, Tiflis, 1927, s.10

¹⁵⁵ Murat Çulcu. Ermeni entrikalarının perde arkası. "Torlakyan davası", İstanbul, 1990, s.15.

tarihinde şehirdeki Türkler'e karşı tekrar büyük bir saldırı düzenledi. Bu katliam bizzat Lenin'in direktifiyle ve Bolşevik-Ermeni unsurların katılmasıyla yapılmıştır. 30 bin civarında Türk'ün öldürüldüğü bu katliamdan kurtulabilen halk süratle bölgeden uzaklaşmaya ve Gence'de direnmeye çalışan Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarına iltica etmeye çalışmışlardır.¹⁵⁶

Olağanüstü Tahkikat Kurulu'nun Başkanı Alekber bey Hasmemmedov'un Azerbaycan İçişleri Bakanlığına 22 Kasım 1918 yılında sunduğu raporda şöyle diyor: "Pazartesi, 19 Mart'ta, sabah erken, Müslümanlar uykudayken, Ermenilerin verdiği güvenden sakinleşmişken, şehrin Müslüman kısmına müteşekkil saldırı başladı. Saldırıyı sırf Ermeniler gerçekleştirdiler ve Müslümanlar önce baş verenlerden bir şey anlamadılar. Ermeni provakosyanları yüzünden, askeri gemiler şehrin Müslüman kısmını mermilerle ateşe tuttular, Ermeniler Rus denizcilerini inandırdılar ki, Müslümanlar Rus ahaliyi kılıçtan geçiriyorlar".

Raporda belirtiliyor ki, Ermeniler Müslüman evlerine girerek silahsız insanları öldürüyor, kılıç ve hancerlerle kesiyor ve süngülerle deliyorlardı. Çocukları yanan evlerde ateşe atıyor, süngülere geçiriyorlardı. Müslümanları öldürerek toprağa gömüyorlardı. Sadece bir yerde toprak altından kulaksız, burunsuz ve karınları kesilerek açılmış olan 57 Müslüman cesedi bulunmuştur.

Nikolayev sokağında saldıran Ermeni askerlerinden bir grubu sokuldukları evde 8 kadın ve çocuğu öldürmüşlerdi. Diğer bir grup ise Persidski sokağındaki Bala Ahmed Muhtarov'un evine girerek, 9 aydın Müslümanı sokağa çıkararak Soborniy meydanında kurşuna düzmüş, iki cesedi ise yanan "Dağıstan" otelinde ateşe atmışlardır.¹⁵⁷

Bakü katliamı zamanı Müslümanlara ait olan "İsmailiyye" binası, "İslamiye", "Dağıstan", "İskenderiyye" otelleri ve diğer güzel binalar Ermeniler tarafından yakılmıştır.¹⁵⁸

Ermeniler, Azerbaycan Türkler'ini öldürmekle yetinmemiş, Nikolayev sokağındaki "Tebriz" otelinde bulunan 88 İran tüccarını sokağa dökerek katletmiş, onlardan 8 kişi kaçarak kurtulmuşlardır.¹⁵⁹

¹⁵⁶ Abdulhalık Çay. Ermenilerin Bakü'da yaptığı 31 Mart 1918 Katliamı. Tarih boyunca Türklerin Ermeni toplumu ile ilişkileri Sempozyumu(8-12 Ekim 1994, Erzurum), Ankara, 1995, s.247.

¹⁵⁷ Aslan Halilov. Genosid protiv Musulmanskogo naseleniya Zakavkazya v istoričeskih istočnikah, Bakü, 2000, s.92-93

¹⁵⁸ Aslan Halilov. Genosid protiv Musulmanskogo naseleniya Zakavkazya v istoričeskih istočnikah, Bakü, 2000, s. 96.

¹⁵⁹ Aslan Halilov. Genosid protiv Musulmanskogo naseleniya Zakavkazya v istoričeskih istočnikah, Bakü, 2000, s.132-133.

Bakü'de katliamlar tekrar 30 Mart akşamı başlayarak 2 Nisan'a kadar devam etmiş, şehrin Müslümanlar oturan "Memmedali" ve "Zibilli dere" mahallelerinin ahalisi tamamen katledilmiş, bu günlerde 12 000 'den fazla insan öldürülmüş, diğer Müslüman ahali şehri terk ederek Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerine, İran'a, Dağıstan'a, Orta Asya'ya göç etmişlerdir.

Bakü Müslüman ahaliden temizlendikten sonra Eylül 1918'e kadar şehir tamamen Ermenilerin eline geçmiş, üst düzey görevlere Ermeniler getirilmişti. Bakü Sovyeti'nin bu devirde 18 000 kişilik askeri kuvveti bulunuyordu ki, bunun da 13 000'i Ermenilerdi. Bu kuvvetlerin komutası Avakyan, Gazaryan ve Hamazasp gibi Ermenilerin elindeydi.¹⁶⁰

Bakü katliamları sürerken Ermeni silahlı birlikleri Şamahı kazasına (Bakü'den yaklaşık 120 km uzaklıkta) hareket etmiş, Şamahı şehrinin Müslümanlar oturan aşağı kısmını tamamen yakmış, yıkmış ve Müslüman ahalinin mallarını yağmalamış, kendilerini de katletmişlerdir. Kaza Müslümanlar'ının çoğu başka bölgelere kaçarak kurtulabilmişlerdir.¹⁶¹

Olağanüstü Tahkikat Kurulu'nun üyesi A.Novatski'nin raporunda belirtiliyor ki, Şamahı sokaklarında taciz edilerek öldürülmüş, göğüsleri kesilmiş kadınların, toprağa sancılmış çocukların cesedleri bulunuyordu.

Raporda açıklanan bilgilere göre Şamahı şehrinde 1 500 ev tamamen yok edilmiş, 555 erkek, 260 kadın ve 140 çocuk öldürülmüş, 60 kişi ise yaralanmıştır.¹⁶² Şamahı kazasında 100'den fazla yerleşim yeri tahrip edilmiş, yaklaşık 3 000 kişi öldürülmüştür.

Aynı zamanda diğer bir Ermeni silahlı birliği Hamazasp komutasında Guba kazasına (Bakü'den yaklaşık 160 km uzaklıkta) saldırarak, önce Guba şehrini toplar, makineli tüfek ve tüfeklerle ateşe tutmuş, sonra şehire girerek sokaklarda ve evlerde buldukları erkek, kadın, çocuk, hepsini katletmişlerdir. Yaklaşık 100'e kadar kadına tecavüz etmiş, 2 000 Müslümanı öldürmüşlerdir.

Ermeniler bu kazada Deveçi, Siyezen, Çarhane, Tugay, Nardaran, Rahimli, Hudat, Haçmaz, Azizler, Hasbulat, Arab, Gagatay ve diğer 120' den fazla yerleşim yerini yakmış ve yıkmışlardır.¹⁶³

¹⁶⁰ Tofig Mustafazade. Ümumi Tarih, IV cild, Bakı, 1998, s.34.

¹⁶¹ Aslan Halilov. Genosid protiv Musulmanskogo naseleniya Zakavkazya v istoričeskih istočnikah, Bakı, 2000, s.101.

¹⁶² Aslan Halilov. Genosid protiv Musulmanskogo naseleniya Zakavkazya v istoričeskih istočnikah, Bakı, 2000 s.105.

¹⁶³ Aslan Halilov. Genosid protiv Musulmanskogo naseleniya Zakavkazya v istoričeskih istočnikah, Bakı, 2000, s.107-108.

Ermeniler Lenkeran kazasına (Bakü'den yaklaşık 285 km uzaklıkta) da saldırarak, köy ve yerleşim yerlerini yakmış, yıkmış, ahalinin mal ve mülkünü yağmalamış, çok sayıda insan öldürmüş ve yaralamışlardır.

1917-1918 yıllarında Nuha, Göyçay, Şuşa, Cebraıyl ve diğer kazalarda da Ermeni katliamları gerçekleşmiştir.

1918 yılı yaz aylarında Antranik komutasındaki Ermeni birlikleri Nahçıvan bölgesinde saldırılara başlayarak Müslüman köy ve yerleşim yerlerini tahrip etmiş, çok sayıda insan öldürmüş ve ahali her şeyini bırakarak göç ettirmişlerdir. Bunu tasdik eden Ermeni Kolordu Komutanı General Nazarbekov'un I.Türk Kolordusu Komutanlığına ulaştırılmak üzere Ermeni Komisyonu Başkanlığına gönderdiği mektupta yazıyor: "Aldığım bilgilere göre, emirlerime karşı geldiğinden dolayı komutam altındaki Kolordu'dan bütün müfrezesiyle 5 Haziran 1918 tarihinde görevden uzaklaştırılan Antranik'in Nahçıvan çevresinde gerçekten bir çok mezalim ve facialar yapmakta olduğunu Türk Komutanlığı'na bildirmenizi rica ederim".¹⁶⁴

Ganiçen Antranik 1895-1904 yıllarında silahlı çetesiyle Sason dağlarında sayısız saldırılar gerçekleştirmiş, Balkan savaşında Bulgaristan'da Ermenilerden oluşan silahlı birlik kurarak Türklere karşı 17 silahlı çatışmada iştirak etmiştir. I Dünya Harbinde Kafkasya'ya gelerek iyi silahlanmış Ermeni alayı kurmuş ve Türklere karşı 37 silahlı çatışmada bulunmuştur. 1918 senesinde Nahçıvan, Zengezur ve Karabağ'da Azeri Türklerine karşı saldırılar gerçekleştirerek binlerle insanı katletmiştir.¹⁶⁵

Haziran 1918'de Şaumyan Bakü ve civarını katliamlar yaparak Müslüman ahalden temizlemiş, silahlı kuvvetlerini Gence şehri üzerine harekete geçirmiştir. İslam Ordusu (komutanı Nuri Paşa) ve V Kafkaz tümeni (komutanı Mürsel Paşa) Ermeni kuvvetlerini geriye oturtmuş ve 1 Ağustos'ta Bakü'nün Hırdalan kasabasına kadar ilerlemişlerdi. Bakü civarındaki döyüşlerde 1.000 kişilik nizami Azerbaycan askeri kuvveti (komutanı Habib bey Selimov) ve Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerinden gelen gönüllüler de iştirak etmiştir.¹⁶⁶

Bu tarihlerde, Enver Paşa bizzat kendisi Azerbaycan'la yakından ilgilenmiş, bu yüzden kardeşi Nuri Paşa'nı Güney ve Kuzey Kafkasya

¹⁶⁴ Halil Kemal Türközü. Osmanlı ve Sovyet belgeleriyle

Ermeni mezalimi, Ankara, 1985, s.87.

¹⁶⁵ AZG Armenian Daily, 26 Şubat, 2002.

¹⁶⁶ İsrail İsmayılov. Türk dünyası XX esrin 90-cı illerinde, Bakı, 2001, s.18-19.

bölgelerine tam yetkili şahıs gibi göndermiştir. Nuri Paşa Azerbaycan'ın Gence şehrine yerleşmiş, V Kafkas Tümeni onun emrine verilmiş, İslam Ordusu'nun Komutanı görevine getirilmiştir. Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa da Kafkas cephesinde "Ordular Grubu Komutanı" olarak vazife almıştır. Bütün bunları Enver Paşa, Almanların kabul ettikleri Tatarları değil, Anadolu Türkleriyle tam soydaş olan Oğuz Türklerini, yani Azerbaycan Türklerini Ermeni saldırıları altında mahvolmak tehlikesinden kurtarmak için yapmıştır.¹⁶⁷

1918 yılı Eylül ayının ilk günlerinde Bakü'ye yapılacak hücumun hazırlıkları tamamlandı. Makineli tüfekler, bir miktar top ve havan topu getirildi. İslam Ordusunda toplam 7-8 bin asker ve 6-7 bin Azeri gönüllü vardı. Bakü'deki kuvvetler ise birkaç yüz kişilik İngiliz birliğinden ve 7-8 bin Ermeni Rus milis birliklerinden oluşuyordu. Hücum 14 Eylül günü başladı. Harekatı Nuri ve Halil Paşalar bizzat kendileri idare ediyorlardı. Türk hücumu süratle gelişince General Dunsterville şehirde tutuna bilmeyeceklerini anlayarak kuvvetlerini gemilerle Enzeli'ye (İran) gönderdi. İngilizlerle birlikte binlerle Ermeni de Bakü'den ayrıldı.¹⁶⁸

15 Eylül 1918'de, Kurban bayramı günü, Türk askeri Bakü şehrini Ermenilerin elinden kurtarmış ve bu savaşta 1 000 Türk askeri şehit olmuştur.¹⁶⁹

Kahraman Türk askerleri hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin lideri Mehmet Emin Resulzade şöyle diyordu: "...Anadolu Mehmetcikleri Bakü'deki şehadetleri ile Türklüğe yeni bir siyasi vücut eta ediyorlardı. Maddeten münsi, fakat, manan bütün kalblerde medfun bulunan bu kahraman şehidler yalnız Bakıdamıdırlar? Nahçıvan'dan, Karabağ'dan, Şamahı'dan, Gence'den ta Bakü'ye kadar bir yer varmı ki, orada böyle bir fedakar yatmasın?...

Evet, Azerbaycan'ın her cehetinde şairin tasvir ettiği "Sarmaşıklı bir mezar" bulursunuz ki, "kızlar, gelinler" tarafından ziyaretgah halına konulan bu mezar, kardeş imdadına koşan "TÜRK" mezarıdır".¹⁷⁰

1918 sonlarında Ermeniler Cevanşir, Cebrayıl ve Şuşa kazalarına saldırarak bir çok Müslüman köyünü tahrip etmişlerdir.

Kasım 1919'da Ermeniler Nahçıvan kazasının Ohçi Müslüman köyüne Hamazasp'ın komutasındaki 60 atlı ve 200 piyadeden oluşan

¹⁶⁷ Şevket Süreyya Aydemir. Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, III Cilt(1914-1922), İstanbul, 1972, s.432-437.

¹⁶⁸ Akdes Nimet Kurat. Türkiye ve Rusya, Ankara, 1990, s.537-538.

¹⁶⁹ İsmail İsmayılov. Türk dünyası XX esrin 90-cı illerinde, Bakı, 2001,s.19.

¹⁷⁰ M.E.Resulzade. Azerbaycan Cumhuriyeti, Bakı, 1990, s.43

bir askeri kuvvetle girmiş, bütün erkekleri öldürdükten sonra kadın ve kızlara tecavüze başlamışlardır. Kadın ve kızlara yapılan bu vahşiliklere dayanamayan Pakizar isimli bir kadın tecavüze uğrayan kızları kendisi tapanca ve hancerle öldürmeye kalkmıştır. Ermeniler bu köyde 1 400 kişini katl etmişlerdir.¹⁷¹

Mart 1920'de Ermeniler Dağlık Karabağda ayaklanarak "Askeran geçidi"ni tuttular. Erivan'dan gelen General Dro'nun komutasındaki Ermeni silahlı kuvvetleri Şuşa, Hankendi ve Cebraylı kazalarına saldırılara başladılar. Azerbaycan Hükümeti Selimov komutasındaki Azerbaycan Ordusunu Karabağ bölgesine gönderdi. 3 Nisan'da Azerbaycan Ordusu taaruza geçerek 12 gün savaşarak Ermeni kuvvetlerini "Askeran geçidi" nden püskürttü.¹⁷² Karabağ bölgesindeki Ermeni saldırıları hakkında Halil Paşa şöyle yazıyor: "Yeğenim Nuri Paşa Dağıstan'ı, Kuzey Kafkasya'daki Denikin kuvvetlerine karşı savunuyordu. Ben de Karabağ vilayeti Milis Teşkilatını kurarak Ermenistan'a karşı savunma savaşlarına girdim.

Karabağ teşkilatını genişletip Ermeni cephesini takviye ettiğim sırada Ermenilere baskın vermek için Şuşakale'den çıkmıştım. Ermeniler Askeran boğazını tutuyorlardı, bu boğazı milis kuvvetleriyle açmak uzun sürebilirdi, Bakü'den bir alay suvari ile bir topçu bataryası istedim. Topçu ile takviye edilmiş piyade alayı cepheden, milis kuvvetleri de boğazın sağ ve solundaki sırtlardan ilerlemeye başladılar, şiddetli bir çarpışma sonunda Ermeniler dağıldılar. Üç, dört saat süren bu savaştan sonra suvariler, Ermenilerin takiplerine geçtiler".¹⁷³

Ermeniler, Kafkasya'da Sovyet rejimi kurulana kadar olan bir devirde, arkasına Rusya, İngiltere ve Fransa'nın desteğini alarak, Azerbaycan Türk'lerine karşı saldırılar ve katliamlar gerçekleştirmiş, yüzlerle köy, kasaba ve şehir yakmış, yıkmış ve tahrip etmişlerdir. 1903-1920 yıllarında, Kafkasya'da öldürülen ve göç ettirilen Azerbaycan Türk'lerinin sayısı yaklaşık 2 milyon civarındadır.¹⁷⁴

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Rusya'nın XI ordusu tarafından işgal olunduktan sonra Azerbaycan'ın devlet adamları, general ve subaylarına karşı Ermeni terörü gerçekleştirilmiştir. XI ordu Bakü'ye

¹⁷¹ Aslan Halilov. Genosid protiv Musulmanskogo naseleniya Zakavkazya v istoričeskih istočnikah, Baku, 2000, s.63-64.

¹⁷² Mirza Bala Mehmetzade. Milli Azerbaycan Harekati, Ankara, 1992, s. 114-115.

¹⁷³ Halil Paşa. Bitmeyen Savaş, İstanbul, 1972, s.318

¹⁷⁴ İ.Memmedov, S.Esedov. Ermenistan Azerbaycanlıları ve onların acı taleyi, Bakı, 1992, s. 46.

girdiği gün Bolşevik liderlerinden olan Anastas Mikoyan'ın emriyle şehirde garet haftası başlatılmış, zengin Müslümanlar tutuklanmış, evleri yağmalanmıştır.

16 Temmuz 1920'de Bakü yakınındaki Nargin adasında 12 general ve subay katledilmiştir. Mayıs 1920 - Ağustos 1921 arasındaki tarihlerde Azerbaycan Milli Ordusu'nun 12 generali, 27 albay ve yarbayı ve 460 subayı öldürülmüştür.¹⁷⁵

18 Temmuz 1921'de Azerbaycan Cumhuriyeti'nin eski İçişleri Bakanı Behbud Han Cevanşir İstanbul'da Pera Palas oteli yakınlarında Ermeni terörist tarafından öldürülmüştür.¹⁷⁶ Sovyetler Birliği zamanında Ermeniler silahlı tecavüz yapmağa cesaret etmemişlerse de, bu zaman içerisinde Türkiye aleyhinde propaganda faaliyetlerini sürdürmüş, Ermenistan'da ve Azerbaycan'ın Yukarı Karabağ bölgesindeki Ermeni kesimlerinde saklı silah depoları kurmuşlardır. Ermeniler, Sovyetler Birliğinin dağılacağını önceden hiss ederekmiş, 1988 yılından başlayarak Yukarı Karabağ bölgesinin Azerbaycan'dan zorla alma yoluna başvurmuşlardır. Sonuçta yine savaş çıkarmış, Azerbaycan'ın Yukarı Karabağ bölgesini ve civarındaki Azerbaycan topraklarını işgal etmiş ve halen de işgal altında tutuyorlar.

---

¹⁷⁵ İsrafil İsmayılov. Türk Dünyası XX esrin 90-cı illerinde, Bakı, 2001, s.101-102.

¹⁷⁶ Murat Çulcu. Ermeni entrikalarının perde arkası."Torlakyan davası", İstanbul, 1990, s.22-23.

8. YUKARI KARABAĞ SORUNU

1813 ve 1828 yıllarında imzalanmış Rus-İran antlaşmalarından ve bu antlaşmalar sonucunda Kuzey Azerbaycan Rus İmparatorluğuna katıldıktan sonra Rusya Ermenileri Azerbaycan'ın Yukarı (Azerice Dağlık) Karabağ bölgesine yerletirmeye başlamıştır. Ermeniler dışında Azerbaycan'a diğer gayrimüslümler: Ruslar ve Yahudiler de yerleştirilmişler. Bunun neticesinde artık I Dünya Savaşı yıllarında Yukarı Karabağ bölgesinde Azeri Türkleri (o tarihlerde Rusya'da hep Türklere Tatarlar, Azerbaycan Türklerine de Azerbaycan Tatarları diyorlardı) ile Ermeniler yaklaşık aynı nüfusa sahip idiler.

Ekim 1917'de Rusya İmparatorluğu dağıldıktan ve komünist rejim kurulduktan sonra, 28 Mayıs 1918 tarihinde Azerbaycan ve Ermenistan Cumhuriyetleri yarandı. İlk günlerden başlayarak Taşnak Ermenistan'ı komşuları olan Gürcistan, Azerbaycan ve Türkiye'ye karşı savaş başlatarak her üçünden de toprak taleplerinde bulundu. Nisan 1920 yılında, Sovyet Rusya'sının komünist ordusu Azerbaycan'ın askersiz ve savunmasız kuzey sınırlarını geçerek Bakü'ye girdiklerinde, Azerbaycan'ın onsuz da zayıf olan silahlı kuvvetleri Karabağ bölgesinde Ermenilerle savaşta bulunuyordu.¹⁷⁷

Komünist rejiminin önde gelenlerinden biri olan Ermeni asıllı Anastas Mikoyan 22 Mayıs 1919 tarihinde liderleri Lenin'e şöyle yazıyordu: "Ermeni hükümetinin taşnak ajanları Karabağ'ı Ermenistan'a birleştirmek için uğraşıyorlar. Bu Karabağ ahali için Bakü'deki hayat kaynağından koparılmak ve hiç bir zaman ve hiç bir şey ile alakası olmayan Erivan'la bağlanmak demektir. Ermeni köylüleri beşinci kurultayda Azerbaycan'ı tanımak ve ona birleşmek kararı almışlardır".¹⁷⁸

1920 yılı sonlarında artık Azerbaycan ve Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri yaranmış ve Moskova tarafından yönetiliyordu. Ermeniler ısrarla Yukarı Karabağ bölgesinin Ermenistan'a verilmesini talep ediyorlardı. Bu konuyu çözmek maksadı ile Rusya Komünist Partisi Kafkas bürosu 4-5 Temmuz 1921 tarihinde bir toplantı gerçekleştirdi ve 5 Temmuz 1921'de Yukarı Karabağ bölgesinin Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin hudutları içerisinde kalacağı hakkında kararı onaylanmış oldu.¹⁷⁹

¹⁷⁷ Kıbrıs, 1 Kasım, 2001.

¹⁷⁸ Yuriy Pompeyev. Garabağ gan içinde, Bakı, 1996, s.17.

¹⁷⁹ Konflikt v Nagornom Karabahe, Bakı, 1990, s.15.

Komünist Partisinin "tavsiyesile" Azerbaycan SSC'nin 7 Temmuz 1923 tarihli kararı ile merkezi Hankendi olan Yukarı Karabağ Özerk İli (YKÖİ) kurulmuştur. Komünist Partisi Karabağ il komitesinin kararı ile de eski komünist öndegelenlerinden Ermeni asıllı Stepan Şaumyan'ın şerefine merkezin adı Hankedi değiştirilerek Stepanakert olmuştur.¹⁸⁰

Bir süre sakinleşmiş gibi gözükten Ermeniler, sanki 1964 yılında o zamanki Sovyet lideri Hruşov'un görevden gideceğini önceden bilerek böyle bir fırsatı kullanmaya kalkmışlardır. Uzun zaman parti üst yönetiminde bulunan Mikoyan Hruşov'a Yukarı Karabağ Özerk İlini Ermenistan'a birleştirmeye teklif etmiştir. Hruşov'un cevabı şöyle olmuştur: "Bir gün içerisinde YKÖİ'li Ermenilerini Ermenistan'a göçettirmek için 12 bin askeri yük arabasını vermeye hazırım".¹⁸¹

Hayal kırıklığına uğrayan Ermeniler daha hırslı bir şekilde yeni bir fırsat beklemeye ve hazırlıklılarını sürdürmeye devam etmişlerdir.

Yıl 1987, Sovyetler Birliğinde Gorbaçov iktidardadır, partide ve devlet işlerinde onun yardımcıları Ermeni asıllı Şahnazarov ve Brutens, ekonomide yardımcısı Ermeni asıllı akademisyen Aganbekyan'dır. SSCB Başbakanı Rıjkov'un yardımcılığı Ermeni asıllılar olan Sitaryan ve Haçaturov'dur. Böyle bir durumdan cesaretlenen Ermeniler Erivan'da "Karabağ" cemiyeti kurmuş ve Ekim 1987'de ilk mitinglerini gerçekleştirmişlerdir. Cemiyetin kurucuları ve liderleri İgor Muradyan ve sonralar Ermenistan'ın Cumhurbaşkanı olacak Levon Ter-Petrosyan'dır.¹⁸²

Kasım 1987 tarihinde Fransadaki Ermeni enstitüsü ve Ermeni emektarlar cemiyetinin davetlisi olarak Paris'te bulunan Aganbekyan katıldığı bir toplantıda bir ekonomi uzmanı olarak YKÖİ'nin Azerbaycan'a göre Ermenistan'a daha fazla bağlı olduğunu ve Ermenistan'a verilmesini söylemiştir. Aganbekyan'ın konuşması 18 Kasım 1987'de "Humanite" gazetesinde yayınlanmıştır. O zamanlar Yukarı Karabağ bölgesinin dış ticaretinde Ermenistan'ın payı % 1,5 civarında idi.¹⁸³

Bu tarihten başlayarak hadiselerin cereyanı hızlanmıştır. Yukarı Karabağ'ın merkezi olan Stepanakert kentinde ve ona paralel olarak da Ermenistan'ın başkenti Erivan'da sürekli mitingler yapılarak bölgenin Ermenistan'a verilmesi talepleri ileri sürülmüştür. 19 Şubat 1988

¹⁸⁰ Konflikt v Nagornom Karabahe, Baku, s.16.

¹⁸¹ Yuriy Pompeyev. Garabağ gan içinde, Bakı, 1996, s. 18.

¹⁸² Yuriy Pompeyev. Garabağ gan içinde, Bakı, s. 23.

¹⁸³ Yuriy Pompeyev. Garabağ gan içinde, Bakı, s.17-18.

tarihinde Ermenistan'da yaşayan Azeri Türklerine ilk saldırılar başlamış, 21 Şubat'ta Erivan'daki son cami yıkılmış, Vedi ve civarındaki bölgelerden yaklaşık 4.000 kişi dövülerek Azerbaycan'a zorla göç ettirilmişlerdir.

20 Şubat 1988 tarihinde Yukarı Karabağ Özerk İl Sovyeti (il meclisi) Azerbaycan'dan ayrılarak Ermenistan'a birleşmek kararı almış ve bu konu ile ilgili olarak Ermenistan SSC, Azerbaycan SSC ve Sovyetler Birliği Ali Sovyetlerine (parlament) müracaat göndermişlerdir.

24 Şubat 1988 tarihinde Yukarı Karabağ bölgesinin Askeran kentinde 2 Azeri Türkü öldürülmüştür.¹⁸⁴

28 Şubat 1988' de Azerbaycan'ın Sumgayıt kentinde çatışmalar baş vermiş, 26 Ermeni ve 6 Azeri ölmüştür, 414 kişi tutuklanmıştır. Cinayet yapanlar arasında Azeri, Lezgi, Rus ve Ermeni de vardı. Bu hadise önceden hazırlanmış, olaydan bir gün önce şehire gelen kişiler olub bitenleri videoya alarak film yapmışlardır. Film Avrupa ve Amerika'nın Ermeni diasporalarının mevcut olduğu kentlerde gösterilmiştir.¹⁸⁵

16 Haziran 1988'de Ermenistan SSC'nin Ali Sovyeti YKÖİ'nin Ermenistan'a birleşmesi ile ilgili müracaatına olumlu karar çıkarmıştır. 17 Haziran 1988 tarihinde ise Azerbaycan SSC'nin Ali Sovyeti YKÖİ'nin Azerbaycan'dan ayrılarak Ermenistan'a birleşmesi ile ilgili müracaatına bakmış ve reddetmiştir.¹⁸⁶

Hadiselerin böyle cereyanı Sovyetler Birliği yetkililerini harekete geçirmiş ve 12 Ocak 1989 yılında SSCB Ali Sovyeti'nin kararı ile Yukarı Karabağ'ın yönetimi Azerbaycan'dan alınarak merkeze bağlı olan Özel Yönetim Komitesine verilmiştir. Bu durun Ermenilere daha rahat hareket etmek ve silahlanmak imkanı sağlamıştır. Temmuz 1989 tarihinde YKÖİ'nin merkezi olan Stepanakert şehrinde yaşayan 14.000 Azeri Türkü kenti terk etmeğe mecbur edilmişlerdir. Sonra, Azeriler Cemilli, Hesenabad ve Daşbulag köylerini boşaltmışlardır.

1 Aralık 1989 tarihinde Ermenistan'ın Ali Sovyeti "Ermenistan ve Yukarı Karabağ'ın birleşmesi" hakkında karar çıkarmıştır. 15 Ocak 1990'da SSCB Ali Sovyeti Yukarı Karabağ ve çevresinde olağanüstü durum ilan etmiştir.¹⁸⁷

Böylece, 1988 yılında Ermeni terörü yeniden başlamış oldu.

¹⁸⁴ Tofig Mustafazade. Ümumi tarih, IV cild, Bakı, 1998, s.345

¹⁸⁵ İsrafil İsmayılov. Türk dünyası XX esrin 90-cı illerinde, Bakı, 2001, s.102.

Yuriy Pompeyev. Garabağ gan içinde, Bakı, 1996, s.50-51.

¹⁸⁶ Sobitiya vokrug NKAO v krivom zerkale falsifikatorov, Bakı, 1989, s.46

¹⁸⁷ Tofig Mustafazade. Ümumi tarih, IV cild, Bakı, 1998, s.347.

Ermeni terör örgütleri ve onların yandaşları deneyimli teröristlerini Güney Kafkasya'nın en önemli parçası olan Azerbaycan'ın hudutları içerisinde bulunan Karabağ'daki Azeri Türklerinin üzerine yönlendirdiler. Ermeniler, bölgede yaşayan Azeri Türklerini siyasi ve ekonomi hayatta etkisiz kılmak, çıkarmak ve nihayet ata yurtlarını terke zorlamak amaçlarını gerçekleştirmek için harekete geçtiler. Terör çeteleri Karabağ ve çevresini Azeri nüfustan tamamen arındırma amacına her zaman olduğu gibi terörle ulaşmak istediler. Terör eylemlerini, Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarına silahlı saldırıları izledi. Ermenistan ile Azerbaycan arasında ilan edilmeyen bir savaş başladı.¹⁸⁸

1989-1990 yıllarında Ermenistan Azerbaycan'ın sınır boyu yerleşen topraklarına saldırılar düzenledi. Nahçıvan bölgesi ablukaya alındı, Azerbaycan'dan Nahçıvan'a giden demir yolu kapatıldı, Nahçıvanın Kerki köyü işgal edildi. Neticede, Azerbaycan Ali Sovyeti Ermenistan'la sınır bölgelerinde olağanüstü durum ilan etti.¹⁸⁹

Ermenistan'dan göç ettirilerek Bakü'ye gelen binlerle insanın perişan halı: dövülmüş kadın ve çocuklar, kulak ve burunları kesilmiş insanlar; Erivan ve Stepanakert'te sürekli mitingler ve Azerbaycan'dan toprak talepleri, Ermenilerin silahlanması ve buna Moskova'nın gözlerini kapatması, Azerbaycan'da insanların ellerinde bulunan av tüfeklerinin alınması, yerli yöneticilerin Moskova'ya bakarak ve ondan korkarak hareket etmemesi ahalini zor durumda bırakmış ve Bakü'de halkı 1990 Ocak ortalarında ayaklandırmıştır. O zaman şehir merkezinde yüz binlerle insanın katıldığı mitingler yapılıyor, tüm fabrika ve iş yerleri kapanarak süresiz siyasi amaçlı grevler sürüyor, sokaklarda barrikatlar kuruluyordu. Bakü'de bulunan askeri üsler ablukaya alınmıştı. Merkez Azerbaycan'a Rusya'nın çeşitli bölgelerinden askeri birlikleri sevk ediyordu. Azerbaycan'da bıkmış halk SSCB' den ayrılarak bağımsızlığını talep ediyordu. 19 Ocak gecesi Rus askeri birlikleri tanklar ve zırhlı araçlarla, ateş açarak, üç taraftan silahsız Bakü ahalisi üzerine yürüdü. Ateş sesleri 20 Ocak sabahın erken saatlerine kadar devam etti. Resmi rakamlara göre 137 kişi öldürülmüş, 744 kişi ise yaralanmıştır. Bazı şahitlerin ve kişilerin söylediğine göre yüzlerce ceset askeri gemi ile götürülerek Hazar'ın derinliklerine atıldı. 1988-1991 yıllarında Ermenistan'ın yaklaşık 200 şehir, köy ve yaşam yerlerinden yaklaşık 230 000 Azeri mecburi olarak göç ettirilmiş, 225 kişi öldürülmüş ve 1

¹⁸⁸ Katliam, İstanbul, 1993, s.9

¹⁸⁹ Tofiq Mustafazade. Ümumi tarih, IV cild, Bakı, 1998, s.347-348.

154 kişi de yaralanmıştır.¹⁹⁰

Erivan ve Kirovakan şehirlerinden, Vedibasar, Zengibasar, Göyçe, Ağbaba, Dereleyez, Gafan, Sisyan, Gorus, Mehri, Krasnoselo, Dilican, İcevan, Noyemberyan, Allahverdi, Gugark, Kalinino, Hamamlı, Celaloğlu ve Amasya bölgelerinden mecburen göç ettirilenler arasında 21 000 Kürt te bulunuyordu. 40 000 ev boşaltılmış, 4 000'den fazla araba, 4 000'den fazla traktör, 500 000'den fazla hayvan Ermeniler'e bırakılmıştır.¹⁹¹ 120 tarihi anıt, 230 cami, pir ve ocak yok edilmiştir.¹⁹²

Ermeni terörünün bilançosu daha ağır olmuştur. Suriye, Lübnan, Yunanistan, Güney Kıbrıs ve diğer ülkelerde bulunan kamplarda eğitim gören Ermeni teröristleri Azerbaycan'a yönelik onlarla terör olayı gerçekleştirmişlerdir.

16 Eylül 1989 tarihinde Tiflis - Bakü seferini yapan yolcu otobüsünde bomba patlamış, 5 kişi ölmüş, 25 kişi ise yaralanmıştır.

13 Şubat 1990'da Yukarı Karabağ'ın Şuşa kentinden Bakü'ye giden yolcu otobüsünde bomba patlamış, 13 kişi yaralanmıştır.

10 Ağustos 1990 tarihinde Tiflis - Ağdam (Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinde kent) seferini yapan yolcu otobüsünde bomba patlamış, 30 kişi ölmüş, 30 kişi de yaralanmıştır.

30 Mayıs 1991'de Moskova - Bakü seferini yapan trende, Dağıstan hudutlarında, bomba patlamış, 11 kişi ölmüş ve 22 kişi de yaralanmıştır.

31 Haziran 1991 tarihinde, yine aynı trende, aynı bölgede bomba patlamış, 16 kişi ölmüş, 20 kişi de yaralanmıştır.

28 Ocak 1992'de Ermeniler, Ağdam - Şuşa seferini yapan yolcu helikopterini Şuşa kenti yakınında düşürmüş, neticede 44 kişi ölmüştür.

28 Şubat 1993 tarihinde Çeçenistan'ın Gudermes kenti yakınında Kislovodsk-(Kuzey Kafkasya'da Rusya şehri) Bakü treninde bomba patlamış, 11 kişi ölmüş, 18 kişi de yaralanmıştır.

1 Şubat 1994'de Bakü yakınında aynı trende bomba patlamış, 3 kişi ölmüş ve 20 kişi de yaralanmıştır.

19 Mart 1994 tarihinde Bakü metrosunun "20 Ocak" istasyonunda trende bomba patlaması sonucunda 14 kişi ölmüş ve 42 kişi de yaralanmıştır.

3 Temmuz 1994'de yine Bakü metrosunun "28 Mayıs" ve

¹⁹⁰ Tofig Mustafazade. Ümumi tarih, IV cild, Bakı, 1998, s. 353

¹⁹¹ Tofig Mustafazade. Ümumi tarih, IV cild, Bakı, 1998, s. 346.

¹⁹² İngilab Velizade, Bilal Muradov. Ermenistan Azerbaycanlılarının soygırımı, Bakı, 1996, s. 169-170.

"Gençlik" istasyonları arasında, tunelin içerisinde, trende bomba patlaması neticesinde 13 kişi ölmüş ve 58 kişi de yaralanmıştır.

1989-1994 yıllarında Ermeni terörü sonucunda 2 000'den fazla kişi ölmüş ve yaralanmıştır.¹⁹³

Böylece, 1988-1990 yıllarında, Ermenistan'da 40 000 kişilik nizamlı ordu yaratılmış ve iyice silahlanmıştı. Yukarı Karabağ bölgesindeki Ermeniler ise, bu yıllarda silahlı çetelerini kurmuş, silahlanmış ve orada yerleşen 366 sayılı Sovyet motorlu alayının tank, zırhlı araç ve silahlarını da Rusların yardımı ile alarak büyük çaplı taaruz geçmişlerdir. 1992-1994 yıllarındaki büyük savaş neticesinde Ermeniler yaklaşık 4 500 kilometre kare olan Yukarı Karabağ bölgesini ve onun dışında bulunan yaklaşık 7 000 kilometre kare Azerbaycan topraklarını işgal edebilmişlerdir. 1 milyondan fazla Azerbaycanlı kent ve köylerini terk etmiş ve göçmen durumuna düşmüşlerdir.

Ermeni işgallerinin sebepleri aşağıdakiler olmuştur:

- Ermenilerin önceden hazırlık yaparak iyice silahlanmış askeri birliklerini yaratması;
- Rusya'nın askeri yardımı ve Rus subay ve askerlerinin Ermeniler tarafında savaşta iştiraki;
- Azerbaycan'da silahlı kuvvetlerin olmaması, hatta av tüfeklerinin insanların elinden alınması;
- Azerbaycan'ın başında bulunan devlet adamlarının cesaretsizliği, beceriksizliği, Rusya'dan gelen emirlerle hareket etmesi;
- 1991'de bağımsızlığa kavuşan Azerbaycan'da apar-topar ordu yaratılması girişimleri, devlette huzursuzluk, partiler arası kavgalar, hakimiyet uğrunda mücadele.

1992-1993 yıllarında Azerbaycan'ın durumu çok vahim idi. Silahlı kuvvetler parçalanmış ve dağınık şekildeydi: çok zayıf olan Azerbaycan ordusu (ordu demek çok abartılıdır), İşleri bakanlığının silahlı kuvvetleri, Azerbaycan Halk Cephesi, Musavat, Azerbaycan Milli İstiklal, Bozkurt partilerinin silahlı kuvvetleri. Merkezi komutanlık yoktu. Kelimenin tam manasında Ermenistan ve Yukarı Karabağ Ermenilerinin hazırlıklı, nizamlı ve bir merkezden yönetilen silahlı kuvvetlerine karşı Azerbaycan eşkiya savaşı yapıyordu. Azerbaycan'ın güneyinde, İran'la sınırdaki, yaşayan Talışlar (Fars dilli halk) yedi bölgeni ele geçirmiş ve Talış-Muğan Cumhuriyeti kuruyorlardı. Onların elinde yaklaşık 80 tank, onlarla diğer ağır silahlar bulunuyordu. Azerbaycan'ın kuzeyinde, Rusya'nın Dağıstan Federe

¹⁹³ Zerkalo, 7 Temmuz, 2001.

Cumhuriyeti ile sınırda, yaşayan Lezgiler Azerbaycan'dan ayrılarak Dağıstan'a birleşmeği talep ediyorlardı. Azerbaycan hükümetinin Karabağ üze özel nemsilcisi, tugay komutanı albay Suret Hüseyinov merkezi yönetime karşı ayaklanmış, ona bağlı askeri birlikler cepheni bırakarak iki istigamette Bakü'ye doğru hareket ediyor, hükümete bağlı kuvvetler ise Bakü civarlarında siperler kuruyorlardı. Azerbaycan iç savaşın eşiğinde idi. Bu durumdan faydalanan Ermeniler saldırılarını güçlendirerek işgallerini gerçekleştirebildiler.

Mayıs 1994 tarihinde, Ermenistan ve Azerbaycan arasında ateşkes imzalandı ve Yukarı Karabağ sorununun barış yolu ile çözümlenmesi için görüşmeler süresi başladı.

İlk kez Karabağ adını 1988 yılında duyan dünya kamu oyu, etkin Ermeni propagandasının gerçekleri dikkatlerden uzak tutması sayesinde, bir süre sessiz kaldı. Ancak yapılan cinayet ve katliamlar ve Azerilerin çektikleri acılar karşısında olaylara duyarsız kalan kamu oyu nihayet Kafkaslar'da oynanan trajedinin korkunçluğunu anlamağa başladı. Bölge ve dünya barışını çeşitli tehdit ve riskler altına sokan çatışmaların ve başlayan savaşın sonuçlarını düşünmek zorunda kaldı. Uluslararası çeşitli girişimler başlatıldı ve şimdi de devam ediyor.¹⁹⁴

1994-1998 yıllarındaki görüşmeler Azerbaycan'ın Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev ve Ermenistan'ın Cumhurbaşkanı-"Karabağ" cemiyetinin lideri Levon Ter-Petrosyan arasında ve yönetiminde gerçekleşmiştir. Bu dönemde Yukarı Karabağ Ermenilerinin lideri Robert Koçaryan idi. Ter-Petrosyan Ermenistan'ın zor duruma sürüklenmiş olduğunu anlayarak, Ermeni halkına müracaatta bulundu ve Azerbaycan'la barış içerisinde yaşamağa mecbur olduklarını ve sorunu çözüme ulaştırmak gerektiğini açıkladı ve ertesi gün de taşnakların ve Rusya'nın baskısı ile istifa etmeye mecbur edildi ve siyasetten uzaklaştırıldı.

Ermenistan'ın Cumhurbaşkanı görevine Robert Koçaryan seçildi. Ermenistan'da taşnaklar iktidara geldiler. Yeniden görüşmeler başlandı. Koçaryan Karabağ sorununun "paket" hallini, yani bütün konuların bir anlaşma ile çözümlenmesini, teklif etti. Bu çok zor ve mümkün değildir. Karabağ sorununun en mantıklı çözüm yolu kademeli çözümdür.¹⁹⁵

Görüşmelerde hiç bir ilerleme gerçekleşmiyordu. Ermenistan'da Koçaryan tam güce sahip değildi. 27 Ekim 1999 tarihinde Meclis

¹⁹⁴ Katliam, İstanbul, 1993, s.9.

¹⁹⁵ Nezavisimaya gazeta, 27 Temmuz, 2001.

binasında Ermenistan'ın Başbakanı Vazgen Sarkisyan, Meclis Başkanı Karen Demirçyan (Sovyet döneminin sonuncu Komünist Parti Birinci Cekreteriyani Devlet Başkanı), Meclis Başkanının 2 yardımcısı, 1 Bakan ve 3 Milletvekili silahlı terör saldırısı neticesinde öldürüldüler. Muhafif partiler bu saldırıda Koçaryanı suçladılar. Koçaryan ise öldürülen Sarkisyanın kardeşi Aram Sarkisyanı Başbakan görevine getirdi. Ermenistan'ın büyük partilerinden olan Ermenistan Halk Partisinin Başkanlığına öldürülen Demirçyanın oğlu Stepan Demirçyan getirildi. Yeni Başbakan ve güçlü simalardan olan savunma bakanı Vagarşah Arutyunyan Mayıs 2000'de istifa ettiler ve böylece, Robert Koçaryan tüm rakiplerinden kurtularak Cumhurbaşkanı koltuğunu sağlamlaştırmış oldu.¹⁹⁶

1992-1996 yıllarında Rusya'nın Karabağ sorunu ile ilgili yetkili temsilcisi Büyükelçi Vladimir Kazimirov anlatıyor ki, Mayıs 1994 tarihinde ateşkese varıldığı zaman her iki taraf 10 gün içerisinde silahlı çatışmalara son vermek hakkında büyük siyasi anlaşma yapacaklarına dair söz verdiler de, bunu yapmadılar. 3 yıl içinde tarafların bu ciddi olmayan tavrı arabulucuların sabrını taşımış ve onlar başka yollara başvurmağa mecbur olmuşlardır. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı Minsk grubunun teklifleri 1997-1999 yıllarında 3 kez, hem Azerbaycan, hem de Ermenistan tarafından reddedilmiştir. Sonra görüşmelere Cumhurbaşkanı katılmış, onlar arasında 17 görüşme yapılmışsa da, bu görüşmeler bir neticeye varılmasıyla sonuçlanmamıştır.¹⁹⁷

Sonuncu kez, Şubat 2001 tarihinde, görüşmeler yoğunlaştı. Bu zaman Azerbaycan ve Ermenistan basınında Karabağ sorunu ile ilgili olarak üç belge yayımlandı. Bu belgeler AGİT'in Minsk grubu tarafından hazırlanmış ve taraflara sunulmuşdu. Sorunun çözümünün üç yolu, "paket", "kademeli" ve "ortak devlet" şeklinde, taraflara teklif olunuyordu.¹⁹⁸

5 Mart 2001 tarihinde, Paris'te Azerbaycan ve Ermenistan Cumhurbaşkanı arasında 15-ci görüşme yapılmış, AGİT'in Minsk grubu taraflara böyle bir çözüm planı sunmuştur: Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü sağlanacak, Azerbaycan Cumhuriyeti ve "Yukarı Karabağ Cumhuriyeti" arasında ortak bir devlet kurulacaktır. Ermenistan ve Yukarı Karabağ Yönetimi "ortak devlet" planını kabul etmiş, Azerbaycan ise reddetmiştir.¹⁹⁹ Bundan hemen sonra

¹⁹⁶ Nezavisimaya gazeta, 29 Nisan, 2001.

¹⁹⁷ Sodrujestvo, 30 Mayıs, 2001.

¹⁹⁸ Novoye Vremya, № 10, 11 Mart, 2001.

¹⁹⁹ Nezavisimaya gazeta, 6 Mart, 2001.

Azerbaycan'da tüm siyasi parti ve örgütler, devlet ve hükümet yetkilileri arasında savaş sözcüğü kullanılmaya başlanmış ve hemen taraflar arasında ABD'de 16-cı görüşme yapılmıştır.

Key-West görüşmesi arifesinde, 30 Mart 2001 tarihinde, ABD'de resmi bir bildiri yayımlanmış ve ilk kez olarak belirtilmiştir ki, Ermeniler 1813 yılından başlayarak, Rusya'nın bu bölgeni ele geçirmesinden sonra, Karabağa yerleştirilmeye başlanmış ve buranın Azeri nüfusu gittikçe azalmıştır. Bölgenin merkezi tüm ahalisi Azeri olan Şuşa kenti olmuştur. Mayıs 1992'de Ermenistan ve Karabağ Ermenilerinin silahlı kuvvetleri Şuşanı işgal etmişlerdir. Azerbaycan'ın diğer bölgeleri de Ermenistan ve Karabağ Ermenilerinin silahlı güçleri tarafından işgal edilmiştir.²⁰⁰

Kafkaslardaki enerji kaynaklarını düşünerek bölgede sorun istemeyen ABD, Azerbaycan ve Ermenistan'ı 13 yıldır kanlı bıçaklı kılan Yukarı Karabağ sorununa çözüm iradesini göstererek tarafları 3-7 Nisan 2001 tarihinde Florida eyaletinin Key West kentinde ağırladı. Başkan Bush Azeri ve Ermeni liderleri Haydar Aliyev ve Robert Koçaryan ile ayrı ayrı görüşmüş, onların barış çabalarını övmüş ve sürdürmelerini dilemiştir.²⁰¹

Bu toplantıda yine "ortak devlet" planı görüşülmüş, Koçaryan, 8 yıldır işgal altında tuttıkları Yukarı Karabağ bölgesini geri vermeyeceklerini vurgulamış, Aliyev'in bu bölgede "Ermenilere geniş otonomi" önerisini "müzakere konusu olamaz" diye geri çevirmiştir.²⁰²

Haydar Aliyev ise, aracılardan ve karşı tarafın beklemediği kadar sert bir konuşma yaparak aracılardan ve işgalci taraf olan Ermenistan'ı sert bir biçimde eleştirmiştir. Aliyev, Ermenistan'ı "Gerçekleri anlamamak"la...aracılığa soyunan büyük devletleri de "Çifte standart uygulamak", "Vurdum duymazlık...Ve adil davranmamak"la suçlamıştır.²⁰³

Key West görüşmesi sonunda bildirildi ki, Cumhurbaşkanları Haziran ayında bir araya gelecekler. Sonra Bush-Putin görüşmesi ile ilgili olarak bu görüşme ertelendi. 17-ci görüşme Rusya Başkanı Putin'in aracılığı ile gerçekleşti, ancak neticesiz sonuçlandı. Sonra 11 Eylül hadisesi baş verdi, bunu takiben Afganistan operasyonu gerçekleşti ve Karabağ sorunu şuanda bir sürelik gündemin dışında kalmış bulunuyor.

Karabağ savaşı yüzünden Azerbaycan'da 20 000 kişi ölmüş, 100

²⁰⁰ Nezavisimaya gazeta, 18 Nisan, 2001.

²⁰¹ Radikal, 11 Nisan, 2001.

²⁰² Hürriyet, 10 Nisan, 2001

²⁰³ Star, Nisan, 2001.

000'den fazla insan yaralanmış ve 8 500 kişi de sakatlanmıştır. Yaklaşık 900 yerleşim yeri, 700 okul, 270 hastane tahrip edilmiştir. Azerbaycan'ın gördüğü hasarın değeri yaklaşık 53 milyar ABD dolarıdır.²⁰⁴

Karabağ sorununun çözümü Rusya'ya bağlıdır. Rusya Güney Kafkasya'da gücünü kaybetmektedir. Rusya'nın Azerbaycan'da askeri üssü yoktur, Azerbaycan'ın İran ve Türkiye ile olan sınırlarında da Rus askeri bulunmuyor, bu sınırlar ancak Azeri askerleri tarafından muhafaza ediliyor. Azerbaycan'ın petrol ve gaz projelerinde, boru hatları inşasında ABD ve Türkiye'nin aktif rolü Rusya'nı kızdırıyor. Çünkü bu tür ekonomi projelerde zayıf olan Rusya kenarda kalmış ve bölgeden uzaklaşmış oluyor. Rusya ile Azerbaycan arasında mevcut diğer bir sorun ise Azerbaycan'da yerleşik olan Gebele radar istasyonudur. ABD ile SSCB arasında 1972 yılında imzalanmış Antibalistik Füze Antlaşmasında (ABM) bu istasyonun adı da geçiyor. Gebele radar istasyonu konusunda Azerbaycan ile Rusya arasında şu ana kadar her-hangi bir anlaşma imzalanmamıştır. "Daryal" tipi radarın yapımı 1975 yılında kararlaştırılmış, inşasına 1982 yılında başlanmış, 1985 yılında 16 katlı istasyon kurulmuş ve 1987 yılında inşaat işleri sona ermiştir. Gebele radar istasyonu Rusya'ya Yakın ve Orta Doğu'nu, İrankörfezini, Arap denizini, Hint okyanusu'nu kontrol altında tutma imkanı sağlıyor. 1992-1997 yıllarında istasyonun masrafları ile ilgili Rusya'nın Azerbaycan'a olan borcu o zamanki 100 milyon Rus rublesidir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın emri ile istasyon savaş nöbetinden çıkarılmıştır. Şu anda istasyonda bulunan üç takım teknik vasıta "savaş durumuna hazır", "soğuk yedek", yahut "belirli kurallara bağlı işler" rejiminde tutuluyor. Bunlardan biri arasına, kısa süreli olarak, "savaş durumu" rejimine bağlanarak yörünge hedeflerin parametrelerini daha açık ve kesin belirlemek için gereken işlerin yapılması sağlanıyor. İstasyonun sadece aylık elektrik masrafları 10 milyon dolardır. Azerbaycan yıllık kira olarak Rusya'dan 240 milyon dolar talep ediyor. Önceleri istasyonda ancak Rus askeri uzmanları çalışıyordu. Son yıllarda burada Azerbaycan'ın subay ve askerleri de bulunuyor.²⁰⁵

Rusya, Ermenistan'a her türlü askeri ve maddi yardım ve desteği sağlıyor, Ermenistan'ın subaylarını her yönden Rusya kamp ve eğitim merkezlerinde hazırlıyor, Ermenistan'da askeri üsler bulunduruyor, Ermenistan sınırlarını Rus subay ve askerleri Ermeniler ile ortak

²⁰⁴ EHO, 18 Mayıs, 2001.

²⁰⁵ Halkın Sesi, 21-22 Ekim, 2001.

muhafıza ediyor ve nihayet, Ermenistan ekonomisini ayakta tutuyor. Eylül 2001 tarihinde Rusya Cumhurbaşkanı Putin'in Erivan ziyareti sırasında bütün bu söylediklerimiz bir kez daha vurgulanmıştır.

Avrupa'da sade silahların sınırlandırılması ile ilgili 15 Mayıs 1997 tarihinde yapılan anlaşmaya göre Güney Kafkasya Rusya'nın çıkarlarının olduğu alan olarak gösterilmiştir. Bu konu ile ilgili olarak ABD'nin Azerbaycan'daki Büyükelçisi Ross Wilson'un Rusya basınına verdiği demeçte şöyle vurgulanmıştır: "Biz, Rusya'nın Güney Kafkasya'da çıkarları olduğunu kabul ediyoruz. Umuyoruz ki, Moskova da, ABD'nin bölgede çıkarları olduğu gerçeğini kabul ediyor. Bu çıkarlar arasında rekabet olduğunu da sanmıyoruz".²⁰⁶

Yukarı Karabağ yönetimi, Ermenistan ve Rusya'nın verdikleri destek ve yardımdan cesaretlenerek, 5 Eylül 2001 tarihinde yerel seçimler düzenlemiştir. Avrupa Konseyi Yukarı Karabağ bölgesini işgal altında tutan Ermeni yönetimini bunun yasal olmadığı konusunda uyarılmış ve yazılı bir açıklama da yayımlamıştır. Bu açıklamada, Azerbaycan ve Ermenistan arasında, 1991-1994 yılları arasında yaşanan çatışmalardan sonra, bölge halkının evlerini terk etmek zorunda kaldığı ve halen göçmen olarak yaşadığı vurgulanmış, Azerbaycan ve Ermenistan'ın 25 Ocak 2001 tarihinde Avrupa Konseyi'ne üye olarak kabul edildikleri sırada, söz konusu sorunun siyasi yolla ve barışçıl bir biçimde çözümü yolunda taahhütte buldukları belirtilmiş, "bu tür bir girişimde bulunarak çözüm çabalarına darbe vuran taraf olarak gözükmenin, Yukarı Karabağ'daki Ermenilerin çıkarına olmayacağı" ifade edilmiştir.²⁰⁷

Yukarı Karabağ sorununun çözümü şu anda beklemededir. Böyle anlaşılıyor ki, ABD, Fransa ve Rusya, Ermenistan ve Yukarı Karabağ yönetimi bu konuda kararlarını vermişlerdir: çözüm yolu "ortak devletin" kurulmasıdır. Buna göre de, susuyorlar, hiç bir adım atmıyorlar ve yeni çözüm yolları aramıyorlar. Sadece, Azerbaycan'ın evet demesini bekliyorlar.

Azerbaycan, bu koalisyonun ya teklifini kabul edecek, yahut ta, savaşa hazırlığını güçlendirecek ve hızlandıracaktır. Azerbaycan, artık 1991-1994 yıllarındaki Azerbaycan değildir. Devlet iç problemlerini halederek huzura kavuşmuştur. Devletin otoritesi ve gücü kendini her alanda belli etmektedir. Azerbaycan ordusu yaratılmış, silahlanmış, iyice silahlanmakta ve eğitilmektedir. Askeri okullar tamamen yeniden kurulmuş ve ilk subaylarını yetiştirmeğe

²⁰⁶ Nezavisimaya gazeta, 26 Haziran, 2001

²⁰⁷ Türkiye, 25 Eylül, 2001.

başlamışlardır. Azerbaycan ekonomisi canlanıyor, petrol ihracatı artıyor, ülkenin döviz girdisi çoğalıyor. Azerbaycan savaş yapabilecek ve savaşı finanse edebilecek güce sahip olmaktadır. Bu söylediklerimizin göstergesi olarak ta, 26 Haziran 2001 tarihinde, Azerbaycan ordusunun kuruluşu kutlamalarında, Azerbaycan savunma bakanı konuşmasında Azerbaycan silahlı kuvvetlerinin işgal edilmiş toprakları kurtarmağa hazır olduğunu ve bunu Baş komutan Cumhurbaşkanı'nın emri olursa, derhal gerçekleştirebilecekleri güce olduğunu beyan etmiştir.

9. KIBRIS VE ERMENİLER

Kıbrıs'a ilk Ermeniler (yaklaşık 3 000 kişi) Bizans imparatorluğu devrinde, VI yüzyılın ikinci yarısında, getirilmişlerdir.²⁰⁸

İllinoys Üniversitesinde çalışan Amerikalı tarih profesörü Ronald C.Jennings 1993 yılında New-York'da yayınlanan "Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, (1571-1640)" adlı kitabında Kıbrıs adasında gayri Müslim ahali gibi Ortodoks Rumları, Ermenileri, Maronitleri (Suryani) ve Yahudileri gösteriyor. Demek ki, hala Osmanlı döneminde Kıbrıs'ta bir miktar Ermeni yaşıyordu.²⁰⁹

Bunlar muhtemelen 1335 yılında Mısır Memlûk Devleti Kilikya bölgesini ele geçirdiğinde Kıbrıs'a kaçan Kilikya Ermenileridir.²¹⁰

Ermeniler ada'ya 1909'da Adana hadiselerinden sonra bir miktar ve yine 1921-1922 yıllarında Fransızların Adana ve civarını boşaltmaları üzerine bir İngiliz sömürgesi olan Kıbrıs'a toplum halinde akın etmişler ve bir kısmı Kıbrıs'tan başka memleketlere dağılmışlardır. Ada'ya gelen Ermeniler doğrudan Türk semtlerine ve Türk çarşılarına yerleşme arzuları izhar ettikleri bildirilmektedir. Kıbrıs'a o zaman gelen Ermeni nüfusunun 8 000 kişi civarında olduğu kayıt edilmektedir.

I Dünya Savaşı başladığında Fransa ve İngiltere Kıbrıs'ta bir Ermeni askeri gücü oluşturarak Osmanlı İmparatorluğuna karşı kullanmak gayesiyle harekete geçmiş, bu hareket 2 Ekim 1916 tarihinden itibaren ivme kazanmış ve Boğaztepe (Monarga), Dokuzevler ve Lefkoşa'da toplam 3 kamp faaliyete geçmiştir.²¹¹

Fransızlar, adada yaşayan Türklerin böyle kampların varlığından rahatsız olacaklarından emin oldukları için Kıbrıs Türk toplumuna gözdağı vermek gayesiyle Kıbrıs Türk toplumunun önde gelen isimlerini bir bahane ile tutuklayarak Girne Kale'sinde hapse atmışlardı. Bu tip uygulamalar 1923 tarihinde Cumhuriyetin ilanına kadar devam etmiş, Fransızlar ve İngilizler değişik bahaneler ileri sürerek hem hapse attıkları Türklerin tutukluluk sürelerini uzatmış, hem de daha bir çok Türkü tutuklamışlardı.²¹²

²⁰⁸ Okno v mir. Kipr, Moskova, 1996, s.51.

²⁰⁹ Netice Yıldız. Kıbrıs ve Akdeniz'de Müslüman ve Gayrimüslimler. Tarih ve Toplum, Kasım 1994, Sayı 131.

²¹⁰ Belgelerle Ermeni sorunu, Ankara, 1984, s.9.

²¹¹ Belgelerle Ermeni sorunu, Ankara, 1984, s.41

²¹² Ulvi Keser. Kıbrıs. 1914-1923. Fransız Ermeni kampları, İngiliz esir kampları ve Atatürkçü Kıbrıs Türkü, Lefkoşa, 2000, s.63.

Kampların faaliyete geçtiği ilk dönemde 200'er kişilik olan 6 Lejyon bölüğü ve daha sonraki yıllarda 5 000'e kadar ulaşmış olan bu Ermeni birliği, 1917 yılından itibaren İngiliz Generali Allenby'nin komutasında Türklere karşı acı sonuçlar verecek savaşa girmişlerdi. I Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Mersin, Dörtiyol ve İskenderun bölgelerinde seferberlikten ve işlemiş oldukları suçlardan kaçan Ermeniler, Fransız ve İngiliz askeri eğitim kamplarında eğitim görmüş bazı Ermeniler, Fransızlar tarafından Musa Dağı'ndan ve İngilizler tarafından Port Said'den getirilen Ermeniler, Kıbrıs'taki maden ocaklarında çalışan, Mağusa surlarının tamir edilmesinde ve Kıbrıs'tan askeri gemilerle nakledilen kerestelerin gemilere yükletilmesinde istifa edilen esir Suriyeliler, Iraklı Araplar ve Ermeniler ve diğerleri bu kamplara katılmışlardı.

O dönemde Kıbrıs'taki Ermenilere destek kampanyasını Anadolu'dan Kıbrıs'a kaçan Ermeni liderleri Strak, Kirkor, Karabet ve Artvin, Yunanistan, Mısır, Fransa, İngiltere ve ABD'deki bazı kişi ve kuruluşlar, Kıbrıs Rum İttihat Birlik Kulübü, Kıbrıs Yüksek Komiser Yardım fonu, Girne Psikoposluğu ve Lefkoşa X.Theccocharides Firması başlatmışlardı.

Ada içinden ve Avrupa ile ABD'den yapılan maddi desteği kamufle etmek için İngiliz Yüksek Komiserliği tarafından Kıbrıs'ta "Harp Fonu" oluşturulmuş ve bu fonun kullanılması Fransız Ermeni Kampı Komutanlığına verilmişti.²¹³

Türk esir kampında görev yapan Ermeni ve Rum asıllı doktorların Türk esirlere tutum ve davranışları son derece kötü olmuş, bu doktorlar özellikle hasta olan Türklere karşı son derece kaba davranmışlardı.²¹⁴

Ermeni terör kampındaki Ermeniler, Trikomo isimli bir Rum köyünü basıp soymaya çalışmış, Kraliyet Muhafız Alayı'ndan bir İngiliz askerini öldürmüş, bunun üzerine İngiliz Vali John Clauson'un talebi üzerine Ermenilerin kamp dışına çıkmaları ve civar köylerde bulunan Rumlar ve Tirklerle herhangi bir irtibat kurmaları yasaklanmışsa da, Ermenilerin sebep oldukları taşkınlıklar adayı sarmaya başlamıştı. Kamptaki Ermeniler civarda bulunan ve adadaki Ermeni azınlığa her zaman yardım etmişlerdi. Buna ilave olarak da, Rum yardımını alan ada Ermenileri Türk köylerine saldırmış, Karğaz bölgesindeki Türklerin güvenli bir şekilde Mağusa'ya gidip gelme-

²¹³ Ulvi Keser. Kıbrıs. 1914-1923. Fransız Ermeni kampları, İngiliz esir kampları ve Atatürkçü Kıbrıs Türkü, Lefkoşa, 2000 s.73-75.

²¹⁴ -----, s.86.

lerini engellemiş, Türk esir kampını da taş yağmuruna tutmuşlardı.

20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Fransa bayrağı altındaki Kıbrıs'taki Ermeni terör kampı kapatılmış, kampı ilgili her şey İngiliz Esir Kampı Komutanı Yarbay Motherwell'e teslim edilmiş ve bundan sonra kampdaki Ermeniler gemilerle adadan ayrılmışlar.²¹⁵

Şahitlerin söylediklerine göre I. Dünya Savaşı sırasında Mağosa civarında yaşayan Ermeniler, yoldan geçenlere karşı soygunlar yapmış, bölgede oturan Müslümanlara, dinimize ve Peygamberimize küfürler etmişlerdir.²¹⁶

Ermeniler arasında İngilizler devrinde bir Komünizm cereyanı varmış. O tarihten Kıbrıs'ta yaşayan Ermeniler Sağcı ve Solcu cephe-ler halinde faaliyet göstermekteymişler. İngiliz idaresinden destek bulan Ermeniler, komünist Ermenilere kolaylıklar temin ederek Ada'dan göç etmelerini teşvik etmişlerdir. Zengin Ermeniler bu tip Ermenilerin ada'dan ayrılması için para yardımları yapmışlardır.²¹⁷

Ermeniler, esasen Lefkoşa'da, bir kısmı da Mağosa civarında yerleşmişlerdi. Onların çoğu tüccar ve sanatkarlar idi.

Mesela Lefkoşa'da Ornik Zekeryan adlı Ermeni kimyevi gübre ithalatçısıydı. Artin Bohçacıyan'ın Lefkoşa'da 5 kumaş mağazası varmış.

Dikran Uzunyan ile Movsesi Sultanyan iki ortak işadamı olmuş, ralli marka bisikletler ve Dosoto marka motosikletlerin acen-tasıymışlar.

Ornik, Kirkor, Nersesyan adlı Ermeniler şeker, lokum, yemiş ithal ederek pazarlarmış.²¹⁸

1960'da Kıbrıs Cumhuriyeti'nin resmen ilan edileceği sırada Rum toplumu ile birleşmeği seçen Ermeniler, Rumların Türklere karşı giriştikleri imha kampanyasını müteakip Türk toplumu tarafından Lefkoşa'nın Türk kesiminden ayrılmağa mecbur edilmemişlerdir. Ermeniler, Türklere ile birlikte imha edilmemek maksadı ile Türk kesiminden kendi arzuları ile ayrılmışlardır. Bu gerçek, Mart 1964'de yabancı gazeteciler tarafından bizzat tespit edilmiştir. O zamanlar bazı Ermeniler gazetecilere "Rum kesiminde çalışmak ve Türk bölgesinde kalmak uygunsuzdur" şeklinde cevaplar vermişlerdir.²¹⁹

²¹⁵ Ulvi Keser. Kıbrıs. 1914-1923. Fransız Ermeni kampları, İngiliz esir kampları ve Atatürkçü Kıbrıs Türkü, Lefkoşa, 2000, s.91-93.

²¹⁶ I. Dünya Savaşında Kıbrıs'ta gelişen olaylar, Lefkoşa, 1992, s.15-17.

²¹⁷ Kıbrıs Türk Enformasyon Merkezi, 17 Eylül 1965, s.2

²¹⁸ Eşref Çetinel. Kıbrıs'taki Ermeniler, Halkın Sesi, 17 Haziran, 2001.

²¹⁹ Kıbrıs Türk İnsan Hakları Komitesi Bildirisi, 2 Temmuz 1969.

1960-1963 yıllarında Ermeni aileleri toplu olarak Kıbrıs'tan göç etmeğe başlamışlardır. Bu devirde Sovyetler Birliği ile anlaşmalı olarak 2 Rus vapuru ile her vapurda 500-600 kişi olmak üzere Ermenistan'a takriben 1 000-1 200 kişi civarında Ermeni göç etmiştir. Göç eden Ermenilerin ekseriyeti orta halli ve fakir insanlardandı. Aralarında sanatkarlar ekseriyetteydi.

1963'den 1965'e kadar 200 Ermeni ailesi daha Lübnan, Londra, Suriye, Amerika ve muhtelif memleketlere göç etmişlerdir. Ermenilerin Ada'dan göç etmelerinin nedenleri şunlar olduğu bilinmektedir:

- a) Rumların er ya da geç Ada'da bir karışıklık çıkararak Anayasa düzenini bozacakları ve azınlık oldukları için hadiseler esnasında arada ezileceklerini hissetmeleri;
- b) Rum yetkililerince istismar edilmekte olduklarından usandıkları;
- c) Berj Tilbiyan taraftarı veya akrabası olmayanların hayatlarının tamamen bir huzursuzluk içerisinde geçmesi;
- d) B.Tilbiyan taraftarı olmayanların Hükümet yahut her hangi bir müessesede iş almasının imkansızlığı.

Bu sebeplerden Kıbrıs'daki Ermenilerin yaklaşık % 30'u Ada'nı terketmiş, 4 000 kişi civarında olan Ermeni nüfusu 1965 yılı ortalarında 3 000 kişiye kadar azalmış, bunlar da Rum Cemaat Meclisinde Mebus olan Berj Tilbiyan'ın taraftarlarıydı.²²⁰

Rum tarafına geçen Ermeniler, Rumların propaganda emellerine alet olmayı yahut kendilerinden istenilen parayı vermeyi reddettilerinde katledilmiş, binalarına bomba atılmış, evlerine tecavüz yapılmış, dayak ve ölümlle tehdit edilmişlerdir. Bayan Luiza Bedrosyan ile annesi Bayan Samandjian'ın Rum kesiminin ortasında bulunan evlerinde 26 Şubat 1964 tarihinde katledilmiş olarak bulunması söylediklerimize bir örnektir.²²¹

Baskı ve tehdit altında bulunan Ermeniler, Rumların siyasi propagandasına alet olmuş, televizyon ve basında zaman zaman Türkler aleyhine beyanatlar vermişlerdir. Buna rağmen, Lefkoşa'nın Türk kesiminde rahat ve huzur içinde yaşayan Ermeniler soydaşlarının bu hareketlerinin kötü niyetli olduğunu 25 Nisan 1965 tarihinde gazete muhabirlerine verdikleri beyanla açıklamışlardır.²²²

Hadiselerin ilk günlerinde, Türk kesiminde bulunan bazı

²²⁰ Kıbrıs Türk Enformasyon Merkezi, 17 Eylül 1965, s.1-2.

²²¹ Special News Bulletin, 28 Şubat 1964, Sayı 64.

²²² Special News Bulletin, 27 Nisan 1965, Sayı 483.

Ermeniler, Rumlarla işbirliği yapmışlar ve ellerindeki telsiz cihazları ve telefonlarla Rumlara bilgi vererek, Türkleri imha için giriştikleri saldırılarda kendilerine yardımcı olmuşlar ve hatta Viktoria sokağında Türk ve Rum kesimlerinin ayrıldığı noktada bulunan Ermeni kilisesini Rumların mevzii haline getirilmesine de yardım etmişlerdir.²²³

Bu hadiseden sonra Rumlar, Viktoria sokağında yaşayan Ermenilerin Türkler tarafından mecburi olarak göç ettirildiklerini iddia etseler de, Rumların bu iddiası Ermeniler tarafından tekdiz edilmiştir.²²⁴

Bütün bunlara rağmen Kıbrıs'ta Türkler hiç bir zaman Ermenilere karşı düşmanca hisler beslememiş ve düşmanca muamelede bulunmamışlardır. Türk tarafında kalmış Ermenilere, Türkler yine kardeşçe muamele etmiş, kendilerine iye ve giyecek her türlü yardımda bulunmuşlardır.

Rum tarafına göç etmiş Ermenilerin birçoğu sonra Türk kesimine gelerek evlerini ziyaret etmiş ve eşyalarını almışlardır. 1 Haziran 1964 tarihinde Bayan Kohanig Şahinyan Türk kesimindeki evini ziyaret etmiş, ziyareti esnasında kendisine sual soran basın mensuplarına Türk Polisinin kendisine çok iyi davrandığını ve Türk kesiminde kendisini Rum kesiminden daha fazla emniyette hissetmekte olduğunu söylemiştir.²²⁵

Bay Haig Assaduryan isimli başka bir Ermeni 4 Haziran 1964'de Lefkoşa'nın Türk kesimindeki eski evini ziyaret etmiş, evini ve içerisindeki eşyaları dokunulmamış bulduğundan çok sevinmiş ve Türk Polisine, bundan dolayı teşekkür etmiştir.²²⁶

Ermenilerin bu şekilde eşyalarını almak için Türk tarafına gelmeleri ve Türk Polisine minnettarlıklarını ifade eden sözler sarfetmeleri, Rumların hoşuna gitmemiş, bu yüzden Bayan Kohanig Şahinyan feci şekilde dövülmüş ve ölümlle tehdit edilmiştir.²²⁷

Kıbrıs'ta, küçük bir azınlık teşkil eden Ermeniler, 1960 yıllarında, hemen her alanda örgütlenmişlerdi. "Ermeni Gençler Birliği", "Ermeni Kültür Derneği", "Ermeni Genel Hayır Cemiyeti" bu örgütlerden başlıcalarıydı. Ermenice öğretim yapan bir liseleri de mevcut idi.

Kıbrıs radyosu Ermenice yayınlar yapıyordu.²²⁸

²²³ Special News Bulletin, 31 Ocak 1964, Sayı 36

²²⁴ Special News Bulletin, 5 Mart 1964, Sayı 70.

²²⁵ Kıbrıs Türk Enformasyon Servisi.Özel Basın Bülteni, no.7,1.6.1964.

²²⁶ Kıbrıs Türk Enformasyon Servisi.Özel Basın Bülteni, no.9,4.6.1964.

²²⁷ Special News Bulletin, 25 Temmuz 1964, Sayı 1.

²²⁸ Esat Uras. Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, s.LXXII, İstanbul, 1987

Kıbrıs Ermenilerinin Lübnan Ermenileriyle yakın ilişkileri, Makarios'la Antilyas Katagikosu Horen I.'in yakın arkadaşlığı ile kurulmuştu. Makarios, Horen isminde bir Ermeni'yi Kıbrıs kilisesinde yetiştirerek, Lübnan'a göndermiştir. Bu papaz, Birinci Horen namıyla Beyrut'taki Antilyas Kilisesi'nin başına geçmiş, ayrıca "Kilikya Katagikosu"(Adana ve civarı halkının temsilcisi) ünvanını da almıştır.

Horen, Lübnan'da derhal Türkiye aleyhinde yoğun bir faaliyete girişmiş, Beyrut civarında deniz kenarında kurulacak ve gayesi dini olmaktan ziyade Türkiye aleyhinde faaliyet göstermek olan Saint Nişan Katedrali ve Vakfı'nın inşasına teşebbüs etmiş, arazinin İran'a ait olduğu anlaşılmıştı. Bu yüzden Horen, İran Şahı Rıza Pehlevi ile temasa geçmiş, Şah, Türkiye aleyhinde faaliyet gösterecek olan vakfa bu araziyi bağışlamıştı.

Horen, Lübnan'daki Ermenileri teşkilatlama, onları Türklere karşı bir harekete hazırlama faaliyetlerine devam ederken, 24 Aralık 1964 tarihinde Makarios'un direktifiyle Kıbrıs Dışişleri Bakanı Kiprianos BM Güvenlik Konseyi'nde "Ermeni Meselesi"ni yeniden ortaya atmıştır. Kiprianos, 1915 yılı Tehcir Kanunu'ndan bahis açarak "Türklerin Ermenileri öldürdüğünü, bu sebeble Ermenilerin bu insanlık dışı hareketin 50. Yıldönümünü anrnaya hazırlandıklarını" ifade etmiştir.

Makarios bununla yetinmiyerek 1965 yılı Ocak ayındaki Doğu Kilisesi mensupları toplantısına Ermeni konusu ile ilgili olarak bir tez getirmiştir. Habeşistan'ın Başkenti Adis Ababa'da İmparator Haile Seasie' nin hamiliğinde yapılan bu toplantıya Horen de katılmış, Makarios Türkiye aleyhindeki faaliyetlerine burada da devam ederek şöyle demiştir: "Türkiye Kıbrıs'taki Türkler için otonomi istiyor. Öyleyse biz de Türkiye'deki ekalliyetler için aynı tezi müdafaa edelim".²²⁹

"Ermeni Gençler Birliği" Taşnakların etki ve kontrolü altındaydı. Melkonyan Enstitüsü ise Hınçak grubunun etkin olduğu araştırma merkeziydi.

Kıbrıs Ermenilerinin büyük çoğunluğu Türklerle en iyi şekilde ilişkilerini devam ettirmekteydi. Ancak, Taşnak ve Hınçak gruplarının etkin oldukları örgütler Ermeni davasını devamlı olarak gündemde tutmağı ve Türkiye aleyhine hareketlendirmegi istemektedirler. 26 Haziran 1969 tarihinde Kıbrıs'ta toplanan İnsan Hakları Konferansı'na bu gruplar çeşitli müracaatlarda bulunmuş ve

²²⁹ Veysel Eroglu. Ermeni meزالirni, İstanbul, 1995, s.272-273.

önerilerini vermişlerdi.²³⁰

Kıbrıs Ermenilerinin lideri Berj Tilbian'ın başkanlığında, bütün Ermenilerin Başpatriği Vazgen'in emri üzerine ve Rum Temsilciler Meclisinin Başkanı Glafkos Klirides'in himayesi altında, 24 Haziran 1965' de, Ermenilerin "katliam" hadisesinin 50'nci yıldönümü münasebetiyle Melkonyan Enstitüsünde bir tören yapılmıştır.²³¹

Berj Tilbian Makariosa gönderdiği telgrafta şöyle diyor: "Türk asilerinin yine kendileri tarafından yaratılmış olan göçmen probleminin halli için dün yaptığınız teklifi büyük bir ilgi ile okudum. Bu teklifte göstermiş olduğunuz ali hristiyanlık ruhuna ve alicenablığa hayran olduğumu belirtmek isterim. Her ne kadar hakiki göçmenler olan Ermenileri unutmadığınıza eminim ise de, şunu saygıyla arz etmek isterim ki, Ermenilerin de aynı alicenaplıkla muamele göreceğine dair resmi beyanda bulunmanız, iki yıla yakın bir zamandan beri sessizce ve sabırla çile çekmekte olan cemaatımın maneviyatının takviyesine azami derecede yardım edecektir".²³²

Kıbrıs Rum Yönetimi Parlamentosu 29 Nisan 1982 yılında böyle bir karar almıştır: "1915 yılındaki Ermeni halkına yönelik soykırım, Türk rejimi tarafından organize şekilde gerçekleştirilmiştir".

BBC 6 Temmuz 1987 tarihinde İsrail İstihbarat Teşkilatının bildirisine dayanarak Kıbrıs'ta, Trodos dağlarındaki kamplarda, ASALA'ya mensub Ermeni teröristlerinin eğitim gördüğü haberini yaymıştır. Haberde, Güney Kıbrıs'taki kamplarda yaklaşık 700 Ermeni, Kürt ve Kıbrıslı Rum teröristin eğitildiği, ASALA'nın Suriye'den bir kaç kampını Güney Kıbrıs'a taşıdığı, bu kamplara maddi destek sağlamak amacı ile Ermeni Milli Harekatı'nın Lefkoşa'nın Rum kesiminde, Atina ve Tripoli'de irtibat ve bağlantı şubeleri kurduğu da bildiriliyor.

Mayıs 1996 tarihinde, Güney Kıbrıs'ın Larnaka kentinde AKEL'in girişimi ile komünist ve sol partilerin uluslararası forumu yapılmıştır. Dünyanın çeşitli ülkelerinden 38 kuruluşun katıldığı bu forumda Ermeni komünistleri de iştirak etmiştir.²³³

Yunanistan ve Ermenistan arasındaki her alanda, o cümleden de askeri alanda, yıllardır mevcut olan sıkı işbirliği Kıbrıs Rum Yönetimine de yansımış, Güney Kıbrıs Rum Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında Meclis Başkanları, Bakanlar, askeri yetkililer, milletvekilleri, ve saire her seviyede sıkı ilişkiler

²³⁰ Esat Uras. Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, s.LXXII İstanbul, 1987

²³¹ CBC/1, Rumca yayın-saat: 07.30. 24.4.1965.

²³² Basın Raporu, no.266, 25 Eylül 1965.

²³³ Nurani, Fazil Aleskeroglu. Mejdu svastikoy I krestom, Baku, 2000, s.141-143.

yürütülmekte, sistemli olarak her iki taraf arasında karşılıklı ziyaretler gerçekleştirilmektedir.

Güney Kıbrıs Cumhuriyetinin Meclis Başkanı Spiros Kiprianu Mart 2001'de Ermenistan'ı ziyaret etmiş, Ermenistan Cumhuriyeti Meclis Başkanı Armen Haçatıryan ile görüşmeler yapmış, Cumhurbaşkanı Robert Koçaryan tarafından kabul edilmiştir. Bu görüşmede Koçaryan iki ülke arasında tarihi bağların mevcut olduğunu söylemiş, iki ülke arasındaki geleneksel dostluğun uluslararası kuruluşlardaki işbirliğinde de kendini gösterdiğini belirtmiştir.²³⁴

Güney Kıbrıs'ın Savunma Bakanı Sokrates Hasikos Eylül 2001'de Ermenistan'a resmi bir ziyaret gerçekleştirmiş, Cumhurbaşkanı Robert Koçaryan, Meclis Başkanı Armen Haçatıryan, Başbakan Antranik Markaryan ve Savunma Bakanı Serj Sarkisyan ile ikili görüşmeler yapmıştır.²³⁵

2002 yılının Şubat ayının sonlarında Ermenistan'ın Savunma Bakanı Sarkisyan'ın Güney Kıbrıs'a ziyareti gerçekleşmiş ve iki taraf arasında savunma ve askeri konularda yeni bir işbirliği anlaşması imzalanmıştır. Güney Kıbrıs ile Ermenistan arasında yıllardır askeri-teknik konular, askeri eğitim ve çeşitli diğer hususlarda işbirliği öngören bir savunma anlaşması mevcuttur.

Ermenistan'ın Savunma Bakanı Serj Sarkisyan Rum Yönetimi Başkanı Glafkos Kleridis, Meclis Başkanı Dimitris Hristofyas, Rum Ortodoks Kilisesi Başpiskoposu Hrisostomos tarafından kabul edilmiş ve Rum Savunma Bakanı Hasikos'la savunma işbirliği anlaşması imzalamıştır. Ermeni Bakan'ın Kleridis'i ziyaretinde, Savunma Bakanı Hasikos, Güney Kıbrıs'ın Ermenistan'a da akredite Moskova Büyükelçisi Haralambos Yoannidis ve Rum Meclisinde'ki Ermeni Cemaati Temsilcisi Petros Kalaycıyan da iştirak etmişlerdir.

Sarkisyan'la Başpiskopos Hrisostomos yaklaşık 40 dakika başbaşa görüşmüş ve "bizim ortak düşmanımız Türkiye'dir" şeklinde bir açıklama da yapmışlardır.

Yunanistan'ın Harp Okulları'nda çok sayıda Ermeni subayları eğitiliyor ve bu subaylara askeri eğitimleri öncesinde Güney Kıbrıs'ta Yunanca öğretiliyor.²³⁶

Güney Kıbrıs Rum Meclisindeki Ermeni toplumunun temsilcisi Petros Kalaycıyan'ın Rum-Ermeni ilişkilerinin pekişmesinde

²³⁴ AZG Armenian Daily, 16 Mart, 2001.

²³⁵ AZG Armenian Daily, 20 Eylül, 2001.

²³⁶ Volkan, 20 Şubat, 2002.

Halkın Sesi, 24 Şubat, 2002.

küçümsemeyecek kadar önemli rolü vardır. Kalaycıyan 1996 yılından Milletvekildir ve Mayıs 2001 seçimlerini tekrar kazanabilmiştir.²³⁷

Onun büyük desteği ile Kıbrıs'ın Rum kesiminde Ermeni toplumu tarafından iki dilde aylık "Paros" dergisi yayınlanıyor.²³⁸

Kıbrıslı Rumların desteği ile adada Ermeni Gizli Kurtuluş Ordusunun kampları faal durumdadır. 17 Türk diplomatına suikast yaparak öldüren bu terörist örgütünün binden fazla teröristi bulunuyor.²³⁹

GüneyKıbrıs Meclisi 25 Nisan 2002 toplantısında "Ermeni soykırımı" anma töreni yapmış, Kalaycıyan da "her bir Ermeni adından teşekkürünü" bildirmiştir. "Ermeni soykırımını" BM gündemine getiren ilk Avrupa ülkesi unvanını taşıyan Güney Kıbrısın tüm siyasi partileri bu toplantıda Türkiye'ni suçlayarak "kardeş Ermenistanla dayanışmada olduklarını beyan etmişlerdir.²⁴⁰

Kıbrıslı Rumların Ermenilerle neler konuştuğunu ve neler planladığını tahmin etmek hiç de zor değildir. Rumlar, Yunanlılar ve Ermenilerin birleştikleri nokta genişleme ve yayılma politikasıdır, Türklere, Türkiye'de, Azerbaycan'da ve Kıbrıs'ta zarar vermektir. Ermenilerin 1890-1920 yıllarında Türkiye ve Kafkasya'da, 1988-1993 yıllarında Karabağ'da Türklere karşı yaptıkları katliamlar, Yunanlıların 1919-1922 yıllarında Anadolu'da Türklere karşı çıkarılmış oldukları kanlı savaş, Rumlarla Yunanlıların 1963-1974 yıllarında Kıbrıs'taki Türklere karşı gerçekleştirmiş oldukları katliamlar hafızamızda ve kalbimizde hala izini kaybetmemiştir. Ama bu kadar kanlar akıtmalarına rağmen, Türkleri yenmeyi beceremeyeceklerine rağmen ve bu kadar yenilmelerine rağmen Türklere karşı olan bitmeyen kin, düşmanlık ve intikamlarını inatla sürdürmektedirler.

Yunanistan-Ermenistan-Güney Kıbrıs ilişkileri, özellikle de askeri, artık çok büyük boyutlara ulaşmıştır. Bu üçlü son yıllar Rusya ile her alanda olan ilişkilerini sürekli geliştiriyor ve İran ile de yakın ilişkiler kurma çabaları sergiliyorlar.

Ermenistan, Yunanistan ve İran arasında üçtarafli ilişkiler Ağustos 1995 yılında başlamış, bu ülkelerin Dış İşleri Bakanlarının 22 Aralık 1997 senesi Atina görüşmesinden sonra ise kurumlaşma aşaması başlamıştır. Bu üç ülkenin Dış İşleri Bakan Yardımcılarının katıldığı Yürütme Kurulu toplantıları iki senede bir yapıyor, bunlardan da sonuncusu Şubat 2002'de Yerevan'da gerçekleşmiştir.²⁴¹

²³⁷ AZG Armenian Daily, 21 Nisan, 2001.

²³⁸ AZG Armenian Daily, 26 Nisan, 2002

²³⁹ Sabir Asadov, İsrafil, Mamedov. Terrorizm. Pricina i sledstviye, Baku, 2001, s.29

²⁴⁰ AZG Armenian Daily, 26 Nisan, 2002.

²⁴¹ AZG Armenian Daily, 12 Şubat, 2002.

10. 24 NİSAN VE ERMENİ FAALİYETLERİ

ABD'deki Ermeni lobisi 2001 yılının ilk yıllarında ana hedefini Başkan George Bush'un 24 Nisan 2001'de beklenen açıklamasına "soykırım" sözcüğünü ekletmek olarak belirlemişlerdi. Bu nedenle Ermeni lobisi "Ermeni soykırımını" resmen tanıması için ABD Başkanı Bush'a baskı kampanyası başlatmış, Ermeni lobisi temsilcileri Bush'a sunmak üzere bir mektup hazırlayarak Temsilciler Meclisine imzaya açmış, imza toplamış, ancak istediklerine ulaşamamışlardır. Çünkü Başkan Bush soykırım sözcüğünü konuşmasında kullanmamıştır.²⁴²

Soykırım kelimesi nedir, nerede, ne zaman ve niçin kullanılıyor? Bu konuda ABD tarihçisi Justin McCarthy "Ermeni soykırımını" savunan tarihçileri mantıksız bulduğunu söyleyerek aşağıdaki şekilde söylüyor: "...soykırım yapmayı planladığınızda bir gruptaki tüm insanları öldürmeyi amaçlarsınız. Osmanlı Hükümeti İstanbul, İzmir, Edirne'deki Ermenilere saldırmadı, rahatsız dahi etmedi... Suriye'ye doğru göçe zorlanan Ermenilerin çoğu hayatta kaldı. Ermeni tarihçiler de bunu söylüyor. Oysa her şey Osmanlıların kontrolü altındaydı. İsteselerdi göç sırasında öldürebilirlerdi. Kolaylıkla ortadan kaldıracabilecekleri insanları öldürmediler... Sadece bir taraftan söz ederseniz soykırım gibi görünür. Oysa herhangi bir savaşta taraflar birbirlerini öldürür. Amerikan iç savaşında da böyle oldu. İki taraf birbirini öldürdüğü zaman soykırımdan söz edilemez. Ya da illa sözcüğü kullanmak istiyorsanız iki taraflı soykırım dersiniz".²⁴³

Ermeniler, yayınladıkları çok sayıda kitap ve yazılarda Türkler aleyhinde o kadar çok yalan ve iftiralar söylemişlerdir ki, bir çok ülkelerde insanların kafalarında Türkler "katil", Ermeniler ise "masum" insan olarak benimsenmiştir.

1890 yıllarından başlayarak bu "masum" Ermeniler Erzurum, Kayseri, Yozgat, Merzifon, Sason, Adana, Bitlis, Van, ve saire yerlerde isyanlar gerçekleştirerek Osmanlı devletinde gerginlik yaratmış, Türklere, Kürtlere ve diğer Müslüman halka saldırarak binlerce insan katletmişlerdir.

Birinci Dünya Savaşı zamanı Rus ordusu Osmanlı topraklarına dahil olduğunda onların sıralarında Ermeni askeri birlikleri bulunuyordu. Ermeni çeteleri hem cephe bölgelerinde, hem cephe arkasında,

²⁴² MİLLİYET, 20 Nisan, 2001.
STAR, 26 Nisan, 2001.

²⁴³ HÜRRİYET, 21 Mart, 2001.

hem de Van, Bitlis ve Muş civarlarında silahsız insanları katlediyorlardı.

Rus ordusu 1915'de Van'a yaklaştıkları zaman orada Nisan ayında büyük bir Ermeni isyanı gerçekleşmiş ve neticede Ruslar Van'ı ele geçirmişlerdi. Bu durumu kullanan Ermeniler daha da kuduzlaşmış, silahsız Müslüman halka, Türkler ve Kürtler dahil, saldırılarını genişletmiş ve binlerce masum insanı öldürmeye devan etmişlerdi.

Nisan 1915'de Ruslar Ermenilerin yardımı ile Doğu Anadolu'da ilerlemekte, İngiliz ve Fransız donanmaları Çanakkale Boğazını zorlamakta, Osmanlı orduları çeşitli cephelerde düşman kuvvetleriyle savaşmaktaydılar.

Osmanlı Hükümeti bu durumun karşısında önce Ermeni Patriği, mebusları ve önde gelenlerini çağırarak Ermenilerin Müslümanları katletmeye devam etmeleri halinde gerekli önlemleri alacağını bildirmekle yetinmiş, bu sonuç vermeyince 24 Nisan 1915'de Ermeni cemiyetlerini kapatmış ve yöneticilerinden 235 kişiyi devlet aleyhinde faaliyette bulunmak suçundan tutuklamıştır.

Dışarıdaki Ermeni toplumlarının her yıl "katliam" yahut "soykırım" yıldönümü diye andıkları 24 Nisan işte bu 235 kişinin tutuklandığı tarihtir.

Ermeni lobisi 24 Nisan tarihinin "Ermeni soykırımını" anma günü kabul edilmesi için ABD'de Başkanlık seçim kampanyasının başından beri Bush karşısında oy şantajı kullanmış, Cumhuriyetçi Başkan Bush seçim kampanyası sırasında, Demokrat rakibi Al Gore gibi Ermenilere destek vaatlerinde bulunmuştu. ABD Başkanları her yıl 24 Nisan'da ölen Ermenileri anan bir açıklama yayınlıyorlar. Ancak hiçbir zaman soykırım sözü kullanmamışlardır.²⁴⁴

Günümüzdeki Ermeni faaliyetleri aşağıdakilerdir:

1. Ermeni lobisi Ermeni tasarısının ABD Temsilciler Meclisinde tanınmasının eski Başkan Bill Clinton tarafından engellenmesiyle faaliyetlerini çeşitli ABD eyaletlerinde sözde soykırım tasarıları ve kararları alınmasına ağırlık vererek yürütmeye devam etmişlerdir. Nisan 2001'de Maryland eyaletinin yerel senatosu ve ardından temsilciler meclisi 24 Nisan'ın sözde "Ermeni soykırımı" anma günü olarak tanınmasını onaylamıştır.²⁴⁵

Son olarak da Nisan 2002'de Viskonsin eyaleti²⁴⁶, ve hatta 1000

²⁴⁴ MİLLİYET, 1 Nisan, 2001.
KIBRIS, 1 Nisan, 2001

²⁴⁵ TÜRKİYE, 8 Nisan, 2001.
KIBRIS, 11 Nisan, 2001.

²⁴⁶ ARMINFO, 3 Nisan 2002.

Ermeninin yaşadığı Kolorado eyaleti de 24 Nisan'ı "Ermeni soykırımını" anma Günü olarak kararlaştırmıştır.²⁴⁷ ABD'deki toplam 50 eyaletten 25'inde 24 Nisan "Ermeni soykırımının yıldönümü" olarak ilan edilmiştir.²⁴⁸

2. Ermeni lobisinin büyük önem verdiği faaliyet alanlarından biri de çeşitli ülkelerde Ermeni soykırımı iddialarına dönük Türkiye aleyhinde kararların aldırılmasıdır. 1920'den günümüze kadar bu tür 12 ülkede 21 karar alınmıştır. Bu ülkeler içerisinde ABD, Arjantin, Yunanistan, Fransa, İtalya, Rusya ve saire bulunuyor. Kıbrıs Rum Yönetimi Parlamentosu da 29 Nisan 1982 tarihinde "1915 yılındaki Ermeni halkına yönelik soykırım, Türk rejimi tarafından organize şekilde gerçekleştirilmiştir" şeklinde yazılmış bir karar almıştır.²⁴⁹

3. Ermeni lobisinin ve Ermenistan Cumhuriyeti'nin başka bir faaliyet alanı da uluslararası kurumlarda Türkiye aleyhine kararların alınmasıdır.

Avrupa Parlamentosu 1987'de bu konuda böyle bir utanç verici karar almıştır: "AP Ermenilere karşı 1915-1917 yıllarında cereyan eden trajik olayların BM Genel Kurulu'nun 9 Aralık 1948'de kabul ettiği jenosid sözleşmesinin öngördüğü anlamda bir jenosid teşkil ettiği görüşündedir".

Avrupa Parlamentosunda Türkiye için hazırlanan raporda, 15 Kasım 2000 tarihinde, Ermeni soykırımına atıfta bulunan bir değişiklik önergesi kabul edilmiştir.

2001 yılında BM İnsan Hakları Komisyonu'nda BM'nin Cenevre'deki Ermeni Temsilcisi soykırımın "tarihi bir gerçek" olduğunu ve Türkiye'nin bunu tanıması gerektiğini söylemiştir. Ermenistan temsilcisi Türkiye'nin insan haklarına saygı göstermediğini, bu ihlalinin tüm Kıbrıs'ta da sürdürdüğünü de söylemiştir.²⁵⁰

4. Ermeni lobisi akla gelebilecek her bir şeye el atmaktan çekinmeyerek "Türkiye aleyhinde ne olursa olsun kötü bir şey olsun" düşüncesi ile hareket ediyor.

Ermeniler ABD'nin Virginia eyaletinde soykırımın okul programlarına ders olarak konulması için bu eyaletin Eğitim kuruluna başvurmuşlardır. Amaçları da bu idi ki, Virginia örnek olacak, soykırım zamanla ABD'deki tüm eyaletlerin ders programlarına konulacaktı. Ancak Washington'daki Türkiye Büyükelçiliğinin bastırması ile Ermeniler bu utanmaz ve çirkin girişimlerini gerçekleştire-

²⁴⁷ ARMINFO, 13 Nisan 2002.

²⁴⁸ SABAH, 13 Nisan, 2001.

²⁴⁹ KIBRIS, 26 Nisan, 2001.

²⁵⁰ HÜRRİYET, 6 Nisan, 2001.

memişlerdir.²⁵¹

Türk düşmanlığı ile tanınan Ermeni asıllı ünlü Fransız aktörü Charles Aznavour Japon gazetesine verdiği bir demeçte "Türkiye'ye girişimi yasakladılar" şeklinde konuşuyor²⁵², Ermeni asıllı yönetmen Atom Egoyan ise, oyuncular arasında Aznavour'un da yer aldığı, konusu sözde Ermeni soykırımı olan film çekmiştir. Ararat (Türkiye sınırları içerisinde bulunan Ağrı Dağı) isimli filmin çekimlerine Mayıs 2001'de başlanmış ve film 2002'de Kannes film festivalinde gösterilmiştir.²⁵³

Dünyanın yaklaşık 30 ülkesinde 1000'den fazla Ermeni sinema yönetmeni, baş rol ve ikinci dereceli oyuncu vardır. Bunların içinde ünlüleri Anri Vernoy, Şarl Aznavur ve Atom Egoyandır.²⁵⁴

Anri Vernoy (hakiki adı Aşot Malakyan'dır) 30-cu ve 40-cı yıllarda Fransada "Marselyez" gazetesinde "Ermeni soykırımı" konusunda bir dizi makale yayınlamış, 60'dan fazla film yapmıştır. Vernoy'un "Mayrik"(Ana) isimli filminin konusu Ermeni soykırımı neticesinde Marsel seherine göç etmiş Ermenilerin hayatıdır. Filmin bas rollerini Ömer Şerif ve Klaudie Kardinale canlandırmışlardır.²⁵⁵

Şarl Aznavur Eylül 2001'de Ermenistan'da iken II Papa ile Ermeni soykırımı anıtını ziyaret etmiş ve ``Ave Mariya`` şarkısını söylemiştir. Ermenistan'a büyük yardımlarda bulunan Aznavur'a Gümrü şehrinde heykel yapılmış, Yerevan'ın merkezindeki Yerevan otelinin karşısındaki meydana onun adı verilmiştir.²⁵⁶

Atom Egoyan da Aralık 2001'de Ararat filmine müzik yazdırmak amacıyla Ermenistan'ı ziyaret etmiş, Ermenistan'ın kültür Bakanı Roland Şaroyan ise ona hediye vererek Ermenistan hükümetinin ona faaliyetlerinde destek vereceğini bildirmiştir.²⁵⁷

Ermeniler, dünyanın çeşitli ülkelerinde katliam ve tehcir adına Ermeni anıtları inşa ediyor, 24 Nisan gününü törenlerle kutluyorlar. Böyle anıtlar Ermenistan'da, ABD'de, Lübnan'da, Mısır'da, Suriye'de, Fransa'da, İtalya'da, Bulgaristan'da, Brezilya'da ve diğer yerlerde yapılmıştır.²⁵⁸ Ermenistan'a gelen Devlet ve Hükümet Başkanlarını Eçmiyazın'deki Şehitler obeliskine götürüyorlar.

²⁵¹ STAR, 27 Mart, 2001.

²⁵² HÜRRİYET, 30 Mart, 2001.

²⁵³ STAR, 11 Nisan, 2001.

²⁵⁴ AZG Armenian Daily, 2 Şubat 2002.

²⁵⁵ AZG Armenian Daily, 12 Ocak 2002.

²⁵⁶ AZG Armenian Daily, 22 Eylül 2001.

AZG Armenian Daily, 27-28-29 Eylül 2001

²⁵⁷ AZG Armenian Daily, 8 Aralık 2001.

²⁵⁸ Necla Başgün. Türk-Ermeni münasebetleri, İstanbul, 1973, s.138.

Katolik dünyasının ruhani lideri Papa II Jean Paul, Eylül 2001'de, Ermenistan ziyareti sırasında Ermeni soykırımı anıtını ziyaret etmiş, Eçmiadzin Kilisesi'nde düzenlenen ayından sonra Ermeni Patriği II Karekin ile ortak açıklama yayınlamıştır. Açıklamada, "20.yüzyılın ilk soykırımı olarak adlandırılan 1,5 milyon Katolik Ermeninin katli ve eski totaliter rejim zamanında binlerce kişinin yok edilmesi, bugünkü kuşağın hafızasında tazeliğini koruyan trajedilerdir" ifadesi kullanılmıştır. Ankara, Ermenistan ziyareti öncesinde Papa'ya mesaj göndererek, bölgedeki ilişkileri gerginleştirecek söylemlerden kaçınması çağrısı yapmıştı. Papa da Ankara'ya gönderdiği cevap mesajında, "Bölge ilişkilerini gerginleştirebilecek söylemler konusunda hassas davranmaya dikkat edeceğini" belirtmişti. Maalesef, ihtiyar olan Papa ziyaretinin son gününde sözünde duramadı.²⁵⁹ Bir kaç yıl önce de, Kırgızistan Devlet Başkanı Askar Akayev tuzağa düşürülerek Ermeni soykırımı anıtını ziyaret etmişti.

2001 yılında, "24 Nisan Ermeni Anma Günü" ile ilgili olarak, ABD' de, Fransa'da, Yunanistan'da, Rusya'da, İran'da ve diğer bir kaç ülkede etkinlikler yapılmış, yürüyüşler düzenlenmiş, Türkiye Büyükelçilikleri'ne propestolar yapılmıştır.²⁶⁰

Atina'da düzenlenen gösterilerde Türk bayrağı yakılmış, Moskova'da Ermeniler PKK'yla ortak eylem yapmış, Tahran'da ise Ermeniler BM Tahran Temsilciliği önüne kadar yürümüşlerdir. Ermeni terörüne karşı gösterdiği hoşgörü ile bilinen Fransa ise, 1983'teki Orly Katliamı'nın (15 Temmuz 1983'te Paris'teki Orly Havaalanındaki THY bürosuna karşı düzenlenen bombalı saldırı zamanı, aralarında çok sayıda Fransız'ın bulunduğu, 8 kişi ölmüş ve 60'dan fazla kişi de yaralanmıştı) elebaşlarından ömürboyu hapse mahkum ASALA lideri Varujan Garbisyan'ı "24 Nisan soykırımı anma günü" arefesinde serbest bırakmış ve katil, Erivan'daki törenlere katılmıştır.²⁶¹

2001 Mayıs ayında Ermenilerin Hıristiyanlığı kabul edişinin 1700. yıldönümü kutlamaları çerçevesinde ABD'de bulunan Ermeni Patriği Karekin ABD Başkanı Bush tarafından Beyaz Saray'a davet edilmiş, görüşmede Ermenistan'ın Washington Büyükelçisi Arman Kirakosyan, Bush'un Harvard'dan sınıf arkadaşı olan Ermeni asıllı Vasken Setrakian da bulunmuşlardır. Ermeni Patriği Karekin, soykırım iddialarını dile getirerek "1915 trajik soykırımı sırasında,

²⁵⁹ MİLLİYET, 28 Eylül, 2001.

²⁶⁰ MİLLİYET, 24 Nisan, 2001.

²⁶¹ MİLLİYET, 25 Nisan, 2001.

kapılarını mültecilere açtığı için" ABD'ye teşekkürünü bildirmiş, Başkan Bush ise, "Ermenilerin tarihini bildiğini, Ermenistan hakkında endişelendiğini ve bölgeye barış getirmek istediğini" söylemiştir.²⁶²

Ermeni haber ajansı Noyan Tapan'ın 18 Temmuz 2001 tarihli haberine göre, İngiltere'nin Erivan Büyükelçisi Timothy Jones gazetecilerin sorularını yanıtlarken "Ermeni soykırımını ülkeniz tanıyor mu?" sorusuna şu yanıtı vermiştir: "Benim ülkem, Osmanlı İmparatorluğunun 1915-1923 yılları arasında Ermenilere karşı gerçekleştirdiği soykırımı tanımaktadır. Biz bunu, korkunç bir tarihsel olay olarak görüyoruz. Ülkemde hem yöneticiler, hem de normal vatandaşların, o yıllarda yapılanlara karşı çok açık bir tutumu vardır. İngiltere de o yıllarda Osmanlı İmparatorluğu ile savaş halindeydi. O dönemlerde yapılan vahşet olaylarına ilişkin yayınları unutmamalıyız. Zaten bu yayınları da gün ışığına bizzat benim hükümetim çıkarmıştır". İngiliz Büyükelçisi Ermenilerle suç ortağı olduklarını, kamuoyunu yalan ve iftiralarla başlangıçtan beri aldattıklarını, bu iğrenç hareketlerine hala da devam ettiklerini itiraf etmiş olmaktadır.²⁶³

Polonya Devlet Başkanı Kwasniewski, Kasım 2001'de, Ermenistan ziyareti sırasında Erivan'daki Ermeni soykırımı anıtını ziyaret etmiş, orada "1915 Ermeni soykırımı gerçektir. Bu tür trajedilerin bir daha tekrarlanmamasını umuyorum" şeklinde açıklama yapmıştır.²⁶⁴

5. Ermeni lobisi, sözde Ermeni soykırımıyla ilgili olarak yapmak istediklerini adım adım gerçekleştiriyor. Artık yavaş yavaş tazminat ve toprak talepleri kelimeleri ifade edilmeye başlanmıştır. Lobi, son olarak Türkiye'yi hukuki açıdan zor duruma sokacak bir anlaşmanın yapılmasını sağlayabilmiştir. Anlaşmayı yapanlar Amerika'nın önde gelen sigorta şirketlerinden New York Hayat Sigortası ile "sözde soykırım kurbanlarının yakınlarıdır...". Şirket, kendisine dava açan bu kişilere 10 milyon dolar tazminat ödemeyi kabul etmiştir. Kayıtlara göre şirket 1914'e kadar Anadolu'da 8 bin hayat sigortası poliçesi satmıştır. Bu poliçelerin 3 bin 600'ünü Anadolu'daki Ermeniler satın almışlardı. 300 poliçe 1915'te karşılıklı olarak fesh edilmiştir. Şirket 1100 poliçe sahibinin "katledildiğini" kabul etmiş ve poliçe sahiplerinin yakınlarına para ödemiştir. Ancak geri kalan 2200 poliçeyi ise ödememiştir. Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı California eyaleti senatosu oy uğruna Ermenilerin sigorta şirketleri

²⁶² KIBRIS, 27 Mayıs, 2001.

²⁶³ STAR, 24 Temmuz, 2001.

²⁶⁴ STAR, 17 Kasım, 2001.

aleyhine dava açabilmesini kolaylaştıran özel bir yasa çıkardıktan sonra Şirket davacılarla anlaşmak zorunda kalmış ve ölenlerin yakınlarına poliçe değerinin 10 katını (poliçelerin değeri 1000 dolardır) ödemeyi kabul etmiştir. Bu anlaşma, zarara giren şirkete Ankara'yı dava etme hakkı veriyor.²⁶⁵

Ermenistan devleti Başkanı Robert Koçaryan soykırım meselesini ileride Türkiye'den toprak talebinde bulunmak için kullanacağı düşünmediklerini söylerken, bundan yaklaşık bir ay sonra Ermeniler Ermenistan'ın başkenti Erivan'da, 16 Mart 2001 tarihinde, miting düzenliyor, "Self Detemination Birliği" Başkanı ve aynı zamanda da Ermenistan Devlet Başkanlığı İnsan Hakları Komisyonu Başkanı olan Paruir Hayrikyan 1921 Kars Antlaşması'nın iptalini talep ediyor ve Ermenistan'daki tüm partileri de birlikte kampanya başlatmak çağrısında bulunuyor.

Hayrikyan, Ermenistan'a ait olduğunu iddia ettiği Kars ve Ardahan ile Azerbaycan'ın Nahçıvan bölgesinin, bu anlaşma ile Ermenistan'ın elinden çıktığını öne sürüyor.²⁶⁶

2001 yılı sonbaharında ABD'de yayınlanan The Washington Post ve The New York Times gazetelerinde, Orta Anadolu'da 11 köyün ekonomik zorluklar yüzünden satılığa çıkarıldığına ilişkin haberler çıkmış, Ermeni lobisinin liderlerinden Harut Sasunyan, Ermenilerin sayıca en fazla olduğu bölgelerden biri olan California'da yayınlanan California Courier'daki bir yazısında zengin Ermenileri "fırsattan istifade etmeye" ve köyleri satın almaya çağırmıştır. Ermenilere bir de böyle bir fikir vermiştir: "...Türk Hükümeti, köyleri Ermenilerin satın almasına izin vermez. Bu nedenle, köyleri bir Türk'ün adıyla satın alın.." ²⁶⁷

ABD'nin çeşitli eyaletleri her yıl sözde Ermeni soykırımını anarken, Alabama eyaleti ilk defa 2001'de Türkiye'ye büyük jestte bulunmuştur. Alabama Valisi Don Siegelman, Türklerin Kurtuluş Savaşı mücadelesinde yaşadığı zorluklara ve sıkıntılara atfen, 30 Ağustos gününü, "Kurtuluş, Egemenlik ve Bağımsızlık Yolunda Türklerin Yaşadığı Trajediye Anma Günü" ilan etmiştir. Cumhuriyetçi Vali Siegelman, açıklamasında, "Birinci Dünya Savaşı sırasında ve Osınanlı İmparatorluğu'nun yıkılışında, değişik etnik ve dini kökenlerden milyonlarca Osmanlı vatandaşının, toplum içi çatış-

²⁶⁵ STAR, 13 Nisan, 2001.

SABAH, 13 Nisan, 2001.

²⁶⁶ KIBRIS, 26 Nisan, 2001.

²⁶⁷ KIBRIS, 25 Mayıs, 2001.

STAR, 28 Mayıs, 2001

malar, sürgün ve hastalıklardan yaşamını yitirdiğini" belirtmiştir. "Türk halkının, Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde, egemenliğini ve bağımsızlığını korumak için, uzun süren Kurtuluş Savaşı'nda kahramanca mücadele ederek, 29 Ekim 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'ni kurduğunu" vurgulayan Siegelman, "Bundan sonra savaş dönemlerinde insanlık trajedilerinin önlenmesi açısından, Türklerin yaşadığı trajedinin tanınması çok önemlidir" diye beyanda bulunmuştur.²⁶⁸

Hemen harekete geçen ABD'deki Ermeni ve Yunan lobileri, 30 Ağustos 2001 tarihini "Kurtuluş, Egemenlik ve Bağımsızlık Yolunda Türklerin Yaşadığı Trajediye Anma Günü" ilan eden Alabama Valisi Don Siegelman'i protesto etmiş, Ermeni Ulusal Komitesi (ANCA), Vali Siegelman'a mektup göndererek, bu kararını acilen geri alması çağrısında bulunmuştur. ANCA, ABD'deki Ermeni ve Yunan toplumu ile temasa geçerek, 30 Ağustos'a ilişkin kararıyla" şoke olduklarını ve hayal kırıklığına uğradıklarını" ifade etmiştir. Amerikan Helen Enstitüsü(AHI) de, ABD'deki Yunan toplumu temsilcilerine, Siegelman'ı arayarak, önerisini geri çekmesi çağrısında bulunmaları tavsiyesinde bulunmuştur.²⁶⁹

Alabama'daki Ermeni ve Yunan tepkisine rağmen, ABD'nin Illinois Eyaleti Valisi George H.Ryan da, 29 Ekim 2001'i eyalet çapında "Türk Günü" ilan etmiştir. Ryan tarafından yayımlanan bir bildiri de, Türkiye'nin Müslüman ülkeler içinde bir model oluşturduğu, Illinois'te yaşayan Türklerin ABD'de bilim, teknoloji ve sanata katkılarda buldukları belirtilmiştir. Connecticut eyaletinde ananevi hale gelen 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı kutlamaları 2001 'de de yapılırken, Türk bayrağı eyalet yönetim binasında ve Hartford şehrinin yüksek binalarında göndere çekilmiştir. Türk bayrağının çekildiği Connecticut eyalet binasında memur olarak çalışan bir Ermeni bayan memur Türk bayrağının yanına Ermeni bayrağı da çektirmek istemiş, Türkiye Forumu'nun başkanı Kaya Büyükataman ve arkadaşlarının müdahalesi ile buna izin verilmemiştir.²⁷⁰

Arkanzas eyaleti de, 24 Nisan tarihini, I Dünya Savaşı'nın sonunda Türk ve Ermeniler'in yaşadığı trajediye anma günü, 23 Nisan'ı ise, eyalette "Türk kültürü ve çocuk bayramı günü" ilan etmiştir. ABD'nin eski Başkanı Bill Clinton'un memleketi Arkanzas'ın Valisi Mike Huckabee, yayınladığı bildiri de, "Birinci Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı dini ve etnik kökenli milyonlarca

²⁶⁸ TÜRKİYE, 24 Ağustos, 2001.

²⁶⁹ HÜRRİYET, 31 Ağustos, 2001

²⁷⁰ TÜRKİYE, 28 Ekim, 2001

vatandaşı, toplumlararası şiddet yüzünden, öldü, göçe zorlandı, hastalandı ve aç kaldı" diye belirtilmiştir.²⁷¹

Türk Parlamenterler Birliğinin (TPB), Nisan 2001'de TBMM'de düzenlediği "Tarih boyunca Türk-Ermeni ilişkileri" konulu sempozyumda İngiliz gazeteci-yazar Andrew Mango Atatürk'ün Cumhuriyetin kurulması ile geçmişle ilgili hesapları kapattığını kaydetmiş, Ermenilerin ise bunun tersine ve geçmişi tarihçilere bırakmak yerine intikamcı bir yol izlediğini, toprak ve tazminat talebini gündeme getirmeye çalıştığını bildirmiştir.²⁷²

Soykırım iddiaları konusunda Türk tezi "Tarih, tarihçilere bırakılmalıdır" şeklindedir.

Bu söylediklerimizin ışığında ilginç bir olay Bern şehrinde vuku bulmuştur. İsviçre'de 1996'dan beri gündeme getirilmeye çalışılan sözde Ermeni soykırımı tasarısına karşı imza toplayan 17 Türk'ü, "Ermeni soykırımını inkar etmek" suçlamasıyla, iki Ermeni Bern Ceza Mahkemesine şikayet etmiş, dava açılmış ve 17 Türk beraat kazanmıştır. Savcı Hans Jörg Jester, duruşmanın kesinlikle bugünkü çağdaş Türkiye'ye yönelik olmadığını altını çizerken, "Bu ne siyaset adamlarının, ne de mahkemenin sorunu, bu tarihçilerin sorunu" diyerek Türkler'in beraatını istemiştir. Türkler hakkında dava açılmasına yol açan Irkçılıkla Mücadele Yasası'nın 261. Maddesi'ni hazırlayan meclisin, bu yasanın kime karşı uygulanacağını tam açıklığa kavuşturmadığı için böyle bir duruşmanın yapıldığını belirten savcı Jester, Avusturyalıların bunu Yahudi soykırımı ile sınırlandırarak daha akıllı davrandıklarını vurgulamıştır. Savcı Jester, 1915 yılında Türkiye'de yaşanan olayların II Dünya Savaşı'nda Almanya'da yaşanan Yahudi soykırımı ile kıyaslanamayacağını altını da çizmiştir.²⁷³

İsrail Dışişleri Bakanı Şimon Peres, Nisan 2001'de Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyaret sırasında, Türk tezine destek vererek, Ermenilerin Yahudiler gibi soykırımı maruz kaldıkları iddialarını "anlamsız" diye nitelmiş, böyle bir benzerlik kurulmasını reddettiklerini belirtmiştir. Şimon Peres "Ermenilerin yaşadığı bir trajedidir ama bir soykırım değildir şeklinde konuşmuştur.²⁷⁴

Yazdığı "Atatürk" kitabıyla tanınan Mango Türkiye-AB karma Parlamento Komisyonu'nda yaptığı konuşmada şöyle demiştir: "Yüzyıllardan gelen önyargılar yığını var. Özellikle Ermeni mese-

²⁷¹ HÜRRİYET, 29 Nisan, 2001.

²⁷² TÜRKİYE, 15 Nisan, 2001.

²⁷³ HÜRRİYET, 8 Eylül, 2001.

²⁷⁴ TÜRKİYE, 10 Nisan, 2001.

lesinde bu çok bariz. 85 yıllık süreyle ilgili olarak çoğunluğu Türkiye aleyhine olan kitaplardan bilgilendiler. 1,5 milyon Ermeni katledildi, deniyor. O zaman Türkiye'de bu kadar Ermeni ya vardı ya yoktu. Bunu değiştirmek için yapılacak tek şey, kendinizi iyi anlatmak".

Ermeni ayaklanma ve isyanları, savaştan kaynaklanan asayişsizlik, I Dünya Savaşı'nda Ermeni askeri birlik ve çetelerinin savaşta iştiraki, savaş zamanı araç, yakıt, ilaç, gıda ve diğer imkanların yetersizliği, ağır iklim şartları, tifus, kolera ve diğer salgın hastalıklar insan kayıplarına neden olmuştur.²⁷⁵

Göç ettirme zamanı ölenlerin bir kısmı muhafızların kendilerini koruyamamaları sebebiyle, yahut bazı idare amirlerinin gayri ganuni davranışları sonucu ölmüşlerdir. Bu gibi yolsuzlukların incelenmesi için Harbiye Nezaretinde özel bir soruşturma kurulu oluşturulmuş ve bu kurul 1918 başına kadar faaliyette bulunmuş, suçlu bulunanlar mahkemeye verilmiş, toplam 1397 kişi idam da dahil olmak üzere çeşitli cezalara çarptırılmışlardır.²⁷⁶

Türkiye'de I Dünya Savaşı sıralarında ölenlerin toplam sayı yaklaşık 2 milyondur. Bunlardan 550-600 000 kişi cephelerde, geride kalan kısmı ise hastalıktan, gıdasızlıktan veya askerlikle ilgisi olmayıp Ermeni ve Rum çetelerinin saldırılarından ölenlerdir.

Ermenilerin göç ettirilme sebebi düşman cephesine mensup olmalarıdır. Türkiye'nin yaptığı bunları öldürmek değil, göç ettirmekti. Maksat öldürmek olsaydı Osmanlı Devleti büyük miktarlarda maddi masraflar yaparak savaş durumunda olmasına rağmen kendi mali durumunu daha da ağırlaştırmazdı. O insanları çok kolay ve eziyetsiz yok edebilirdi. Dahiliye Nezaretinin Sadarete takdim ettiği 7 Aralık 1916 tarihli raporda 702 900 kadar nüfusun göç ettirildiği ve bu maksatla 1915 yılında 25 milyon, 1916 Ekim sonuna kadar 86 milyon kuruş harcadığı, yıl sonuna kadar da 150 milyon kuruş daha sarf edileceği bildirilmektedir.

Doğu Anadolu'da Türkler tarafından hiç bir katliam yapılmamıştır. Sadece Ermeniler göç ettirilmişler. En büyük sebebi de Van hadiseleri olmuştur. Ermeniler 1915 Şubat'ından başlayarak bu bölgede silahlı saldırılara başlamış ve Hükümet kuvvetleriyle sık sık çatışmalara girişmişlerdi. 5 000 silahlı Ermeni Mart ayında Van'ın merkezine saldırmış, Nisan başlarında Hükümet dairelerinin bulunduğu binaları ve birçok evi havaya uçurmuş ve Müslüman mahallelerini ateşe vermişlerdi. 7 Nisan 1915'ten itibaren de şehri kuşatan

²⁷⁵ KIBRIS, 26 Nisan, 2001.

²⁷⁶ Kamuran Gürün. Ermeni dosyası, Ankara, 1983, s.221-223

Ermenilere karşı savunmak amacıyla halk ve askerler iç kaleye sığınmışlardır. Çevreden yardım gelmesini önleyen Ermeniler etrafı siperlerle donatmış, lağımlar kazmışlar ve genellikle Trabzon'dan saman balyaları içerisinde gizlice getirdikleri son model Rus silah ve bombalarıyla kaleyi tazyik etmeye başlamışlardır. 15 Nisan'dan itibaren çevredeki Ermeni çeteleri de bölgeye gelerek şehri tamam kuşatmışlar ve sayıları 10 000'leri aşmıştır.

Birçok sıkıntıya katlanan halk ve az sayıdaki asker Van kalesinde ancak Mayıs sonuna kadar tutuna bilmiş ve şehir düşmüştür. Gerek muhasara sırasında ve gerekse sonunda şehir ve çevre halkından binlerle kişi şehid olmuş ve her yer tahrip edilmiştir. Şehri ele geçiren Ermeniler hemen bir "muvakkat" kurmuş ve Türklere hayat hakkı tanımamışlardır.²⁷⁷

1968 yılında, Moskova'da Yazı kurulunda Rusya, Ermenistan ve Azerbaycan'ın 21 Doğu bilim adamı (bu bilim adamlarının dördü Ermenidir) bulunan "Türkiye'nin en yeni tarihi" adlı kitap yayımlanmıştır. Bu kitapta, 1914-1917 yıllarında Osmanlı Devletinin savaş neticesinde bütün Doğu Anadolu'nu, Mezopotamya'nı, Suriye'ni ve Felistin'i yitirdiği, savaş zamanı Türk ekonomisinin temeli olan ziraatın iflas ettiği, Türkiye'de 3 milyon kişinin, demek olur ki, erkek nüfusun tümü, askere alındığı, Küçük Asya'da çalışabilecek erkek kalmadığı, açlık ve salgın hastalıklardan Küçük Asya'da 2,5 milyondan fazla insanın öldüğü, doğu vilayetlerde ahalinin % 72'nin tifus hastalığına yakalandığı belirtilmiştir.²⁷⁸

Türklerin Ermeni katliamı yapmadığını kanıtlayan başka bir örnek daha vardır. 10 Şubat 1920'de Fransızlar Maraş'ı tahliye ettiklerinde, Fransızlarla birlikte 5 000 Ermeni de Maraş'tan göç etmiş, yürüyüş 14 Şubat'a kadar sürmüştü. Bunlardan 200'ü ölü, 200'ü yaralı, 11'i ağır yaralı olarak Maraş'ta bırakılmış, 150 kişinin ayakları donmuş, 2-3 bin Ermeni ise yolda ölmüştü.²⁷⁹

Ermeni propagandası bu hadiseleri dünya kamuoyuna "Ermeni soykırımı" diye ilan etmiş ve ilan etmekte devam ediyor. İnsan kaybı olarak ta 1,5 milyon gibi çok fazla abartılmış bir rakam söylüyorlar. Bir ara Ermeniler bu rakamı 2 milyona çıkarmışlardı, son zamanlar ise 1,2 milyona düşürmüş gibidirler. Ermeni kaynakları I Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı devletindeki Ermeni nüfusunu 1,8-2,5 milyon olarak yazmaktadırlar. Yanlış rakamı da zaten burdan doğuruyorlar. Osmanlı istatistiklerine göre Ermeni nüfusu 1,3 milyon,

²⁷⁷ Azmi Süslü. Ermeniler ve 1915 tehcir olayı, Ankara, 1990, s.77-78.

²⁷⁸ Noveşaya istoriya Tursii, Moskva, 1968, s.12-14.

²⁷⁹ Kamuran Gürün. Ermeni dosyası, Ankara, 1983, s.223-225.

yabancı, özellikle İngiliz ve Fransız, kaynaklarına göre ise 1,1-1,5 milyon arasında olmuştur.

1914'te, resmi Osmanlı istatistiklerine göre Türkiye'deki Ermeni nüfusu 1 294 851, yani yaklaşık 1 300 000 kişi olmuştur. Bunun isbatı çok basittir. Osmanlı seçim kanununa göre, her seçim bölgesinde yüzbin nüfusa bir milletvekili çıkarıldığı için 13 Ermeni Milletvekilinin seçilmesi gerekirdi ki, seçilen de zaten 13 milletvekili idi.²⁸⁰

Lozan konferansına katılmış Ermeni heyeti o sırada Türkiye'de hala 280 bin Ermeni bulunduğunu, 700 bin Ermeni'nin ise başka ülkelere göç ettiğini bildirmiştir. Buna göre de gerçek Ermeni kaybı 300 bin civarındadır. O zamanki gerçek Türk kaybı ise 1 milyon üzerindedir.

Temmuz 1919'da Van'a gelen bir Amerikalı yüzbaşı bazı kiliselerin ve köylerin resimlerini çekmiş ve gezisi sırasında, harap zannettiği Ermeni köylerini normal durumda gördüğünde hayretlenmiştir. Çünkü eğer Türkler Ermenileri katletmiş olsalardı onlara ait olan yerleri de yakıp yıkarlardı. Böyle bir durum sözkonusu değildi. Zaten Osmanlı Hükümeti Ermenileri korumak için gerekli bütün tedbirleri almıştı.²⁸¹

Brüksel Üniversitesi'nin Doğu Filoloji ve Tarihi Enstitüsü'nün İslam İncelemeleri Bölümünde görevli Prof. Dr. Robert Anciaux, 1981 Aralık ayı ortalarında Belçika Televizyonunda Ermeniler ile ilgili olarak yapılan bir programda "Soykırım yapılmamıştır. Olaylar abartılmaktadır... Osmanlılar'ın Ermenilerin kökünü kazımak için emir verdiklerini ispatlamak imkansızdır" demiştir.²⁸²

2 Aralık 1920'de Türkiye ve Taşnak Ermenistan Cumhuriyeti arasında yapılmış Gümrü (Alexandropol) ve 13 Ekim 1921'de Türkiye ve Sovyet Ermenistan'ı arasında yapılmış Kars Antlaşmalarına göre her iki Ermeni devleti Türkiye'ye karşı her türlü talepten vazgeçmiş ve Sevr Antlaşması'nın geçersizliği belgelenmiştir.

16 Mart 1921'de Türkiye ve Sovyet Rusya'sı arasında yapılmış Moskova Antlaşmasına göre de Türk-Sovyet sınırı ve, aynı zamanda da, Türk-Ermeni sınırı çizilmiştir.

---

²⁸⁰ Cenani Gürbüz. Milli Mücadele'de Develi ve Ermeniler, Ankara, 1996, s.6-7.

²⁸¹ Mehmet Çelik. 1918'den sonra Van'da Ermenilik faaliyetleri, Yakın tarihimizde Van sempozyumu (2-5 Nisan, 1990), Van, 1990, s. 53.

²⁸² Yılmaz Akbulut. Ermeniler ve Bingöl'de Ermeni tehcirleri, Ankara, 1998, s.141.

24 Temmuz 1923'de imzalanan Lozan Antlaşmasında Ermeniler hakkında hiçbir kelime yer almamıştır. Dini azınlıklarla ilgili 37-44. cü maddeler Ermeni toplumu hakkında tatbik edilecekti. Türk Medeni Kanunu yayınlanınca Ermeni toplumu kendileri için bu bakımdan bir azınlık statüsü istemediklerini resmen beyan ederek Türkiye'de her hangi bir vatandaş gibi yaşamağı tercih etmişlerdir. O günden bu güne kadar Türkiye'de bir Ermeninin burnu bile kanamamıştır. Her şey burada noktalanmıştır.²⁸³

Ancak Ermenistan Cumhuriyeti ve Ermeniler yine eski havalarındadırlar. Ermenistan Cumhuriyeti Meclisi'nin Dış ilişkiler komisyonu Başkanı Oganeg Oganesyany Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye topraklarında bulunan "Ermeni tarihi ve kültürel eserlerin" korunması hakkında meseleni Avrupa Parlamentosuna sunacaklarını bildirerek komşularına karşı tehdide devam ettiklerini sergiliyor.²⁸⁴

Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Ermeni iddialarına cevap vermek için ve tarihi gerçekleri tüm yönleriyle ortaya koymak amacıyla FORNET Bilgi Teknolojileri Mühendislik, Danışmanlık Şirketi ve Türk Tarih Kurumu'nun işbirliğinde hazırladığı "Ermeni Sorunu İddialar - Gerçekler" adlı CD'ni 18 Nisan'da Milli Kütüphane' de düzenlenen törenle tanıtmış ve 26 Nisan 2001 tarihinden itibaren Kültür Bakanlığı'nın İnternet sitesinde ziyarete açmıştır.

CD'nin 18 Nisan tarihindeki tanıtımından sonra hackerlar tarafından tehdit edilmeye başlanmış, yapılan araştırma sonucu siteyi Ermeni hackerların çökertmeye çalıştıkları, böylece web sitesinde ziyarete açılacak olan CD'nin tanıtılmasını önlemeyi amaçladıkları belirlenmiştir. Kültür Bakanı İstemihan Talay, "İnternet sitemize yapılan Ermeni tehdidi, Türk toplumuna karşı geçmişte olduğu gibi Ermeni saldırganlığının tipik bir örneği olarak karşımıza çıkmıştır" şeklinde söylemiştir. Bakan Talay, Ermenilerin geçmişte Anadolu'da yaptıkları katliamları ve ASALA terör örgütüyle bu katliamlara devam ettiklerini hatırlatarak, sitenin çökertilmesi ihtimaline karşı bütün önlemleri aldıklarını bildirmiştir.²⁸⁵

Buğün Türkiye'de yaşayan 75 binden fazla Ermeni Türk vatandaşlarının sahip oldukları bütün hak ve özgürlüklerden eşit olarak yararlanarak, huzur, güven ve refah içinde yaşamaktadırlar.

Türk vatandaşı Ermeniler, inandıkları ve istedikleri gibi kendi kiliselerinde ibadetlerini yapabilmekte, kendi dilleri ile kendi

²⁸³ Kamuran Gürün. Ermeni dosyası, Ankara, 1983, s.305.

²⁸⁴ EHO, 17 Mayıs, 2001.

²⁸⁵ HÜRRİYET, 26 Nisan, 2001.

okullarında eğitim görmekte, kendi dilleri ile yayınlar yapmakta, kendi derneklerinin sosyal ve kültürel faaliyetlerini sürdürmektedirler.²⁸⁶

2001 yılının son çeyreğinde Biri Bizi Gözetliyor (BBG) yarışmasına katılan, BBG evinde Ermenice serbestce dua eden, Ermeni asıllı genç Edi 150 milyar liralık ödülü kazanarak şampiyonluğa ulaşabilmiştir. Yarışmadan sonra ilk röportajını da İstanbul'da yayımlanan Ermeni Cemaati'nin haftalık Agos gazetesine vermiştir. Böyle bir hadisenin Ermenistan'da olabileceği hayal bile edilemez.²⁸⁷

Kazım Karabekir Paşa "Ermeni dosyası" kitabında şöyle yazıyor: "Ermenilerin diyorum: Çünkü onlar büyük devletlerin ve hele Çarlık Rusya'sının siyasi emellerine alet edilmekle perişan olmuşlardır. Hayat ve istikballerini yeni vatanlarında kurmuş olan Ermeniler, ırkçılık gibi, hem de bir düziye Moskova radyo yayımlarının ayıpladığı bir ülkü arkasından koşacak kadar akılsız kimseler değildir..."

Ermeni ırkını toplayarak bin yıl önceki alemi ortaya çıkarmak eğer bir haklı dava ise her ırkın bunu iddiaya hakkı vardır. Çünkü artık zorbalık devri geçmiştir. Haklar her kes için aynı olacaktır. Yeter ki dava haklı olsun, gülünç veya iğrenç olmasın".²⁸⁸

Ermenistan'ın çok tanınan siyasetçilerinden, Ermenistan milli hareketinin kurucularından, liderlerinden ve ideologlarından biri olan, 1993-1995 yıllarında Ermenistan Milli Tehlikesizlik İdaresi'nin Başkanı olmuş, David Şahnazaryan 26 ocak 2001 yılında Moskova'daki "SODRUJESTVO" aylık dergisinde yayınlanmış makalesinde Ermenistan'ın dış siyasi faaliyetinin "ana hedefinin Ermeni meselesi olduğunu, bunun da, bugünkü iktidarın Ermeni devletinin geleceğini olmayan yerde bizim tarihimizde, aradığı anlamına geldiğini" bildiriyor. Yazar, Ermenistan'ın bölgesel ve uluslararası bütünleşme programlarından kenarda kaldığını vurgulayarak, böyle devam ederse, Ermenistan'ın "ada" devletine çevrileceğini belirtiyor.²⁸⁹

2001'in yaz aylarında, aralarında iki eski Dışişleri Bakanı'nın da bulunduğu, Türk-Ermeni Uzlaşma Komisyonu kurulmuş ve Ermeni sorununa çözüm bulmak için toplantılar yapmışlardır. Komisyon'un Kasım 2001 yılında New York'ta yapılan toplantısında, iki taraf arasında Ermeni sorunu konusundaki uzlaşmaz farkların olması nedeniyle, konunun "bağımsız bir kuruluş tarafından araştırılmasına

²⁸⁶ Geçmişten bugüne Türk-Ermeni ilişkileri, Ankara, 1989, s.95.

²⁸⁷ Milliyet, 10 Ocak, 2002.

²⁸⁸ Kazım Karabekir. Ermeni dosyası, İstanbul, 1984, s.205-206.

²⁸⁹ SODRUJESTVO, 26 Ocak, 2001.

karar verilmiş, bu araştırma için de New York'ta bulunan "Uluslararası Hukuk Geçiş Merkezi" adlı insan hakları kuruluşu seçilmişti.

Türkler ve Ermeniler ile hiçbir bağı olmayan uluslararası bir uzman ya da uzmanlar grubu, "1915-1918'de Ermeniler'in yaşadıklarının soykırım olup olmadığı" konusunda araştırma yapacak ve sonuçlarını da bir rapor olarak Türk-Ermeni Uzlaşma Komisyonu'na sunacaktı.

Eğer, raporda "soykırım yapılmış" sonucu çıkarsa, Türkiye çok zor durumda kalacak, ya da "Ermeniler'in 1915-1918'de yaşadıkları soykırım tanımına uymaz" kararı çıkarsa, Ermeni iddiaları uluslararası alanda çok büyük darbe yemiş olacaktı. Ancak Aralık ayının ilk günlerinde Ermeni tarafı bağımsız tarafın vereceği raporda yazılanların ne olacağını anlayarak tavrını değiştirdi. Önce Ermenistan Dışişleri Bakanı Oskan Vartanyan komisyonun Ermeni üyelerinden Türk-Ermeni Uzlaşma Komisyonu'ndan çekilmelerini istedi, ardından da Ermeni üyeler bir bildiri yayınlayarak komisyondan çekildiler.²⁹⁰

Ermeni tarafı komisyonun işine son vermekle soykırım konusunun kendi dış politikalarının ana hedefi olduğunu bir kez daha vurgulamış oldu. Ermenistan'ın ABD Büyükelçisi Arman Kirakosyan Amerikada yaşayan Ermeniler için yayınladığı Yılbaşı mesajında "Ermeni soykırımının uluslararası düzeyde tanınması konusunun Ermeni dış politikasının odağında" olduğunu söylemiştir. Bunun üzerinden bir kaç gün sonra Oskan Vartanyan, 2001 yılını Erivan'da gazetecilere değerlendirirken aynı şeyi tekrarlamış ve hatta, Türkiye'nin bölgede bir istikrarsızlık unsuru olduğunu belirtmiş ve Türkiye'nin Ermenistan ile diplomatik ilişkiler kurmasını istemiştir.²⁹¹

2002 yılının Şubat ayında Erivan'daki İsrail Büyükelçisi Cohen yaptığı bir açıklamada İsrail halkının 1915 olayları için üzgün olduğunu, ancak bu tarihte yaşananlarla Yahudi soykırımı arasında benzerlik kurulamayacağını belirterek, "Yahudi soykırımı, önceden planlanan ve bir ulusu yok etmeği hedefleyen bir eylem olması nedeniyle tarihte bir benzersizdir. Şu anda hiç bir olay soykırımla karşılaştırılmaz" diye konuşmuştur.

Bu açıklama Ermenistan'da büyük yankı uyandırmış, bazı radikal

---

²⁹⁰ Star, 7 Aralık, 2001.
Star, 10 Aralık, 2001.
Star, 14 Aralık, 2001.
²⁹¹ Star, 17 Ocak, 2002.
Star, 5 Şubat, 2002.

partiler Büyükelçi Cohen'in "istenmeyen kişi" ilan edilmesini istemiş, Ermenistan Dışişleri Bakanlığı tarafından hazırlanmış protesto notasında Cohen'in açıklamalarının "kabul edilemez olduğu" bildirilmiş, Dışişleri Bakanı Vardan Oskanyan'ın mart ayında Tel-Aviv'e yapacağı ziyareti de iptal edilmiştir.²⁹²

2002 yılının son Şubat günlerinde Ermenileri her zaman destekleyen Avrupa Parlamentosu'nun Yeşiller Grubu üyesi İsvaçlı Per Gahrton tarafından hazırlanan Kafkasya raporu ve bu raporla bağlı karar tasarısı, Dış İlişkiler Komisyonu'nda (AFET) büyük çoğunlukla onaylandıktan sonra, Brüksel'de toplanan Genel Kurul'un onayına sunulmuştur.²⁹³

28 Şubat 2002 tarihinde onaylanan raporun 15. Maddesinde AP'nin 18 Haziran 1987 yılında sözde Ermeni soykırımını resmen tanıdığı hatırlatıldı, Liberal Demokrat grubu üyesi Andrew Duff ile Türkiye eski raportörü Alain Lamassoure'un Ermeni soykırımı ifadesini kaldırmayı teklif eden 2 no'lu değişiklik önergesi ise reddedildi.²⁹⁴

15 ülkenin toplam 626 seçilmiş parlamenterinden oluşan Avrupa Parlamentosu kararına giren paragrafta şu ifadeler yer alıyor: "Avrupa Parlamentosu, Türk hükümetini ve TBMM'yi, Türk toplumunun önemli bir kesimini oluşturan Ermeni azınlığa desteği artırmaya, bu çerçevede, modern Türk devletinin kurulmasından önce Ermeni azınlığın maruz kaldığı soykırımı resmen tanımaya davet eder".

AP'nin bu kararına ilk tepkiyi gösteren, aynı tarihte Brüksel'de bulunmuş, Başbakan Yardımcısı Mesut Yılmaz "parlamentolar tarihi yargılamak misyonuna sahip değildir" demiştir.²⁹⁵

Başbakan Yardımcısı Devlet Bahçeli MHP'nin Merkez Yönetim Kurulun'da Avrupa Parlamentosu'nun almış olduğu karara ilişkin şunları söylemiştir: "AP'nin sözde Ermeni soykırımı Konusunda aldığı karar, Türkiye'nin AB yoluna sürekli ve çeşit çeşit mayınlar döşendiğini gösteren bir yaklaşımdır".

Başbakan Ecevit ise aşağıdaki açıklamada bulunmuştur: "AP, geçmişin gerçekdışı anılarına kapılıp kalmaktansa, Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını geri vermesine katkıda bulunmasını sağlamalıdır. Aslında, bu tür kararlarla Ermeniler'in de sorunlarının çözümü güçleşmektedir".²⁹⁶

²⁹² Milliyet, 17 Şubat, 2002

²⁹³ Volkan, 27 Şubat, 2002.

²⁹⁴ Halkın Sesi, 1 Mart, 2002.

²⁹⁵ Star, 1 Mart, 2002.

²⁹⁶ Star, 3 Mart, 2002.

Avrupa Parlamentosu'nun Ermeni soykırımı iddialarına ilişkin son raporunu kınayan Doğu Akdeniz Bölgesi'ndeki üniversitelerin rektörlerinin açıklamasında ise şu görüşlere yer verilmiştir: "En samimi arzumuz odur ki; Ermenilerin Türk milletine karşı yaptıkları talihsiz soykırımı bütün milletler öğrenip ders almalıdır. Dileriz ki; Ermeniler, geçmişte yaptıkları insanlık dışı saldırganlıklarını tekrarlamazlar ve dürüstçe ve samimiyetle daimi barış, arkadaşlık, dostluk ve iyi niyet tutumu için çalışmanın önemine fark ederler".²⁹⁷

Ermenistan Cumhuriyeti ve Ermenilerin son zamanlar gerçekleştirdikleri siyaset açık bir şekilde gösteriyor ki, Ermeni tarafı Ermenilerin soykırımı maruz kaldıklarını yok sayan yahut önemsizleştiren her türlü yaklaşıma sert tepki göstererek reddediyorlar. Ermeniler, yalandan uydurdukları "soykırım" kelimesini kafalarına o derecede sokmuşlardır ki, artık bu virüsten kurtulmaları zor gibi görünmektedir.

24 Nisan 2002'de Ermeniler Moskova'da miting yapmış, sonra ise Türkiye Büyükelçiliğine taraf yürüş etmişlerdir.²⁹⁸

Yine, aynı gün Tahran'da Azerbaycan Büyükelçiliğinin karşısında 200'e kadar Ermeni miting yaparak "Türkiye'ye ölüm" ve "Azerbaycan'a ölüm" sloganları atmışlardır.²⁹⁹

25 Nisan'da Ermeniler London'da Türkiye Büyükelçiliği karşısında miting yapmış, 27 Nisan'da ise London sokaklarında yürüş yapan yaklaşık 1000 Ermeni "soykırımı" tanımak talebinde bulunmuşlardır.³⁰⁰

Ermenistan'ın Dış İşleri Bakanı Vardan Oskanyan ise, "Ermeni soykırımı"nın uluslararası tanınmasını sırayla takip edeceklerini 24 Nisan günü bir kez daha beyan etmiştir.³⁰¹

Ekonomik sıkıntı içinde bulunan ve bu yüzden çok sayıda insanın terk ettiği ve terk etmekte olduğu Ermenistan Cumhuriyeti yaptığı politikanın ne kadar yanlış olduğunu ve yalnız kendi ülkesi ve kendi halkına zarar verdiğini ve komşu ülkelerle barış ve işbirliğinin Ermeni halkının gelecek istikbalinin yegane bir yolu olduğunu artık anlamalıdır.

²⁹⁷ Kıbrıs, 3 Mart, 2002.

²⁹⁸ AZG Armenian Daily, 26 Nisan 2002.

²⁹⁹ 525-ci gazet(Azerbaycan), 4 Mayıs 2002

³⁰⁰ AZG Armenian Daily, 8 Mayıs 2002.

³⁰¹ ARMINFO, 24 Nisan 2002.

11. ERMENİSTAN'IN SİLAHLI KUVVETLERİ

Sovyet döneminde (1920-1991), Ermenistan'da makine yapımı, radyo-elektronik, kimya, tekstil ve diğer sanayi alanları gelişmişti. Bu sanayi ürünlerinin karşılığında Ermenistan diğer ülkelerden akaryakıt, elektrik ve çeşitli ham maddeler alıyordu. Ermenistan'da yaklaşık 20 kimya ve petrol-kimya fabrikası vardı. Ermenistan'a gereken akaryakıt ve enerjinin % 90'ı Azerbaycan'dan geliyordu. Ermenistan ekonomisinin temeli olan "Sirius", "Signal", "Astrum", "Kometa", "Bazalt" ve diğer fabrikalar, savunma nitelikli bilgisayar, radyoelektronik, optik, elektroteknik mamuller üretiyordu.

Militarize seviyesine göre Ermenistan 15 Cumhuriyet arasında Rusya, Ukrayna ve Beyaz Rusya'dan sonra dördüncü sırada yer alıyordu. Onun sanayii tesislerinin % 40'nın savunma sanayii ile ilgisi vardı. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra bu tesislerdeki üretimin % 60-80 azalmasına rağmen başka bir devletin maddi ve teknoloji yardımı olursa, Ermenistan Erivan otomobil fabrikasında zırhlı araçlar üretebilme kapasitesindedir.

1990 yıllarının ortalarından başlayarak Ermenistan Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri ile, ilk önce Rusya ile, kooperatif işbirliği kurma çabalarında. Ermenistan'ın savunma sanayi ürünlerinin tümünü alan Rusya 22 Ermeni fabrikası ile kooperatif işbirliği yapıyor ki, bu da Ermenistan'da mevcut olan 400 sanayi tesisinin % 5'dir. Ancak Ermenistan'daki en büyük 55 tesisin % 40'dır. Ermenistan'da Sovyetler Birliği dağılana kadar savunma sanayide yaklaşık 80 bin kişi çalışıyordu.

Ermenistan ekonomisini ayakta tutan ülkelerin başında Rusya geliyor. Akaryakıt ve elektrik enerjisi konusunda büyük sıkıntı içerisinde bulunan Ermenistan'a bunlar Türkmenistan, Kazakistan, ABD'den temin edilse de, bu problemin çözümünde de, diğerlerinde olduğu gibi, başlıca rol Rusya'dadır. Rusya Ermenistan'a uzun vadeli ve iyi şartlarda devlet ve teknik krediler de sağlıyor.³⁰²

Dört komşusundan üçü Müslüman (İran, Türkiye ve Azerbaycan) olduğundan, bunlardan da ikisine karşı (Türkiye ve Azerbaycan) düşmanlık siyaseti yürüttüğünden, dördüncü komşusu olan Gürcistan'a karşı da pek sıcak yanaşmadığından Ermenistan'ın askeri doktrininin ve silahlı kuvvetler kuruculuğunun esasları bir veya iki komşu ülkenin

³⁰² "Halkın Sesi", 29 Kasım, 2001

aynı anda yapılacak askeri saldırısını defetmektir. Bu maksada ulaşmanın yegane yolu Rusya ile işbirliğidir. Sovyetler zamanında Ermenistan'da Sovyetler Birliği'nin 7. Ordusu (1992'de 23 000 kişi) bulunuyordu. Bu ordu SSCB zamanında da, sonra da Rusya'nın kontrolü altında olmuştur. 1992 yılının ortalarında bu Ordu'nun 3 tümeninden ikisi Ermeni kontrolüne, üçüncü tümen, Gümrü ve Erivan'daki askeri üsler ise Rusya'ya geçmiştir. Rus askeri birliği 4 300 kişidir, Erivan, Gümrü, Ahuryan, Aragats, Aştarak, Nubaraşen ve Kafan muntakalarında yerleşmiştir. 1992 yılının sonlarında Ermenistan ile Rusya arasında askeri mal ve mülk bölümü tamamlanmış ve neticede, Ermenistan 180 adet T-72 tankları, 180 adet BMP-1, 60 BTR-60, BTR-70 ve 25 BRM-1K zırhlı araçları, 130 topçu sistemi ve havan topu, onlarla "OSA", "STRELA", "İGLA" ve "ŞİLKA" hava füze sistemleri almıştır.³⁰³ 1993-1996 yıllarında Rusya Ermenistan'a büyük miktarda askeri araç ve cephane vermiştir. Ermeni subayları Rus askeri okullarında, akademilerinde ve askeri eğitim merkezlerinde eğitilmektedir.³⁰⁴ Ermenistan'ın silahlı kuvvetleri eski Sovyet sistemi olan tümenlerden değil, 1500-2500 kişilik tugaylardan teşkil olunmuştur. Uluslararası eksperlerin 1994 yılındaki değerlendirmelerine göre Ermenistan ordusu Kafkasya'da savaş kabiliyeti en yüksek olan ordudur.

Rusya'nın askeri yardımı neticesinde Kafkasya'da askeri-siyasi durum aşağıdaki şekile gelmiştir:

1. Rus silahlarının verilmesi ile Ermenistan'ın Azerbaycan üzerinde üstünlüğü sağlanmış ve neticede Ermenistan problemleri askeri yolla çözmeye itilmiştir;

2. Bölgede Ermenistan ile Azerbaycan arasında askeri-siyasi denge bozulmuştur;

3. Ermenistan'ın almış olduğu R-17 taktiki füzelerle Bakü şehrini tam olarak dağıtmak mümkündür.

1996 yılında Rusya Ermenistan'a 8 adet SS-1 Scud füze sistemi ve onlar için 32 adet SS-1 Scud-B füzesi vermiştir. SS-1 Scud-B füzelerinin menzili minimum 285 km, maksimum 330 km'dir. Götürebilecek patlayıcı yükü 700-1000 kg'dır. Azerbaycan'ın başkenti Bakü'ye fırlatılması için bu füze sistemlerinin Ermenistan'ın Kafan bölgesinde, yahut Ermenilerin elinde bulunan Dağlık Karabağ'da yer-

³⁰³ "Eksport voorujeniy" (Rusya), Ekim-Aralık, 1997.

³⁰⁴ "Nezavisimaya gazeta", 21 Eylül, 2001.

leştirilmesi yeterlidir.³⁰⁵

Rusya bu füze sistemlerinin dışında Ermenistan'a 84 adet T-72 tankı, 50 adet BMP-2 zırhlı araç, 945 tanksavar güdümlü füze, 36 adet 122 mm'lik D-30 tipi topçu sistemi, 36 adet 152 mm'lik D-20 ve D-1 topçu sistemi, 18 adet "GRAD" reaktif topçu sistemi, 26 havan topu, 27 adet "KRUG" füze sistemi ve onlar için 349 füze, 40 adet "İGLA" füze sistemi ve onlar için 200 füze, "OSA" füze sistemleri için 40 füze, çok miktarda tabanca, otomatik tüfek, makineli tüfek, el bombaları, kurşun ve mermiler ve saire vermiştir.³⁰⁶

Ermenistan'ın elinde bulunan "KRUG", "BUK", "S-300B" füze sistemleri saatte 3600 km hızla uçan, 200 m - 24 km yükseklikte ve 7-50 km uzaklıkta olan hedefleri imha etmek imkanı sağlıyor. Bunlardan fırlatılan füzelerin hedef imha etme ihtimali 0,7-0,9'dur.

Bunlara ilave olarak Ermenistan'ın elinde 25 adet "S-75" füze sistemi, onlarla "URAGAN", "SMERÇ", "STRELA-10" ve saire füze sistemleri mevcuttur.

Ermenistan silahlı kuvvetleri yaklaşık 50 000 kişidir. Ordusunda 102 adet T-72 tankı, 218 zırhlı araç, 225 top (38 adedi motorludur), 45 antitank füze kompleksi, 20 savaş uçağı, bunlardan 13'ü MİG-29 uçaklarıdır, ve 35 adet helikopter vardır. İçişlerine bağlı olan 1000 asker ve 67 zırhlı araç bulunuyor. Yukarı Karabağ Ermeni silahlı kuvvetleri yaklaşık 25 000 kişidir. Bu orduda 316 çeşitli marka tank, 324 zırhlı araç ve 300'den fazla top vardır.³⁰⁷

Bunların dışında Ermenistan'daki Rus askeri üslerinde 74 tank, 165 zırhlı araç ve 84 topçu sistemi bulunuyor. 20 adet MİG-29 savaş uçağı, "S-300V" ve "TOR-M1" uçaksavar füze sistemleri vardır.³⁰⁸

Ermenistan Cumhuriyeti'nin elinde bulunan modern silahlar 500 metreden 330 kilometre menzile 5 kg'dan 1.000 kg'a kadar ağırlıklı başlık taşıyabilecek kapasitededir. Bu ülkenin silahlı kuvvetlerinde 200'den fazla füze sistemi ve onlarda kullanılmak için bir kaç bin füze vardır.

Ermenistan silahlı kuvvetlerinde bulunan ağır silahlar aşağıdakilerdir.

"ŞİLKA" uçaksavar motorlu topçu sistemi 1957 yılında yaratılmağa başlanmış, 1960-1961 yıllarında denemeler yapılmış ve 1964

³⁰⁵ "Eksport voorujeniy", Ekim-Aralık, 1997.

³⁰⁶ "Eksport voorujeniy", Ekim-Aralık, 1997.

³⁰⁷ "Halkın Sesi", 30 Kasım, 2001

³⁰⁸ "Zerkalo", 18 Ağustos, 2001

yılında orduya verilmiştir. İki adet 23 mın'lık otomatik top ve radar sistemi paletli zırhlı araç üzerinde yerleştirilmiştir. Sistemde 2000 mermi bulunuyor. 1500 metre uzaklıkta bulunan hedefin 10 mm zırhını, 500 metre uzaklıkta bulunan hedefin ise 25 mm zırhını delip geçiyor. Bu sistem 200 metreden 1500 metreye kadar yükseklikte, 500 metre uzaklıkta ve saniyede 250 m hızla uçan hedefleri imha ediyor. Hedef imha etme ihtimali 0.39'dur. Direkt atış uzaklığı 1100 metredir. Her tür hava koşullarında, gece ve gündüz etkilidir. Ermenistan'ın elinde onlarla "ŞİLKA" vardır.

BM-21 "GRAD" motorlu reaktif topçu sistemi 1960 yılında yaratılmağa başlanmış, 1961 yılından denemeler yapılmış ve 1964 yılında orduya verilmiştir. Topçu sistemi "URAL-375 D" otomobili üzerinde yerleştirilmiştir. Bu sistem 40 yönlü namlu tipindedir. Namluların çapı 122.4 mm'dir, 4 sıra ve her sırada 10 adet namlu bulunuyor. Topçu sisteminin dikey ve yatay olarak yönlendirilmesi elektrikli mekanizma ile yapılıyor. Tüm 40 merminin çıkışı 20 saniyede gerçekleşiyor. "GRAD" sisteminde kırık tahrip mermileri kullanılıyor. Mermilerin uzunluğu 2870 mm, ağırlığı ise 66 kg'dır. Merminin başlığı 18,4 kg, içerisinde bulunan patlayıcı ise 6,4 kg'dır. Atış uzaklığı 5-20,4 km'dir. 1970 yıllarından başlayarak "GRAD" sisteminde kullanılmak üzere piyade karşıtı mayınların kurulması için yeni reaktif mermiler yaratıldı. Bu mermilerin ağırlığı 56,4 kg, başlığının ağırlığı 21,6 kg olup, her birinde de 1,7 kg'lık 5 adet piyade karşıtı mayın bulunuyor. Bu tip 20 mermi ile 1 km cephe hattını mayınlamak mümkündür. Atış uzaklığı 13,4 km'dir. Mermiler programlıdır. Kendi kendini imha süresi 4-100 saattir. Tank karşıtı mayınların kurulması için de mermiler yapılmıştır. Bu tür mermilerin ağırlığı 57 kg, başlığının ağırlığı 22,8 kg olup her birinde 5 kg'lık 3 mayın bulunuyor. Bu tip 90 mermi ile 1 km cephe hattını mayınlamak mümkündür. Atış uzaklığı 13,4 km'dir. Bu mermiler de programlıdır. Kendi kendini imha süresi 16-24 saattir. Bunların dışında "GRAD" sistemi için duman yaratma ve aydınlatma fişekleri de mevcuttur.

Sonralar, hafif ve daha mobil olan "GAZ-66B" otomobili üzerinde 12'li BM-21B "GRAD" yaratılmıştır. 1975 yılında Çekoslovak Cumhuriyetinde "TATRA" otomobili üzerinde 40'lı RM-70 varyantı hazırlanmıştır. 1980 yıllarında Arab ülkeleri için "ZİL"-131" VE "İSUZU" otomobilleri üzerinde 30'lu "GRAD" reaktif topçu sistemleri üretilmiştir. Ermenistan 1996 yılında Rusya'dan 18 adet BM-21 "GRAD" sistemi almıştır. Bundan önce de silahlı

kuvvetlerinde onlarla bu tip topçu sistemlerinden vardı.

"URAGAN" motorlu reaktif topçu sistemi 1969 yılında yaratılmağa başlanmış, 1972 yılından başlayarak denemeler yapılmış ve 1976 yılında orduya verilmiştir. Topçu sistemi 220 mm'lik 16 adet namludan ibarettir ve "ZİL-135LM" arabası üzerinde yerleştirilmiştir. Bu sistemde kırık-tahrip mermileri, piyade karşıtı ve tank karşıtı mayınlar taşıyan mermiler, tahrip başlıklı ve kaset başlıklı füzeler kullanmak mümkündür. Ermenistan'da onlarla "URAGAN" topçu sistemi vardır.

"S-75"(SA-2 Guideline) orta menzilli uçaksavar füze sistemi 1956 yılında yaratılmağa başlanmış, 1957 yılından denemeler yapılmış ve 1957 yılının sonlarında orduya verilmiştir. Sistem otomobil veya tekerlekli şasi üzerinde yerleştiriliyor. Sistemde bir füzeli 6 adet atış nakil konteyneri, anten kulesi ve füze yönetim kabini vardır. Bunlarda başlık ağırlığı 196 kg olan 2400 kg ağırlığında füzeler kullanılıyor. Savaşa hazırlık süresi 4-5 saattir. Ermenistan silahlı kuvvetlerinde bu füze sistemlerinden 25 adet bulunuyor.³⁰⁹

"STRELA-10" uçaksavar güdümlü füze sistemi 1969 yılında yaratılmağa başlanmış, 1973 yılından başlayarak denemeler yapılmış ve 1976 yılında orduya verilmiştir. Sistem amfibi tipi paletli hafif zırhlı araç üzerinde yerleştirilmiştir. Ufak uçak ve helikopterle taşınabilir. Sistem gece kullanılabilir, 7 km uzaklıktaki hedefi bulabilir, otomatik yönlenir, atıştan sonra da hemen diğer hedefe yönleniyor. "STRELA-10" sistemi 25 metreden 3500 metreye kadar yükseklikte, 800 metreden 5000 metreye kadar uzaklıkta ve saniyede 415 m hızla uçan hedefleri imha edebiliyor. Bir füze ile hedef vurma ihtimali 0,5-0,6'dır. Sistemde 12 füze bulunuyor. Hedeflere karşı otonom (normal görme ile) olarak ve sesli radyo kanal kumandaları ile savaşa biliyor. Ermenistan'da bunlardan onlardır.³¹⁰

"KUB" uçaksavar füze sistemi 1958 yılında yaratılmağa başlanmış, 1965 yılından denemeler yapılmış, 1960'lı yılların sonunda orduya verilmiştir. Sistem paletli iki zırhlı araçtan oluşuyor. Araçlardan birinde radar, diğerinde ise üçlü füze rampası bulunuyor. Bu sistem 100-200 metreden, 5-7 kilometreye kadar yükseklikte, 20 km uzaklıkta ve saniyede 420-600 m hızla uçan hedefleri tespit ve imha ediyor. Bir füze ile hedef vurma ihtimali 0,7'dir. Ermenistan'da onlarla "KUB" sistemi vardır.

³⁰⁹ "Vestnik PVO", 2001.

³¹⁰ "EHO", 1 Eylül, 2001.

"KRUG" uçaksavar füze sistemi 1960'lı yıllarda yaratılmış ve üretilmiştir. Sistem paletli 3 zırhlı araçtan oluşuyor. İkisinde radar, birinde ise ikili füze rampası bulunuyor. Sistem 150 km uzaklıkta uçan hedefleri, "Onest John", "Luns", "Capral" ve "Cerjant" tipi balistik füzeleri tespit ve imha ediyor. "KRUG" 200 metreden 24 km'ye kadar yükseklikte, 7 km'den 50 km'ye kadar uzaklıkta ve saniyede 1000 m hızla uçan hedefleri imha ediyor. Bir füze ile hedef vurma ihtimali 0,8' dir. Füzeleri güdümlüdür, ağırlığı 2000 kg'dır. Ermenistan 1996 yılında Rusya'dan 27 adet "KRUG" sistemi ve onlar için 349 füze almıştır.

"OSA" uçaksavar füze sistemi de 1960 yıllarında yaratılmış ve üretilmiştir. Sistemin tüm vasıtaları tekerlekli amfibi tipi zırhlı araç üzerinde yerleştirilmiştir. Sistem 50-100 metreden 5 kilometreye kadar yükseklikte, 0,8-1,0 km'den 8-10 km uzaklıkta ve saniyede 500 metre hızla uçan hedefleri imha edebiliyor. Ermenistan silahlı kuvvetlerinde onlarla "OSA" füze sistemi vardır. 1996 yılında Ermenistan Rusya'dan bunlar için 40 füze almıştır.

"İGLA" uçaksavar füze sistemi 1971 yılında yaratılmağa başlanmış, 1973 yılından denemeler yapılmış ve 1970'li yılların sonunda orduya verilmiştir. Rus eksperlerinin fikrine göre bu sistem Amerikan "STİNGER"lerden daha üstündür. 10 metreden 3,5 km'ye kadar yükseklikteki hedefleri doğal ve suni ısı engellerine rağmen imha edebiliyor. Ermenistan 1994-1996 yıllarında Rusya'dan 40 adet "İGLA" füze sistemi ve onlar için 200 füze almıştır.

"BUK" uçaksavar füze sistemi 1972 yılında yaratılmağa başlanmış, 1975 yılından denemeler yapılmış ve 1978 yılında orduya verilmiştir. Sistem kendi radarı ile birlikte paletli zırhlı araç üzerinde yerleştirilmiştir. Sistem 3 km'den fazla yükseklikte, 65-77 km uzaklıkta uçan hedefleri, aşağı yüksekliklerde ve 21-25 km uzaklıkta bulunan helikopterleri tespit edebiliyor. 3-7 km yükseklikte ve 44 km uzaklıkta uçan hedefleri, aşağı yükseklikte ve 21-25 km uzaklıktaki hedefleri imha edebiliyor. Hedef tespit etme ve füze atış süresi 24-27 saniyedir. Atıştan sonra yeni füzenin hazırlanma süresi 9 dakikadır. Bir füze ile hedef vurma ihtimali 0,7-0,93'dür. "BUK" sisteminden Ermenistan'da onlarla vardır.³¹¹

1996 yılında Ermenistan Rusya'dan 8 adet "SS-1 SCUD" füze sistemi ve onlar için 32 adet "SS-1 SCUD-B" füzesi almıştır. Bu füzelerin menzili 285-330 km'dir. Füzelerdeki patlayıcı başlık 700-1000

³¹¹ "Vestnik PVO", 2001.

kg'dır.

Ermenistan silahlı kuvvetlerinde onlarla "SMERCH" füze sistemleri de vardır. Bunların menzili 70 km, füzeleri ise güdümlüdür.³¹²

Bunların dışında Ermenistan'daki Rusya üslerinde "S-300V" ve "TOR-M1" uçaksavar füze sistemleri yerleştirilmiştir. Ermenistan subayları Rusya harp okul ve akademilerinde ve Rus eğitim merkezlerinde hazırlanıyorlar.

"TOR-M1" uçaksavar füze sisteminin terkibine tekerlekli yahut paletli zırhlı araç, iki füze modülü, rakamlı bilgisayar, otomatik ateşleme ve seyrüsefer araçları dahildir. Modüllerden birinde hedef arama ve bulma radarı, diğerinde ise hava hedeflerine ve füzelere refakat eden radar vardır. Her bir füze modülünde 4 füzeli nakil-ateş konteyneri bulunuyor. Uçaksavar güdümlü füze bir basamaklı ve katı yakıtlıdır. Her bir sistemde elverişsiz hava koşullarından, bomba ve nermi parçalarından korunan dikine fırlatılan 8 füze yerleştiriliyor. Savaş ekibi 3-4 kişidir. Bu füze sistemi idari, ekonomi ve askeri merkezleri modern füzelerden, uçak bombalarından, "STELS" teknolojisi ile yapılmış ve diğer her tür uçak ve helikopterlerden güvenli şekilde koruyabilir. "TOR" füze sistemi muhtelif hedefleri aynı zamanda tespit ve teşhis eden dünyada yegane kompleksdir. Hedeflerin yüksekliği 10 metreden 6 kilometreye kadardır. "TOR" otonomdur ve çok çabuk etki veriyor.

"RANJİR" komuta merkezinin göstergesinde üst komuta merkezinden gönderilen 24 hedef ve kendi araçlarından gelen 16 hedef aksediyor. Bunun dışında karada yerleşik daha 15 hedef de göstergede gözüküyor. Haber değişme hızı 1 saniyedir. Yarı otomatik rejimde bir hedef üzerinde çalışma süresi 5 saniyedir. Göstergeye gönderilen hedefler 12'den 100 kilometreye kadar ölçekte aksediyor, onların hangi ülkeye ait olduğu ve numarası belli oluyor. Komuta merkezi hedefleri savaş araçları arasında paylaşıyor, gerektiği zaman ateş etme yahut yasaklama emirlerini veriyor. Komuta merkezinin tüm araçları paletli zırhlı makine üzerinde yerleştiriliyor. Savaşa hazırlanma süresi 6 dakikadır. Merkezin ekibi 4 kişidir.³¹³

"S-300V" uçaksavar füze sistemi hedef tespit etmek için çepeçevre görüş alanlı radardan, programlı görüş alanlı radardan, çok kanallı füze güdüm istasyonundan, füze rampalarından ve kumanda merkezinden oluşuyor. Etki alanı 240 km, menzili 100 kilometredir.

³¹² "Savunma ve havacılık", Cilt: 13, Sayı: 76.

³¹³ "Halkın Sesi", 29 Ekim, 2001.

Bu sistem yaratılırken aşağıdaki amaçlara ulaşılması hedeflenmiştir: "LANS" ve "PERSHING" tipi karada yerleşik balistik füzelerin, "SRAM" tipi uçak tipi balistik füzelerin ve 100 km uzaklıktaki engel oluşturan uçakları, kanatlı füzeleri, her tür uçak ve helikopterleri, elverişsiz hava ve radyoelektronik engeller durumunda tespit ve imha etmek. Sistemde 4 adet füze savaş aracı ve her araçta da 6 füze rampası vardır. Aynı zamanda izleyebileceği hedef sayısı 48, savaşa hazırlanma süresi ise 5 dakikadır. Tüm vasıtaları paletli zırhlı araç üzerinde yerleştirilmiştir. "S-300V" uçaksavar füze sistemi birkaç değişiklikler yapılarak saldırı silahı haline getirilebilir.³¹⁴

Rusya'dan, dilediği kadar ve hatta fazlasıyla maddi, teknik, askeri destek ve yardım alan, silahlı kuvvetlerini birbaşa Rusya'nın kontrolü ve yönetimi altında kuran, eğiten ve güçlendiren Ermenistan, askeri doktrinindeki maksadına ulaşmış, aynı anda iki devletin hava saldırısını defetmek, Azerbaycan ve Gürcistan'ın hava sahalarını tam olarak, Türkiye ve İran'ın hava sahalarını da kısmen kontrol altında tutabilmek gücündedir.

---

³¹⁴ "Vestnik PVO", 2001.

"Halkın Sesi", 31 Ekim, 2001

SONUÇ

1. İngiltere, Rusya ve Fransa XIX yüzyılın ikinci yarısından başlayarak Ermenileri kendi siyasetlerine alet yaparak, Osmanlı Devleti aleyhinde kullanmışlardır. Onların maksatları yüzyıllar boyunca Avrupa'nın korkulu rüyası olan Osmanlı Devletini yok etmek, parçalamak ve kendi aralarında paylaşmak idi. I Dünya Savaşında onlarla ittifakta bulunan ve bu savaş sırasında çok güçlenen ABD'nin himayesinde Osmanlı toprakları üzerinde bir Ermenistan kurulması düşünülmüş, ancak gerçekleştirilememiştir. Bu maksatlarına kavuşmak için eğitim ve propaganda, ticaret, askeri ve diğer alanlarda Ermenilere her türlü maddi ve manevi yardım ve desteği esirgememişlerdir. Bütün bunlar Hınçak ve Taşnak gibi önde gelen Ermeni cemiyetlerinin aracılığı ve yönetiminde yapılmıştır.

XIX yüzyılın sonlarına doğru bu yardım ve destekler öyle boyutlara ulaşmıştır ki, bu yardım ve desteğin Ermenilere ulaştırılması o kadar kolaylaşmıştır ki, artık Ermeniler mutlaka silahlı terör, eylem ve isyanlar başlatmalıydı. Çünkü ellerinde mevcut olan silah ve bombaların fazlalığı, biriktirdikleri terör yöntemleri onların kendilerine olan güvenini artırmış, kendilerini çok güçlü görmelerine sebep olmuştur. Obür yandan, başlatacakları silahlı saldırılar daha fazla yardım ve destek getirecekti. 1914 yılında savaşın çıkması, Rusların Doğu cephesinde Anadolu'nun içerlerine doğru ilerlemeleri Ermenilerin çoktan bekledikleri tam o "fırsat" idi ve Ermeniler de bu fırsatı "iyi" değerlendirerek Osmanlı Devletine karşı daha korkunç cephe açmışlardır. Ermenilerin yaratmış olduğu cephe arkadan yahut içten yapılan bir darbe idi ki, bu düşmanla yüz yüze savaşmaktan çok daha vahim idi. Baş vermiş hadiseler ve onların sonuçlarının, yapılmış katliamların sebebkarları İngiltere, Fransa, Rusya ve Ermeni cemiyetleridir.

2. Ermeniler, kendi cemiyetlerinin yönetiminde, 1890 yılından başlayarak Doğu Anadolu'da, arasıra da İstanbul'da silahlı eylemlere başlamış, İstanbul, Edirne ve İzmir'de sanayileşmiş ve çok daha zengin Ermenilerden pek fayda görmeyeceklerini ve bu yerlere devletin elinin çabuk çatacağını anladıktan sonra ise, yalnız Doğu Anadolu'da şiddeti gittikçe artırarak 1920 yılına kadar yüz binlerce insanın ölümüne sebep olan çok vahim katliamlar gerçekleştirmişlerdir. Orta çağ devrindeki Doğu Anadolu'da yaşayan Ermeniler

hem çok kolay bir şekilde Ermeni komitecilerinin boyunduruğuna giriyordular, hem de Merkez'in eli buralara kolay kolay erişemiyordu. 30 yıl boyunca bu topraklarda Ermeniler binlerce köy, kasaba, şehiri yakmış ve yıkmış, Müslümanların mallarını ve hayvanlarını ellerinden almış, kendilerini de öldürmüşlerdir.

1903-1920 yıllarında Kafkasya'da, şimdiki Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'da, yine de Ermenilerin yapmış oldukları silahlı saldırı, katliam ve savaşlar neticesinde yüzbinlerce insan öldürülmüş, binlerce köy, kasaba, yerleşim yeri, şehir yakılarak ve bombalanarak yıkılmış, harabezara çevrilmiştir.

Akdeniz, Karadeniz ve Hazar denizi üçgeninde bulunan topraklar üzerinde "Büyük Ermenistan" devleti kurmak rüyasını gerçekleştirmek maksatı ile Ermeniler 30 yıl boyunca Doğu Anadolu ve Kafkasya'da, şimdiki Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan Cumhuriyet'leri sınırları içerisinde bulunan topraklarda yaşayan yüzbinlerce insanı öldürmüş, evlerinden ve köylerinden mecburen göç ettirmişlerdir.

3. Ermeniler, XXI yüzyılda artık akıl ve mantıklarını kullanarak, başka devletlerin ellerinde alet olmaktan kurtularak, komşuları ile dünyanın sonuna kadar yan yana yaşamak mecburiyetinde olduklarını anlayarak, kendileri tarafından üretilen ve alevlendirilen düşmanlığa son vermelidirler.

Ermenistan'da ve onunla komşu olan ülkelerdeki nüfus dağılımına bakalım. Ermenistan'da bir miktar Rus'un dışında hepsi Ermeni'dir. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonraki 10 sene içerisinde Ermenistan'ın nüfusu 3,5 milyondan 2 milyona düşmüştür. Ermenistan, Rusya'nın birkaç milyar dolarlık silah ve askeri yardımı ile Azerbaycan topraklarını işgali altında tutuyor. Çok ağır siyasi, ekonomi ve sosyal şartlar, düşmanlığa dayalı dış politika, savaş durumu ve tehlikesi nedeninden insanlar ülkeni toplu şekilde terk ediyor ve bu hal devam etmektedir. Bir kaç yıl da böyle giderse, Ermenistan'da Taşnaklardan başka kimse kalmayacak.

Gürcistan'da 7 milyon nüfusun yaklaşık 500 bini Ermeni, bir o kadarı da Azerbaycan Türkler'idir. Ermeniler, kalabalık olarak yaşadıkları Cavahetiya bölgesinde kendilerini özerk olarak hissediyor ve arasıra Gürcistan Hükümeti'ni zora sokabilecekleri sinyallerini veriyorlar.

Azerbaycan'da 8 milyon nüfusun yaklaşık 130 bini Yukarı

Karabağ' daki Ermenilerdir. Ermenistan ile beraber Karabağ Ermenileri savaş neticesinde Dağlık Karabağ bölgesini ve etrafındaki bölgeleri, yaklaşık 17 bin kilometre kare arazini işgalleri altında tutuyorlar. Birkaç yıl sonra, boru hatları yapımı bittikten sonra, Azerbaycan büyük petrol ve gaz ihracatçısına çevrilecek, Azerbaycan'ın ekonomik gücü birkaç kez katlayacak, o zaman Azerbaycan ordusuna gereken en güçlü ve modern silahları alabilecek ve büyük savaşı finanse edebilecektir.

Türkiye'de 70 milyon nüfusun 70-80 bini Ermenilerdir ki, bunların da çoğu İstanbul'da yaşıyorlar. Ermenistan Türkiye'den sınır kapılarını açmasını, normal ticaret ilişkileri kurmasını istiyor. Bunun karşılığında da hiç bir mantika uymayan soykırım talepleri öne sürüyor ve Türkiye'den soykırımı tanımasını talep ediyor.

İran'da yaklaşık 65 milyon nüfusun 250 bini Ermeni, yaklaşık 25 milyonu Azerbaycan Türkler'idir. Alkölün yasak edildiği İran'da Ermeniler için alköl üretimi yasaldır. Ermeniler ürettikleri alkölü İran'daki Müslümanlara satarak çok vahim boyutlarda zenginleşiyorlar. Ermenilerin işgal altında tuttıkları Dağlık Karabağ ve etrafında yerleşen Azerbaycan köylerinden talan ettikleri her türlü eşyaları ve inşaat malzemeleri İran TIR'ları ile İran'a satılıyor. İran'dan da Ermenistan'a petrol ürünleri ve gıda malzemeleri götürülüyor. Unutmamak lazımdır ki, 1501 yılından 1925 yılına kadar İran'ı Türkler yönetmişlerdir. XXI yüzyılda, İran'da, kendi dinlerinden olan kardeşlerini satarak Ermenileri destekleyen dini Yönetim yerini mutlaka Laik Yönetime bırakacaktır. O zaman Ermenilerin nasıl bir destek göreceğini tarih gösterecektir.

Bütün bu söylediklerimiz gösteriyor ki, Ermenilerin komşuları ile normal ilişkiler kurmaktan, her türlü düşmancasına hareketlerden el çekmekten, kavga ve savaş için değil, barış ve kardeşlik için uğraşmaktan başka çareleri yoktur.

Ekonomik sıkıntı ve savaş durumu içerisinde bulunan, Rusya, ABD, İran ve Ermeni lobisinin yardımları ile geçinen, bu yüzden de çok sayıda insanın terk ettiği ve terk etmekte olduğu Ermenistan Cumhuriyeti yaptığı siyasetin ne kadar yanlış ve hatalı olduğunu ve yalnız kendi ülkesi ve halkına zarar verdiğini ve komşu ülkelerle barış ve işbirliğinin Ermeni halkının gelecek istikbalinin yegane yolu olduğunu artık anlamalı ve bu yola bir an evvel dönmelidir.

BİBLİOGRAFYA

1. A.Alper Gazigiray. Osmanlılardan günümüze kadar vesikalarla Ermeni terörü'nün kaynakları, Ankara, 1982.
2. Abdulhalık Çay. Ermenilerin Bakü'de yaptığı 31 Mart 1918 Katliamı. Tarih boyunca Türklerin Ermeni toplumu ile ilişkileri Sempozyumu (8-12 Ekim 1994, Erzurum), Ankara, 1995.
3. Abdülkadir Bilginer. Çukurova'da Ermeni zulmü, Bursa, 1984.
4. A.D.Noviçev. Tursiya. Kratkaya istoriya, Moskva, 1965.
5. A.F.Miller. Kratkaya İstoriya Tursii, Moskva, 1948.
6. Ahmet Refik. İki komite, iki kıtal, Ankara, 1994.
7. Akdes Nimet Kurat. Türkiye ve Rusya, Ankara, 1990.
8. Altan Deliorman. Türklere karşı Ermeni komitecileri, İstanbul, 1975.
9. A.M.Şamsutdinov. Nasionalno-osvoboditelnaya borba v Tursii. 1918-1923 gg., Moskva, 1966.
10. ARMINFO (Ermenistan), 22 Ocak, 2002.
ARMINFO (Ermenistan), 3 Nisan, 2002.
ARMINFO (Ermenistan), 4 Nisan, 2002.
ARMINFO (Ermenistan), 13 Nisan, 2002.
ARMINFO (Ermenistan), 24 Nisan, 2002.
11. Armyanskiy genosid. Mif i realnost, Bakü, 1992.
12. Aslan Halilov. Genosid protiv musulmanskogo naseleniya Zakafkazy v istoričeskih istočnikah, Bakü, 2000.
13. AZG Armenian daily, (Ermenistan), 16 Mart, 2001.
AZG Armenian daily, (Ermenistan), 21 Nisan, 2001.
AZG Armenian daily, (Ermenistan), 20 Eylül, 2001.
AZG Armenian daily, (Ermenistan), 22 Eylül, 2001.
AZG Armenian daily, (Ermenistan), 26 Eylül, 2001.
AZG Armenian daily, (Ermenistan), 27 Eylül, 2001.

- AZG Armenian daily, (Ermenistan), 8 Aralık, 2001.
AZG Armenian daily, (Ermenistan), 20 Aralık, 2001.
AZG Armenian daily, (Ermenistan), 12 Şubat, 2002.
AZG Armenian daily, (Ermenistan), 26 Şubat, 2002.
AZG Armenian daily, (Ermenistan), 21 Nisan, 2002.
AZG Armenian daily, (Ermenistan), 24 Nisan, 2002.
AZG Armenian daily, (Ermenistan), 26 Nisan, 2002.
AZG Armenian daily, (Ermenistan), 8 Mayıs, 2002.
14. Azmi Süslü. Ruslara göre Ermenilerin Türklere yaptıkları meza-
lim, Ankara, 1987.
15. Basın Raporu, no.266, 25 Eylül,1965, KKTC Milli Arşivi.
16. Bayram Kodaman. Bir Amerikalı Gazeteci gözüyle Ermeni mac-
erası(1897), Tarih boyunca Türklerin Ermeni Toplumunu ile ilişkileri
Sempozyumu(8-12 Ekim 1994, Erzurum), Ankara, 1995.
17. Belgelerle Ermeni sorunu, Ankara, 1984.
18. Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, II nci Cilt, 2 nci Kısım,
Kafkas cephesi, 2 nci ordu harekatı, 1916-1918, Ankara, 1978.
19. I Dünya Savaşında Kıbrıs'ta gelişen olaylar, Lefkoşa, 1992,
KKTC Milli Arşivi.
20. CBC/1,Rumca yayın- saat: 07.30, 24.4.1965, KKTC Milli Arşivi.
21. Cemal Anadol. Tarihin ışığında Ermeni dosyası, İstanbul, 2001.
22. Cenani Gürbüz. Milli Mücadele'de Develi ve
Ermeniler, Ankara, 1996.
23. Cevdet Küçük. Osmanlı diplomasisinde Ermeni meselesinin
ortaya çıkışı.1878-1897, İstanbul, 1986.
24. Daşnaki, Bakü, 1990.
25. Dokuz soru ve cevapta Ermeni sorunu, Ankara, 1982.
26. Edgar Granville.Çarlık Rusya'sının Türkiye'deki oyunları,
Ankara, 1967.
27. Eho, (Azerbaycan) 17 Mayıs, 2001.
Eho, (Azerbaycan) 18 Mayıs, 2001.
Eho, (Azerbaycan) 1 Eylül, 2001.
28. "Eksport voorujeniy" (Rusya), Ekim-Aralık, 1997.
29. Enver Konukçu. Yeşilyayla'daki Türk soykırımı
(11-12 Mart 1918), Ankara, 1990.
30. Enver Yaşarbaş. Ermeni terörünün tarihçesi, İstanbul, 1984.
31. Erich Feigl.Bir terör efsanesi, İstanbul, 1987.
32. Ergünöz Akçora. Yaşayanların dilinden Kars ve çevresinde
Ermeni mezalimi. Yakın tarihimizde Kars ve Doğu Anadolu

- Sempozyumu(17-21 Haziran,1991,Kars), Kars, 1991.
33. Ermeni ve Rus mezalimi(1914-1916), Ankara, 1996.
34. Esat Uras. Tarihte Ermeniler ve Ermeni meselesi, İstanbul, 1987.
35. Eşref Çetinel. Kıbrıs'taki Ermeniler, Halkın Sesi, 17 Haziran,2001.
36. Geçmişten bugüne Türk-Ermeni ilişkileri, Ankara, 1983.
37. Genosid arımyan v Osmanskoy imperii. Yerevan, 1983.
38. Halil Paşa. Bitmeyen Savaş, İstanbul, 1972.
39. Halil Kemal Türközü. Osmanlı ve Sovyet belgeleriyle Ermeni mezalimi, Ankara, 1995.
40. Halkın Sesi (KKTC), 1 Haziran, 2001.
Halkın Sesi, (KKTC), 21 Ekim, 2001.
Halkın Sesi, (KKTC), 22 Ekim, 2001
Halkın Sesi, (KKTC), 23 Ekim, 2001
Halkın Sesi, (KKTC), 24 Ekim, 2001
Halkın Sesi, (KKTC), 29 Ekim, 2001
Halkın Sesi, (KKTC), 31 Ekim, 2001
Halkın Sesi, (KKTC), 29 Kasım, 2001
Halkın Sesi, (KKTC), 30 Kasım, 2001
Halkın Sesi, (KKTC), 24 Şubat, 2002
Halkın Sesi, (KKTC), 1 Mart, 2002
41. Hodjalı. Hronika genosida, Bakü, 1993
42. Hürriyet, 10 Mart, 2001
Hürriyet, 30 Mart, 2001
Hürriyet, 1 Nisan, 2001
Hürriyet, 6 Nisan, 2001
Hürriyet, 10 Nisan, 2001
Hürriyet, 26 Nisan, 2001
Hürriyet, 29 Nisan, 2001
Hürriyet, 31 Ağustos, 2001
Hürriyet, 8 Eylül, 2001
43. Hüsametdin Yıldırım. Ermeni ihtilalci hareketlerinin doğuşu ve gelişiminde Ermeni dininin rolü ve önemi,Yakın tarihimizde Kars ve Doğu Anadolu Sempozyumu(17-21 Haziran,Kars, 1991), Kars, 1991.
44. İ.Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, II Cilt, 7. Baskı.
45. İ.Memmedov, S.Esedov. Ermenistan Azerbaycanlıları ve onların acı taleyi, Bakı, 1992.
46. İngilab Velizade, Bilal Muradov. Ermenistan Azerbaycanlılarının

soygırımı, Bakı, 1996.

47. İsmail Yağci. Ermenilerin Türklere yaptığı vahşetler, TÜRKİYE, 7 Mart, 2001.

48. İsrafil İsmayilov. Türk dünyası XX esrin 90-cı illerinde, Bakı, 2001.

49. Justin McCarthy. I. Dünya Savaşı'nda İngiliz propagandası ve Bryce raporu, Osmanlı'dan günümüze Ermeni sorunu, Ankara, 2000.

50. Kaçaznuni Ov. Daşnaksutyun bolşe neçego delat, Tiflis, 1927.

51. Kamuran Gürün. Ermeni dosyası, Ankara, 1983.

52. Katliam, İstanbul, 1993.

53. Konflikt v Nagornom Karabahe, Bakü, 1990.

54. Kazım Karabekir. Ermeni dosyası, İstanbul, 1994.

55. Kıbrıs Türk Enformasyon Merkezi, 17 Eylül 1965, KKTC Milli Arşivi.

56. Kıbrıs, (KKTC) 4 Şubat, 2001.

Kıbrıs, (KKTC) 10 Mart, 2001.

Kıbrıs, (KKTC) 1 Nisan, 2001.

Kıbrıs, (KKTC) 11 Nisan, 2001.

Kıbrıs, (KKTC) 26 Nisan, 2001.

Kıbrıs, (KKTC) 25 Mayıs, 2001.

Kıbrıs, (KKTC) 1 Kasım, 2001.

Kıbrıs, (KKTC) 16 Aralık, 2001.

Kıbrıs, (KKTC) 23 Aralık, 2001.

Kıbrıs, (KKTC) 3 Mart, 2002.

57. Kıbrıs Türk Enformasyon Servisi. Özel Basın Bülteni, no.7, 1.6.1964, KKTC Milli Arşivi.

58. Kıbrıs Türk Enformasyon Servisi. Özel Basın Bülteni, no.9, 4.6.1964, KKTC Milli Arşivi.

59. Kıbrıs Türk İnsan Hakları Komitesi Bildirisi, 2 Temmuz 1969, KKTC Milli Arşivi.

60. Ki Young Lee. "Ermeni Sorunu" nun doğuşu, Ankara, 1998.

61. Lord Kinross. Rassvet i upadok Osmanskoy imperii, Moskva, 1999.

62. Mahmud Ismail. Istoriya Azerbaydjana, Bakü, 1995.

63. Mayevskiy V.F. Armyano-tatarskaya smuta na Kafkaze, kak odin iz fazisov armyanskogo Voprosa, Bakü, 1993.

64. M.E.Resultzade. Azerbaycan Cumhuriyeti, Bakı, 1990.

65. Milliyet, 1 Nisan, 2001

Milliyet, 20 Nisan, 2001

- Milliyet, 24 Nisan, 2001
Milliyet, 25 Nisan, 2001
Milliyet, 28 Eylül, 2001
Milliyet, 10 Ocak, 2002
Milliyet, 17 Şubat, 2002
66. Mirza Bala Mehmetzade. Milli Azerbaycan Harekatı, Ankara, 1992.
67. Mehmet Çelik. 1918'den sonra Van'da Ermenilik faaliyetleri, Yakın tarihimizde Van sempozyumu (2-5 Nisan, 1990), Van, 1990.
68. Mehmet Saray. Azerbaycan Türkleri Tarihi, İstanbul, 1993.
69. Meydan-Larousse-6.
70. Muamer Demirel. Birinci Dünya Savaşı sırasında Ermeni çetelerinin cephe gerisindeki faaliyetleri. Yakın tarihimizde Kars ve Doğu Anadolu Sempozyumu (17-21 Haziran, 1991, Kars), Kars, 1991.
71. Murat Çulcu. Ermeni entrikalarının perde arkası. "Torlakyan davası", İstanbul, 1990.
72. Nail Moralı. Mütarekede İzmir, İstanbul, 1976.
73. Namık Kemal. Osmanlı Tarihi, II Cilt, İstanbul, 1972.
74. Necla Başgün. Türk-Ermeni münasebetleri, İstanbul, 1973.
75. Nejat Göyünç. Osmanlı Devleti'nde Ermeniler hakkında, Osmanlı'dan günümüze Ermeni sorunu, Ankara, 2000.
76. Netice Yıldız. Kıbrıs ve Akdeniz'de Müslüman ve Gayrimüslimler. Tarih ve Toplum, Kasım 1994.
77. Nezavisimaya gazeta, (Rusya) 6 Mart, 2000.
Nezavisimaya gazeta, (Rusya) 18 Nisan, 2000.
Nezavisimaya gazeta, (Rusya) 25 Nisan, 2000.
Nezavisimaya gazeta, (Rusya) 29 Nisan, 2000.
Nezavisimaya gazeta, (Rusya) 18 Haziran, 2001.
Nezavisimaya gazeta, (Rusya) 26 Haziran, 2001.
Nezavisimaya gazeta, (Rusya) 27 Temmuz, 2001.
Nezavisimaya gazeta, (Rusya) 28 Şubat, 2001.
Nezavisimaya gazeta, (Rusya) 5 Eylül, 2001.
Nezavisimaya gazeta, (Rusya) 21 Eylül, 2001.
78. Niyazi Ahmet Banoğlu. Ermeni'nin Ermeni'ye zulmü, Ankara, 1976.
79. Noveşaya istoriya Tursii, Moskva, 1968.
80. Novoye Vremya, (Rusya) № 10, 11 Mart, 2001.

81. Okno v mir. Kipr, Moskova, 1996.
82. Osmanlıdan günümüze Ermeni sorunu, Ankara, 2000.
83. Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Cilt I, İkinci baskı, İstanbul, 1995.
84. RADİKAL, 11 Nisan, 2001.
85. Sabir Asadov, İsrafil Mamedov. Terrorizm. Priçina i sledstviye, Bakü, 2001.
86. Sabir Asadov. Mif o ``Velikoy Armenii``, Bakü, 1999.
87. Sabir Asadov. Filosofiya revanşizma ili armyanskaya krovojadnost, Bakü, 2002.
88. Sadıq Nagiyev. O Turetskom istoričeskom obşestve, Moskva, 1995.
89. Sadıq Nagiyev. Sovetskaya i Turetskaya istoriografiya nasionalno-osvoboditelnogo dvijeniya v Tursii 1918-1923 gg. Avtoref. dis. k.i.n., Moskva, 1995.
90. Sadıq Nagiyev. Kızılbaşlık, Bakü, 1997.
91. Sadıq Nagiyev. Korotko o Kipre, Bakü, 2001.
92. Sadıq Nagiyev. Turetskaya Respublika Severnogo Kipra, Bakü, 2002.
93. Sadık Feridunoğlu. Ermeni meselesi üzerine, Kıbrıs, (KKTC) 4 Şubat, 2001.
94. Sadık Feridunoğlu. Ermeni meselesi hakkında, Kıbrıs, (KKTC) 10 Mart, 2001.
95. Sadık Feridunoğlu. 24 Nisan ve Ermeni faaliyetleri hakkında, Kıbrıs, (KKTC) 26 Nisan, 2001.
96. Sadık Feridunoğlu. Ermenistan'ın hava savunma silahları, Halkın Sesi (KKTC) 23-24 Ekim, 2001.
97. Sadık Feridunoğlu. Ermenistan'ın askeri doktrini, Halkın Sesi (KKTC) 29-30 Kasım, 2001.
98. Sadık Feridunoğlu. Ermeni oyunları ve Ermeni Patrikleri, Kıbrıs, (KKTC) 16 Aralık, 2001.
99. Sadık Feridunoğlu. Ermeniler, Ermenistan ve komşuları, Kıbrıs, (KKTC) 23 Aralık, 2001.
100. Sadıq Nagiyev. 24 Nisan ve ``Erməni soyqırımı``, 525- ci gəzet(Azərbaycan), 24 Nisan 2002.
101. Sadıq Nagiyev. Ataka po vsemu frontu kinoiskusstva, Zerkalo(Azərbaycan), 8 Mayıs 2002.
102. Sadıq Nagiyev. ``Kıbrıslı Ermənilər``, 525- ci gəzet(Azərbaycan), 22 Haziran 2002.

103. Sadıg Nagiyev. ``Gürcüstanda Ermeni vəhsilikləri``, 525- ci gəzet(Azərbaycan), 10 Temmuz 2002.
104. Sadıg Nagiyev. ``Van hegigetleri ve Ermeni riyakarlığı``, 525- ci gəzet(Azərbaycan), 16 Temmuz 2002.
105. Sadıg Nagiyev. ``Yalancı Ermeni tebligati ve gerceklikler``, 525- ci gəzet (Azərbaycan), 2 Ağustos 2002.
106. SABAH, 13 Nisan, 2001.
107. Saleh Bey. Armyanstvo, Bakü, 1994.
108. "Savunma ve havacılık" (Türkiye), Cilt: 13, Sayı: 76.
109. Sobitiya vokrug NKAO v krivom zerkale falsifikatorov, Bakü, 1989.
110. Sodrujestvo,(Rusya) 26 Ocak, 2001.
Sodrujestvo, (Rusya) 30 Mayıs, 2001.
111. Special News Bulletin, 31 Ocak, 1964, Sayı: 36, KKTC Milli Arşivi.
Special News Bulletin, 28 Şubat 1964, Sayı: 64, KKTC Milli Arşivi.
Special News Bulletin, 5 Mart 1964, Sayı: 70, KKTC Milli Arşivi.
Special News Bulletin, 25 Temmuz 1964, Sayı: 1, KKTC Milli Arşivi.
Special News Bulletin, 27 Nisan 1965, Sayı: 483, KKTC Milli Arşivi.
112. Star, 13 Nisan, 2001.
Star, 21 Nisan, 2001.
Star, 26 Nisan, 2001.
Star, 28 Mayıs, 2001.
Star, 24 Temmuz, 2001.
Star, 17 Kasım, 2001.
Star, 7 Aralık, 2001.
Star, 10 Aralık, 2001.
Star, 14 Aralık, 2001.
Star, 17 Ocak, 2002.
Star, 5 Şubat, 2002.
Star, 1 Mart, 2002.
Star, 3 Mart, 2002.
113. Şevket Süreyya Aydemir. Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, III Cilt (1914-1922), İstanbul, 1972.
114. Şureddin Memmedeli. Parçalanmış Borçalı, Bakı, 1995.

115. Tahir Sümbül. Sarıkamış Harekatı, Doğu Anadolu ve Kafkasya. Yakın tarihimizde Kars ve Doğu Anadolu Sempozyumu.Kars 17-21 Haziran, 1991,Kars, 1991.
116. Tofig Mustafazade. Ümumi Tarih.IV CİLD, Bakı, 1998.
117. Türkiye, 15 Nisan, 2001.
Türkiye, 19 Mayıs, 2001.
Türkiye, 25 Eylül, 2001.
118. Türkiye aleyhindeki Ermeni propagandası ve gerçekler,Ankara,1984.
119. Ulvi Keser. Kıbrıs. 1914-1923. Fransız Ermeni kampları, İngiliz esir kampları ve Atatürkçü Kıbrıs Türkü, Lefkoşa, 2000.
120. V.L.Veliçko. Kafkas, Sankt-Peterburg, 1904.
121. "Vestnik PVO" (Rusya), 2001.
122. Veysel Eroğlu. Ermeni mezalimi, İstanbul, 1995.
123. Volkan (KKTC), 20 Şubat, 2002.
Volkan (KKTC), 27 Şubat, 2002.
124. Yuluğ Tekin Kurat. Doğu Anadolu'da Ermeni sorunu (1900-1920). Tarih boyunca Türklerin Ermeni toplumu ile ilişkileri Sempozyumu (8-12Ekim 1984, Erzurum), Ankara, 1985.
125. Yılmaz Akbulut. Ermeniler ve Bingöl'de Ermeni tehcirleri, Ankara, 1998.
126. Yuriy Pompeyev. Garabağ gan içinde, Bakı, 1996.
127. Zeki Başar. Ermenilerden gördüklerimiz, Ankara, 1974.
128. Zerkalo, (Azerbaycan) 18 Ağustos, 2001.
Zerkalo, (Azerbaycan) 7 Temmuz, 2001.
Zerkalo, (Azerbaycan) 8 Mayıs, 2002.
129. Zuhuri Danışman. Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, V Cilt, İstanbul, 1971.
130. 525-ci gazet,(Azerbaycan) 24 Nisan, 2002.
525-ci gazet,(Azerbaycan) 4 Mayıs, 2002.
525-ci gazet,(Azerbaycan) 22 Haziran, 2002.
525-ci gazet,(Azerbaycan) 10 Temmuz, 2002.
525-ci gazet,(Azerbaycan) 16 Temmuz, 2002.
525-ci gazet,(Azerbaycan) 2 Ağustos, 2002.

SADIK FERİDUNOĞLU

BİTMEYEN ERMENİ SORUNU

Düzenleme
Alekper Aliyev

Dizayn
Vladislav Makarov

Yapımcı:
"MediaPress" Metbu Evi
Email: mediapress@azerin.com

